

2004

Danske Studier

Udgivet af Merete K. Jørgensen
og Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Laurids Kristian Fahl

C.A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 2004, 99. bind, niende række 3. bind.
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 563
Omslagsdesign: Torben Seifert
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7876-385-1

Omslagsillustration: Kalkmaleri fra 1525, Ejsing Kirke. Foto: Axel Bolvig.
Copyright: www.kalkmalerier.dk

Udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Jonathan Adams</i> , videnskabelig medarbejder, MA, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Tre gammeldanske prædikener – et nyt tilskud til den gammeldanske homiletiske litteratur	5
<i>Sv. Eegholm-Pedersen</i> , fhv. redaktør, cand.mag.: Lidt Hølbergfilologi. Randnoter til komedierne	42
<i>Nicolas Reinecke-Wilkendorff</i> , stud.mag.art., Københavns Universitet: Våbenbrødre? Om Georg Brandes' forhold til og opfattelse af Henrik Ibsen og hans værker	61
<i>Steffen Hejlskov Larsen</i> , fhv. lektor, cand.mag.: Henrik Nordbrandts skizo-landskaber 1976-1987	105

MINDRE BIDRAG

<i>Peder Skyum-Nielsen</i> , professor, dr.phil., Syddansk Universitet: Assonansnotat	126
<i>Lars Brink</i> , fhv. lektor, professor, cand.mag.: Danske krigsmænd og lydlovene	133
<i>Finn Gredal Jensen</i> , cand.mag., Søren Kierkegaard Forskningscenteret: Nogle supplerende bemærkninger om dateringen af »En første og sidste Forklaring«. En replik til Poul Behrendt	142
<i>Poul Behrendt</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet: Tilbagekaldelsens konsekvenser. En duplik til SKS	148
<i>Peter Brask</i> , professor, dr.phil., Roskilde Universitetscenter: Schiller, Bang, Mann og Hans Mayer eller Om huller i hukommelsen. En filologisk anekdote	151
<i>Aage Jørgensen</i> , fhv. lektor, cand.art.: Valdemar Rørdam og Nobelprisen	154

ANMELDELSER

<i>Karen Margrethe Pedersen</i> , ledende redaktør, cand.mag., Københavns Universitet: Den Danske Ordbog. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. Bd. 1: A-D, 2003. Bd. 2: E-H, 2004	171
<i>Ebba Hjorth</i> , ledende redaktør, mag.art., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab Vibeke Sandersen: »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«	183
<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota: Beverly Driver Eddy: Karin Michaëlis. Kaleidoskop des Herzens. Eine Biographie. Merete von Eyben: Karin Michaëlis. Incest as Metaphor and the Illusion of Romantic Love. Birgit S. Nielsen: Karin Michaëlis. En europæisk humanist. Et portræt i lyset af hendes utopiske roman Den lysegrønne Ø	191
<i>Lars Peter Rømhild</i> , fhv. lektor, mag.art.: Janne Jarlby: H.C. Branner – Splittelse og kontinuitet	202
Fra Redaktionen	206

Tre gammeldanske prædikener

– et nyt tilskud til den gammeldanske homiletiske litteratur

Af *Jonathan Adams*

1. Indledning

I denne artikel omtales tre middelalderlige prædikener, der findes i Codex Vindobonensis 13.013 på Det østrigske Nationalbibliotek, Wien.¹ Det afsnit, hvori prædikenerne befinder sig, er beskrevet sådan i kataloget:

54a–73b. Miscellanea theologica, quæ pæne omnia Sanctorum mutilas vitas et passiones, fragmenta sermonum aliaque complectentia scripta sunt a quodam Sueco, qui et fragmenta sermonum Suecica lingua concinnatorum inseruit, et phrases sententiasque itidem Suecicas aliis intexuit.²

(Tabulæ cod. in Bibl. Pal. Vind. VII: 175–76)

Ifølge kataloget er disse tre prædikener altså skrevet på svensk – de udgør således en del af kulturarven på den anden side af Sundet. Men efter en gennemlæsning af teksterne fornemmer man, at de faktisk er skrevet på dansk og dermed hører til det danske korpus. De er formentlig blevet oversat fra eller afskrevet efter et nu tabt svensk forlæg. Men de er på dansk og altså fejlkatalogiserede i bibliotekets – og derfor den akademiske verdens – opslagsværker.

Den efterfølgende præsentation af prædikenerne indeholder en beskrivelse af deres stof og kontekst, samt en transskription med et tekstkritisk apparat og en kilde liste. Endelig gives en kortfattet sprogbeskrivelse, hvor nogle af de mere iøjnefaldende former kommenteres.

2. Codex Vindobonensis 13.013

Skriften i prædikenafsnittet er typisk for den første halvdel af det femtende århundrede, men det er uvist, hvem der har skrevet tekststykkerne, hvordan de er blevet til, og hvorfra de stammer. På den første side af håndskriftet finder man en kort ejernotits: »Cartusiæ Erfordiensis« [af kartusianerne fra Erfurt]. Kartusianerne grundlagde et kloster i Erfurt (Monasterium Sancti Saluatori) i 1372, og dets bibliotek var rigt forsynet med bøger fra hele Europa.³ Cod. Vind. 13.013 indeholder i alt 15 dele med meget forskelligt stof, der er skrevet af forskellige skrivere. De danske prædikener fylder få sider i afsnit 14, der i alt består af 19 blade. Det er usandsynligt, at det danske læsestof i sig selv har været af interesse for klostret, men prædikenerne er omgivet af tekster på det internationale *lingua franca* i middelalderen, nemlig latin. Disse tekster handler blandt andet om den hellige Barbara († ca. 200) og den hellige Dorothea († 304), og det var nok dem, der var interessante for munkene i Erfurt. Prædikenerne samt deres nabotekster på latin har engang udgjort en del af et andet håndskrift, et såkaldt *Gebrauchshandschrift*,⁴ men de er blevet udskåret og bundet sammen med andet stof.⁵

De tre prædikener omhandler hvert sit tema: Prædiken 1: ægteskab, Prædiken 2: tiende og Prædiken 3: påskedag og Kristi opstandelse. I alt udgør prædikenstoffet lidt under 1600 ord (Prædiken 1: 361 ord, Prædiken 2: 520 ord og Prædiken 3: 707 ord).

3. Transskriptioner, tekstkritiske apparater og kildelister

Teksten er transskriberet linjeret og bogstavtro. Der er kun én form for interpunktion i teksterne, nemlig punctus, og de gengives med et moderne punktum. Alle forkortelser er opløst og skrevet i kursiv. Svarabhaktivokalen er gengivet som <æ>, <mz> som <mæth> og <thz> som <thæt>. Bogstaver, der er tilføjet over linjen, er sat på linjen, men ikke kursiveret; til gengæld er de kommenteret i det tekstkritiske apparat. Latinske forkortelser er opløst som de gammeldanske, bortset fra det latinske forkortede *etcetera*, der gengives med *etc.* Slettet tekst, rettelser, usikre læsninger og rubricering kommenteres i det tekstkritiske apparat. Allografer adskilles ikke (fx gengives højt og rundt <s> begge som <s>).

3.1 P1

- 54ra **D**ominus dixit per adam Relinquet
vir patrem *et matrem et adhere*
bit vxori sue . *et erunt duo*
in carne . vna Hionæ lagh pri
- 5 sæs af thrennæ først af thy
at guth sælwær skapæthæ thæt
annæt af thy at thæt
skipæthes først i paradisi
then wærdughæstæ stat
- 10 i iordriky Swa som genesis
sighær Edificat dominus costam
quam dominus tulerat de adam in mulierem etc.
War hærræ skapæthæ een
quinnæ af adams rif og
- 15 gaf hannum til husfrughe
i thessæ ord skullu wi mæ
kiæ twen fyrst at kunæ
wær æy skapæth af manz
cens houæth . at hun skuldi
- 20 æy wrthi ywær mannen num
vnder hans wald Swa som
guth saughæ til euam Sub
viripotestate eris thu skalt wære
vndær manzcens wald Annæt .
- 25 skulu wi mærkæ at kunæ
ær ey skapæth af manzcens foot
for thy hun skal æy wære of
mykæt manzcens vndærdan
num lythæ hanum oc thiænæ
- 30 til frughæ oc herræ . Swa
som *sanctus* pawel sighær oc biu
thær ffemine obedite *viris vestris*
sicud sara obediebat abrahe dominum
eum vocans Quinnæ i skulæ lythæ
- 35 ithær husbøndær so sum saræ
lyddi oc heræthæ abraham
kallæthæ han sin hærræ Men

- skulu oc hælsca̅ theræ husfru
ghær so som *sanctus* pawel biuthær
40 *virī diligite vxores vestras* Thæt
thrithiæ sum hionæ lagh *prisær*

thegnær *Ihesum Christum* oc then
hælg hæ kirky samquemd
54rb so som eua af adams sithæ ska
pæth gafs *hanum* til husfrughæ So gøt
Ihesus Christus blot af sin sithæ oc ræn
sethæ cristnæ mæn af theræ
5 *syndær* oc tok them til sinæ
winnær So som sanct pawel
sighær *Christus* lavit nos in *sanguine suo etc.*
Christus thothæ oss *mæth* siit hælg hæ
bloth oc hælg hæthæ *thæt* sæk
10 til handæ So mykæl elscughæ
skal worthæ mellen tuehionæ
loghlikæ samæn *cumæn* . at the
skiliæs fra *frendær* oc skulu
aldrigh liuændis at skiliæs
15 hwærkin i kranklek ellær i
gothlek Nenn bothæ skulæ the
oc wiliæ sum got ær oc wor
thæ hwær annen til hiælp oc
mæth *naturlik* skipelsæ wærælden
20 øxlæ so sum adam saghe . Re
linquet vir patrem et matrem etc. liuæ
tuehionæ kerlikæ oc skellikæ
samen i iorthriky tha fangæ
the ewærthelik glæthæ i himi
25 rik *thæt* giue oss guth alzwal
dandæ *amen*

3.1.1 Tekstkritisk apparat

- 54ra 1 **D**ominus [*rød-brunt initial*]
54ra 7 annæt [*herefter slettet*] at thæt
54ra 30 frughæ: ru [*på rasur*]
54ra 33 *sicud*: sid [*hs.*]

- 54^a 33 obediebat: obediubat [hs.]
 54^a 35 saræ [herefter slettet] lythæ
 54^a 36 lyddi [før dette slettet] ddd
 54^a 40 diligite: li [tilføjet over linjen]
 54^b 2 gafs: gaf [hs.]
 54^b 7 in [mangler i hs.]
 54^b 12 the [mangler i hs.]
 54^b 16 Nenn [usikker læsning; jf. Sproglige bemærkninger nedenfor]
 54^b 21 matrem: m [hs.]
 54^b 22 tuehionæ: tu ehion [hs.]

3.1.2 Kildeliste

- 54^a 1–4 Relinquet (..) vna 1 Mos. 2,24; Mark. 10,7–8; Ef. 5,31
 54^a 11–12 Edificat (..) mulierem 1 Mos. 2,22
 54^a 17–30 fyrst (..) herræ Hugo af St. Viktor: *De Sacramentis* I, iv, 35 (i PL 176: 284)
 54^a 22–23 Sub (..) eris 1 Mos. 3,16
 54^a 32–34 ffemine (..) vocans Jf. 1 Pet. 3,16
 54^a 40 viri (..) vestras Ef. 5,25. 28
 54^a 40–b2 Thæt (..) husfrughæ Ambrosius: *Liber de Paradiso* I, XIV, 72 (i PL 14: 304); Augustin: *In Joannis Evangelium tractatus* x, 2 (i PL 35: 1466–74); Ef. 5,23. 25. 31–33.
 54^b 7 Christus (..) suo Åb. 1,5
 54^b 20–21 Relinquet (..) matrem 1 Mos. 2,24; Mark. 10,7–8; Ef. 5,31

3.2 P2

- 54^b **S**: criptum est in genesi obtulit abraham melchisedech de cimas de omnibus que attulerat In verbis
 30 propositis tria sunt notanda primo quod decime de medio sunt dande secundo quod sacerdotibus dentur quos significat melchisedech tercio quod de omnibus rebus sit decimandum thæt ær scriuæth i en book hethær Genesis at sanct
 35 abraham tindæthæ een præst thær heet melchised af alt

- thæt gooz thær han til hanum fõrthæ
 Wi vndærstanda i thessæ ord
 thrennæ mærkelik thing
- 40 fyrst at tindæ ær æy bondes
 gift num hans skyld *Augustinus*
sighær decime ex debito requiruntur
 tindæ ær skyld at rethæs
 Annæt vndærstandæ wi i thessæ
- 45 orth at tindæ skal rethæs
 præsten oc andræ guthz thiæ
- 54va næstæ mæn so som malachias *propheta*
 sighær horto vos *et ammoneo* ut
afferatis decimas et primicias in horrea
mea hoc est in thesauris templi mej ut
- 5 *mei sacerdotes et leuite qui mihi ministrunt*
 cibos *habeant* Guth alzwaldændæ
 sighær so til menesken i *prophetans*
 orth ek manær oc biuthær ithær
 at i fõræ tindæ oc *offræ* til *min*
- 10 lathæ thæt ær mit mynstær for
 thy minæ præste oc andræ
 læchæ mæn skulu thær af fõthæ
 hauæ Thrithiæ thæt wi vndærstandæ
 i the for sauthæ orth at men
- 15 neske skal tindæ af al then
 frycht af iorthæn kummær
 oc af alt sin aflingh so som
 Jacob *patriarcha* sighær de *vniuersis*
que dederis mihi decimas et hostias pa
- 20 *cificas offeram tibi* hærræ sighær
 then hælghæ man ek skal thæt
 tindæ oc *offræ* af alt thæt goz
 thær thu mek *giuær* . mæn thy
 ær wærræ manghæ hyggæ at
- 25 swikæ guth oc hans thiænæstæ
 men oc the æy tindæ skellicæ
 en the swikæ them sieluæ So
 sighær war hærræ sieluær *mæth*
 malachias *propheta quia mihi decimas et*

- 30 *primicias non reddidistis idcirco
in fame et penuria vos male
dicti estis et quia me fraudastis
parte mea . vbertatem possessionum vestrarum
et omnem frugum habundantiam perdidistis*
- 35 Sighær guth alzwal
dændæ i *prophetans* orth til them
thær æy tindæ rættelikæ for
thy thæt i æy guldæ mek tro
likæ mit offær oc tindæ thær
- 40 for skulu j wæræ før døm
dæ oc for faræs mæth
hyngær oc siukdom oc mæth
andræ ysyldæ j swikæ mæk
j min lot for thy hauæ ij
- 45 tapæth cornæ oc kiærnæ
oc allæ gøskæ Nu rathær iæk
- 54vb ithær kæræstæ oc withærser
thennæ ømkæ oc ræthæs ban
at guthz hemnd num gører
thæt thær sanct *Ambrosius* rathær
- 5 ithær *Quicumque* recognouerit in se quod fi
deliter decimas non dederit iam causam
dat quod minus fecit quid eum fideliter dat
nisi nec minus offerre aliquando de granis
uel vino . uel fructibus arborum uel pe
- 10 coribus de orto de negocio et de
ipsa venacione Sanct *Ambrosius*
rathær thæt at hwilkæn sæk wæt
æy retelik hauæ tindæt rathæ
. a . boot skuttælik wat han
- 15 hauær brotæt thæn tindær
rettelike thær æy rethær mindræ
en han skal oc æy wærræ en
til bør af corn oc al andræ
jorthsens grøthæ oc af alle
- 20 handæ fruct thær a thræ gror
af køpscat oc wæthespel oc
alle hande aflingh ho som so

- skælleca *mæth* guthlic t*hierte*
 rethær sin tindæ yfrin
 25 glæthæ fær han j iorthriki
 oc ewærlik glæthæ i himirik
 thæt giue os guth amen

3.2.1 Tekstkritisk apparat

- 54^b 27 S:criptum [*rød-brunt initial og punctus elevatus*]
 54va 1 mæn: man [*hs.*]
 54va 35 Sighær [*før dette slettet*] sua[?] iam
 54va 41 dæ [*før dette slettet*] ysyldæ
 54vb 16 rettelike: rettikike [*hs.*]
 54vb 23 guthlic: u [*har en nedstreg for meget*]
 54vb 24 yfrin [*herefter slettet*] ghe

3.2.2 Kildeliste

54 ^b 27–33	S:criptum (..) decimandum	Henviser til begivenheder i 1 Mos. 14,17–20
54 ^b 42	decime (..) requiruntur	Augustin: Appendix Sermo cclxxvii, »De reddendis decimis«, 3 (i <i>PL</i> 39: 2268)
54 ^{va} 2–6	horto (..) habeant	Jf. Mal. 3. 6–11
54 ^{va} 18–20	de (..) tibi	1 Mos. 28,22
54 ^{va} 29–34	quia (..) perdidistis	Jf. Mal. 3,6–11; 2 Mos. 22,29; 3 Mos. 25,37
54 ^{vb} 5–11	Quicumque (..) venacione	Ambrosius: Sermo xxv, »De Sancta Quadragesima ix«, 2 (i <i>PL</i> 17: 655)
54 ^{vb} 23	<i>mæth</i> guthlic t <i>hierte</i>	Jf. 2 Kor. 9,7

3.3 P3

56^b *Sequitur Resurrexi et adhuc tecum sum*

- 20 Wi hauæ i dagh then høggh
 tiith sum allæ *cristnæ* minnescæ
 giuær mykæl glæthæ Suo sum
 Daudid *propheta* sighær Hec dies *quam*
fecit deus etc. thennæ dagh giør
 25 the guth særlikæns *cristnæ* me
 neskæ til ewærlic fagnæth
 forthy at so sum *Ihesus Christus* saughæ

- mæth dauid propheta Resurrexi et adhuc etc.*
ek stoth vp oc ær ek *mæth* tæk
30 thessæ orth sikhær *Ihesus Christus* til
thrennæ . fyrst til sin helghæ
fathær thessæ lund . æc fathær
sum thu sendæ til jorthriky
at takæ mandom oc tholæ
35 døth for meneskæ syndær stoth
vp af døthæ oc æc ær *mæth*
tæk sand man oc fulwaldug
guth suo sum han sikhær ij
57ra lesten *Ego et pater unum sumus* .
æc oc min fathær erum bo
thæ eet Oc sikhær *Ihesus* til
sin kæræ mothær thessæ
5 lund Min mothær thu fæcst
dighær sorgh af *min* døth
for thy ær æk nu vp standen
af døthæ til thin hugnæth
oc til ewærthlik glæthæ
10 thær af sikhær *sanctus ysidorus*
Christi resurrectio magna beate marie virgini
consolacio af *Ihesu Christi* vp stan
dillsæ fæk wor frughæ my
kæl hugnæth Oc sikhær *Ihesus*
15 *Christus* thessæ lund til syndygh
mænnæskæ thu scalt æy
wanhopæ for thy . æc sum
døthæ for thinæ syndær
ær vp standen af døthæ
20 for thrennæ gothæ
fyrst at styrkiæ thinæ
tro suo sum han sauthæ til
sanct thomas Cognosce
loca clauorum etc. threuæ
25 minæ vndær oc tro stathe
likæ at æc ær vp standen af
døthæ Oc gaf *Ihesus Christus* afløsn
af sinæ syndær i sin vpstan
dilse *Suo sum sancte . marie . magdalene*

30 oc *sancto petro* thær hanum na
 thethæ Eller tethes them
 han æy suo Bedæ sighthær
 Suo *Christus petro non apparuisset si peccatum
 eius non dimississet*

35 **H**ec est dies quam fecit dominus etc.

Wi hauæ i dagh then
 dyrestæ oc glæthælikæsta
 høghtiith thær al iamlengen
 ær for thy so sighthær dauid
 40 *propheta* sum æc burthi minæ
 talæ a latinæ Tættæ ær
 57th then dagh thær guth siælf gor
 thæ forthy sculu wi glethæ
 hauæ bothæ til liif oc til siæl
 thessæ *prophetans* orth mughæ wi
 5 vnderstandæ thrennæ mærkæ
 lik thing fyrst at *thæt* hwarum
 goth skapær hwar dagh . han
 gørth særlik thennæ dagh englæ
 i himirik til dighær priis for
 10 thy himirikis kunning *Ihesus Christus* thær
 a langhæ frædagh toldæ døth
 a sin mandom han stoth vp af
 døthæ so sum i dagh oc øctæ en
 glæ scaræ *mæth* menneskæ thær han
 15 af heluiti took oc daghlikæ
 taghær oc til himriki sender
 Guth giørth oc thennæ dagh
 særlik them til mykæl fagnæth
 thær i hæluiti ware forthy so
 20 sighthær then helghæ script at *Ihesus
 Christus* vp stoth af døthæ suo sym
 i dagh oc brøt hæluitis port
 oc tok thethæn allæ sinæ win
 nær oc opnæthæ himirikis port
 25 thær thæ sculdæ innæn ganghæ
 Wor *hærræ* gørthæ oc særlik
 thennæ dagh *cristen* meneskæ

- til mykel glethæ thær i jorth
riky waræ forthy suo sighthær
30 then helghe læst at *sanct pæter*
oc andær apostoli *Sancta maria magdalena*
oc *frughær* oc *cristen* mæneskæ
fingæ mykæl vglæthæ a
langæ frædagh oc saghæ
35 *theræ* rætta *hærræ* pinu oc døth
tholæ num thæ fingsæ my
kel meræ glæthæ so sum i
dagh at *Ihesus Christus* vp stoth
af døthæ sat oc drak *mæth*
40 them oc styrkæthe them
57va *mæth* then helghæ and til rættæ
tro oc andræ dyghær suo at
the minneskæ sum nu *hawær* skel
likæ fastet oc annen thing
5 thold for guz schyld oc Rætte
likæ *hawær* sæk *scriftæth* oc wil
bætræ sinæ *syndær* then *fanghær*
i dagh mykil glæthæ oc fag
næth af thy *Ihesus Christus* suo sum i
10 dagh vp stoth af døthe
oc fræste *hærmæ* af heluitis
nøth bothæ til siæl oc liif oc
for thy manær os *dauid propheta* In
nen *thæt andræ* oc thrithiæ mer
15 kelik thing thær iæk burthi
minæ talæ *mæth* oc sighthær suo
wi sculu i *thennæ dach* twin
næ glæthæ *hawæ thæt* ær bothæ
til *licamæ* oc siæl for then
20 schyld at *Ihesus Christus* vp loctæ him
rikis port i dagh oc allæ thæ
thær *hanum* thiænæ i jorthriky
mæth rættæ tro oc øthmykelse
giuær han *mæth* sæk i *himmiriky*
25 *ewærthilik* glæthæ bothæ til
licamæ oc siæl . so sum han

sighær sæl i thæn helghæ læst
 ho sum mæk thiænær innen
 iorthriky han scal mæk fyl
 30 ghia oc byggiæ ewærthlik
 i himirik thæt giuæ os guth

3.3.1 Tekstkritisk apparat

57 ^{ra} 20	for [herefter slettet] thennæ
57 ^{ra} 26	æc [mangler i hs.]
57 ^{ra} 34	dimississet [herefter en bleg og bølget udfyldningslinje]
57 ^{ra} 35	Hec [initialets venstre skafi udløber op i venstre margen til og med linje 34; bogstavets nedre rum er pyntet med fire prikker]
57 ^{rb} 12	mandom [rettet fra] mandon
57 ^{rb} 16	sender: sendeer [hs.]
57 ^{rb} 18	them: then [hs.]
57 ^{rb} 40	styrkæthe: styrky [hs.; jf. Sproglige bemærkninger nedenfor]
57 ^{rb} 40	styrkæthe them [herefter slettet] then
57 ^{ra} 2	andræ: vndræ [hs.]
57 ^{va} 10	vp [herefter slettet] stoph

3.3.2 Kildeliste

56 ^{vb} 23–24	Hec (..) deus	Sl. 117,24
56 ^{vb} 28	Resurrexi (..) adhuc	Jf. Sl. 138,18
57 ^{ra} 1	Ego (..) sumus	Joh. 10,30
57 ^{ra} 11–12	Christi (..) consolacio	Isidor af Sevilla, ukendt kilde. Jf. dog <i>Ex novo testamento LXVII</i> (i <i>PL</i> 83: 148)
57 ^{ra} 23–24	Cognosce (..) clauorum	Joh. 20,27
57 ^{ra} 33–34	Christus (..) dimississet	Beda, ukendt kilde. Jf. dog <i>In S. Joannis Evangelium Expositio XIII</i> (i <i>PL</i> 92: 818)
57 ^{ra} 35	Hec (..) dominus	Sl. 117,24

4. Prædikernes opbygning og indhold

Prædikener fra middelalderen har en meget fast struktur.⁶ De begynder med et citat fra Bibelen (»thema«), oftest fra epistlen eller evangeliet til dagen. Dette betyder, at vi ofte kan identificere, hvilken dag (»occasio«)

en bestemt prædiken er beregnet for. Nogle gange bliver temaet oversat til folkesproget, og der kan også komme nogle indledende kommentarer (en »introductio«). Behandlingen af temaet (»expositio«) er opdelt i flere mindre led (»divisiones thematis« eller »membra«), som regel tre. Hvert membrum indeholder en sætning (en »propositio«), som kan understøttes af en autoritet (»concordantia auctoritatum«, fx et citat fra Bibelen eller kirkefædrene). Nogle gange bliver en propositio yderligere inddelt. Efter prædikens hovedtekst kommer der enten en gentagelse af temaet (en »repetitio thematis«) eller en gentagelse af prædikens budskab, evt. begge dele (dette slagordsagtige indslag bliver her betegnet som »resumé«). Til sidst kommer der en kort afslutningsformular i form af en bøn eller en påkaldelse.

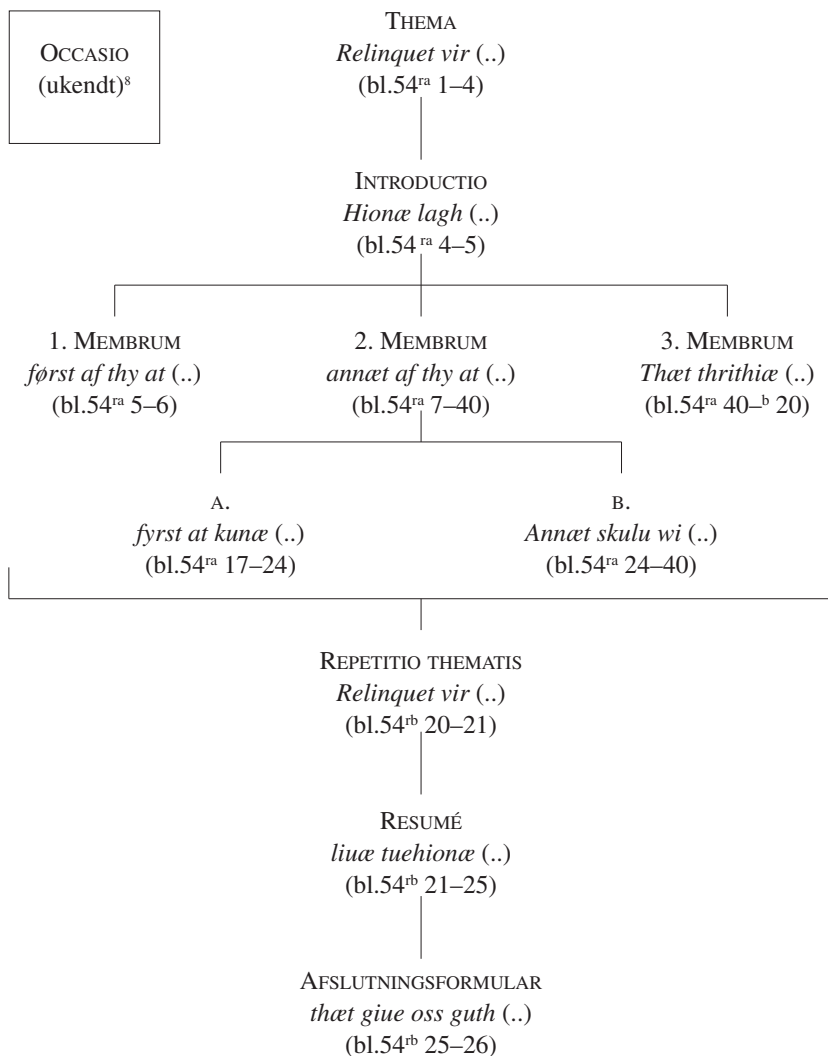
En typisk struktur for en prædiken

Indledning	Tema [Thema]					
	Citat på latin			Oversættelse		
	Indledende kommentarer [Introductio]					
Gennemgang [Expositio]	Led 1 [Membrum 1]		Led 2 [Membrum 2]		Led 3 [Membrum 3]	
	Sætning [Propositio]	Understøttelse [Concordantia auctoritatum]	Sætning [Propositio]	Understøttelse [Concordantia auctoritatum]	Sætning [Propositio]	Understøttelse [Concordantia auctoritatum]
Konklusion	Gentagelse af temaet [Repetitio thematis]					
	Resumé					
	Afslutningsformular					

I de mere komplekse prædikener kan vi også finde et »prothema« lige efter temaet. Et prothema er et andet citat fra skriften, der har samme emne som temaet. Det bliver opdelt i forskellige membra på samme måde som temaet og følges af en gentagelse af temaet, inden selve temaet behandles.

Selv om den middelalderlige prædikens opbygning var helt fast, bød den på megen variation og forskellige grader af kompleksitet. Genren indbefatter alt fra »skitseprædikener«, der ligner en liste nøgleord, som prædikanten skulle uddybe under talen, til retorisk smukke, teologisk avancerede og intellektuelt oplysende traktater på flere tusind ord. De tre prædikener i Cod. Vind. 13.013 har dog en ganske simpel og typisk struktur som den, man kan finde beskrevet i de talrige *artes predicandi*.⁷

4.1 Prædiken 1 (P1): Om ægteskab

Prædikener om ægteskab har normalt som tema brylluppet i Kana, »Nuptiæ factæ sunt« (Joh. 2,1–11).⁹ I P1 tager prædikanten dog udgangspunkt i beretningen om skabelsen af Adam og Eva fra Første Mosebog som indledning til sin prædiken. De to første membra handler om ægteskabets guddommelige oprindelse i Paradis, mens det tredje sammenligner ska-

belsen af Eva med Kirken. Disse tre membra understreger ægteskabets status af sakramente.¹⁰ Det andet membrum indeholder en todelt uddybning, der forklarer, hvorfor Eva blev skabt af Adams ribben. Skabelsen opfattes som en fortløbende proces, hvor manden blev skabt først og således er overordnet kvinden.¹¹ Som Paulus skriver:

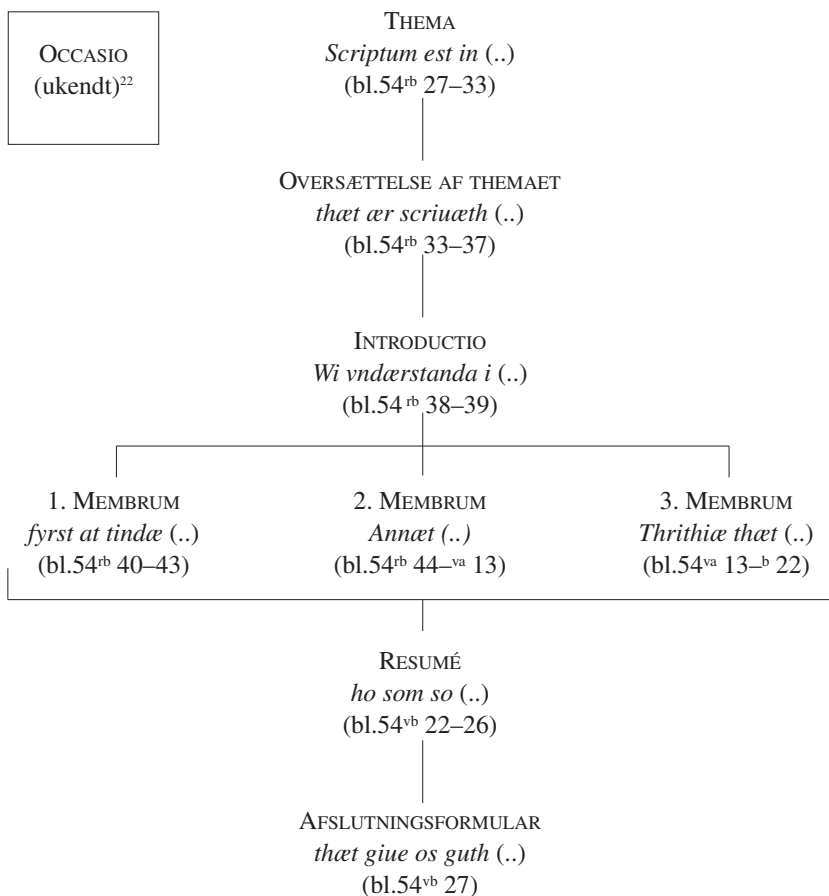
vir quidem non debet velare caput quoniam imago et gloria est Dei mulier autem gloria viri est non enim vir ex muliere est sed mulier ex viro etenim non est creatus vir propter mulierem sed mulier propter virum.¹²

(1 Kor. 11,7–9)

Paulus' opfattelse af kvinden som vedhæng og underordnet blev senere optaget af kirkefædrene og andre teologer. Det var Hugo af St. Viktor,¹³ der udviklede tanken om, at kvinden ikke blev skabt af Adams hoved, »at hun skuldi æy wrthi ywær mannen« (bl.54ra 19–20),¹⁴ og at hun ikke blev skabt af Adams fod, »for thy hun skal æy wæræ of mykæt manzcens vnderdannum« (bl.54ra 27–29).¹⁵ Beretningen om ribbenet var tidligere blevet brugt til at bevise kvindens lavere rang, men Hugo af St. Viktors fortolkning af skriften tillader at slutte, at kvindens underordning under manden skulle være uden tvang, og at manden skulle behandle hende med kærlighed og omsorg.¹⁶ Ifølge Hugo er grunden til, at der kunne være gensidighed og lighed mellem et ægtepar, at Eva skulle være Adams medhjælper og ikke hans tjener.¹⁷ Det andet afsnit i andet membrum opfordrer kvinderne til at adlyde deres mænd, ligesom Sara adlød Abraham (Ef. 5,25. 28). Forholdet mellem Abraham og Sara er nemlig en anden fremstilling af kontrasten mellem form og indhold, aktivitet og passivitet, sjæl og kød, med andre ord mellem det mandlige og det kvindelige.¹⁸ I *De Opificio Mundi* omtolkede Filon skabelseshistorien til en allegori om sjælen: Manden betegner ånden, slangen lysten og kvinden sansningen.¹⁹ Ved at fremstille Sara og Abraham som forbillede for menigheden forstærker prædikanten forbindelsen mellem mand og intelligens (*mens, ratio*) samt mellem kvinde og krop (*sensus*). Mandens rolle er både at styre og at elske kvinden (»Men skulu oc hælscæ [elske] theræ husfrughær«, bl.54ra 37–39).²⁰ Det tredje membrum omtaler skabelsen af kvinden som et helligt symbol, der bebuder Kirkens fødsel af Kristi side, mens han hænger korsfæstet. Denne mystiske fremstilling af Eva som Kirken findes hos Ambrosius og Augustin, men kan spores helt tilbage til Paulus.²¹ Dette kortere typologiske argument drager paralleller mellem

Det Gamle og Det Nye Testamente, ligesom det underbygger prædikenen og dens tema med den hellige skrift. Temaet gentages, og prædikenen afsluttes med en kort bøn.

4.2 Prædikenen 2 (P2): Om tiende

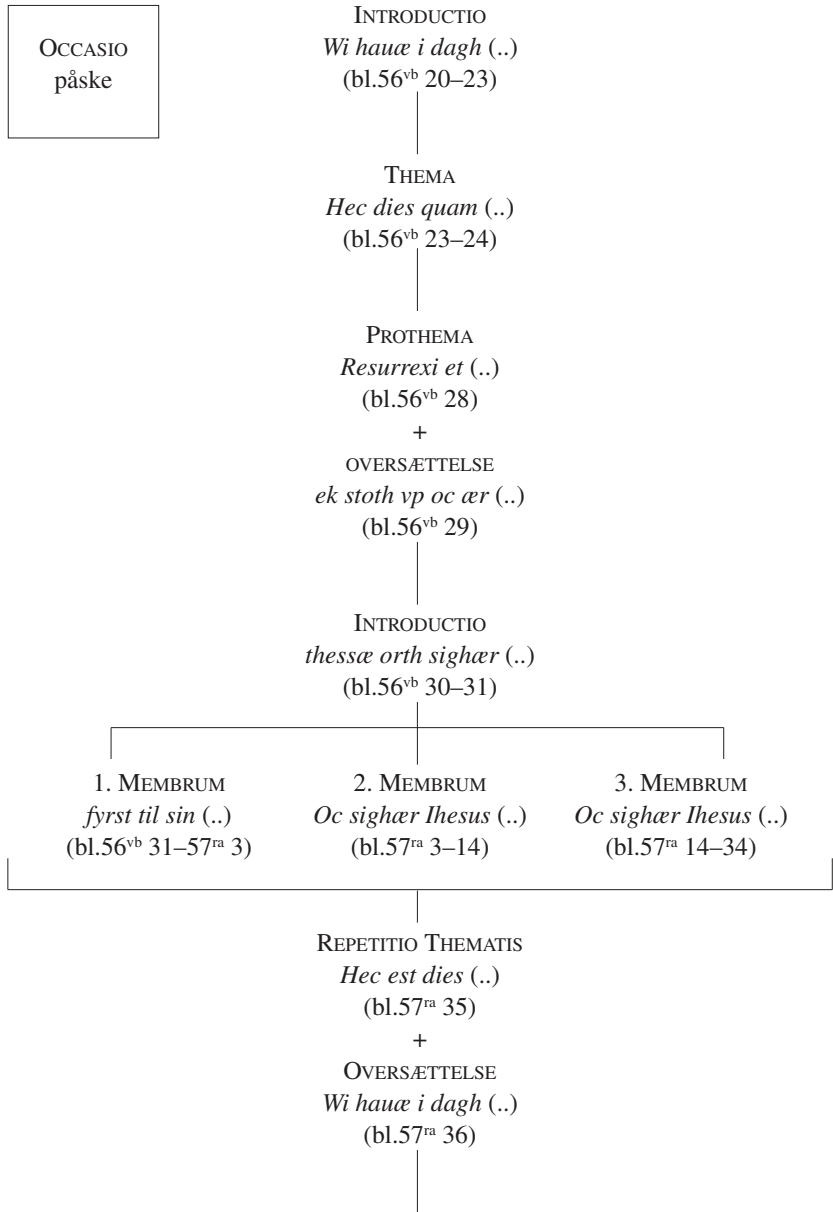

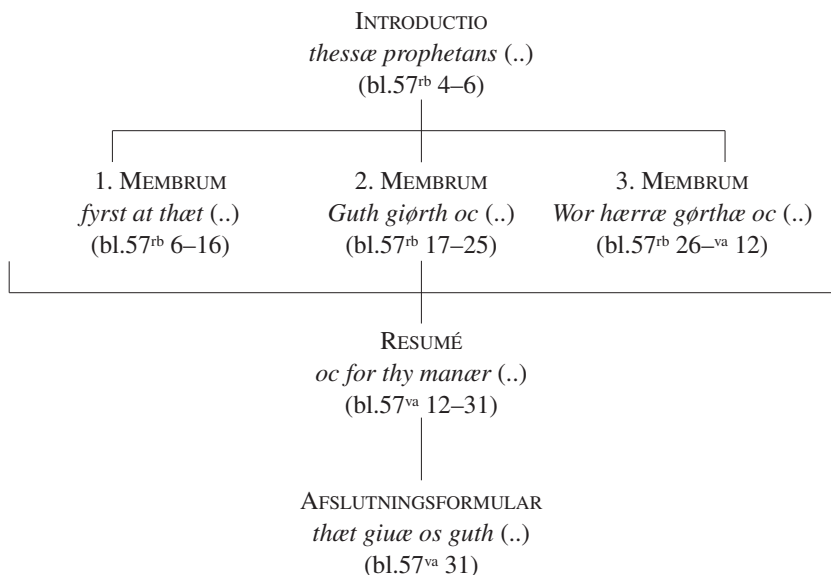
P2 begynder med et tema fra Første Mosebog, kapitel 14. Det er ikke noget ordret citat, men nærmere en hentydning til dette kapitel og dets betretning om, hvordan Abraham betalte præsten og kongen af Salem, Melkizedek, en tiendedel af alt det bytte, han genvandt fra de fire konger Amrafel, Arjok, Kedorlaomer og Tid'al. Temaet er derefter oversat til folkesproget, hvorefter expositio begynder – der er ikke noget prothema

eller exordium. Expositio er delt i tre og indeholder ingen uddybende inddelinger. Det første membrum støtter sig til Augustin og konstaterer, at betalingen af tiende er gæld (til Gud), og at man ikke bør betragte den som nogen form for gave. Det følgende membrum forklarer menigheden, at tiende skal betales til præsten og til dem, der tjener Gud, så at de kan få deres underhold. Det sidste membrum forklarer udførligt, hvor meget der skal betales: en tiendedel af »al then frycht af iorthæn kummær oc af alt sin aflingh« (bl.54va 15–17). Jakob citeres fra Første Mosebog (1 Mos. 28,22) for, at tiende skal betragtes som en form for tilbagebetaling: bare en tiendedel af alt det, Gud har forsynet menneskeheden med. Dette membrum fortsætter og advarer tilhørerne om følgerne af ikke at betale tiende eller ikke at betale nok. Ud fra Malakias (Mal. 2,1–4) beskriver prædikanten de forfærdelige følger, tilhørerne kan forvente, hvis de snyder Gud: man bliver fordømt, plaget af sult og sygdom, og man mister sin høst og andre goder. Med Ambrosius gentager prædikanten, hvor meget der skal betales, og hvilke indtægtskilder der er skattepligtige. Så bliver prædikens budskab opsummeret: den, der betaler sin tiende på den korrekte måde, får usædvanlig stor lykke her på jorden og evig glæde i himmerige. Prædikenen afsluttes med en kort bøn.

Der blev prædikeret ganske hyppigt om tiende i sognekirkerne, og beretningerne om Abraham og Melkizedek samt Jakob blev tit anvendt til dette formål. Anvendelsen af Augustin og Malakias som kilder er også ganske normal i denne sammenhæng.²³ P2's (og for den sags skyld P1's og P3's) brug af oversættelser til folkesproget efter alle afsnittene på latin skal fremhæves. Oversættelserne og prædikens enkle struktur viser, at det uden tvivl var yderst vigtigt, at fremstillingen blev klar; især i betragtning af prædikens tema.²⁴

4.3 Prædiken 3 (P3): Om påskedag og Kristi opstandelse

I modsætning til de to foregående prædikener begynder P3 ikke med noget tema. I stedet er der tre indledende linjer, som sætter prædikenen ind i den rette sammenhæng (nemlig at det er påskedag), og som fortæller menigheden, at det er denne dag, der giver alle kristne glæde.²⁵ Så kommer temaet, som forklarer grunden til jublen: »*Hec dies quam fecit deus*« (Sl. 117,24). Der følger en oversættelse til folkesproget, men denne leder direkte ind til protemaet – temaets *expositio* er foreløbig blevet afbrudt.

Protemaet og dets oversættelse er inddelt i tre membra – dem, som Kristus i teksten henvendte sine ord til: Gud Fader, jomfru Maria og synderne. Det første membrum beskriver vigtigheden af opstandelsen med henblik på Kristus som Guds søn. Dette membrum henleder opmærksomheden på Jesu *identitet*, hans rolle som den ofrede. Kristus var ikke nogen uskyldig tredjemand, der blev inddraget for at forsone Gud og menneskeheden; han blev sendt af Gud som menneske, led døden for menneskehedens synder og opstod fra de døde for at genforenes med Gud (2 Kor. 5,16–19). Dette kommer tydeligt frem, idet dette membrum slutter »*Ego et pater unum sumus*« [Jeg og Faderen er ét] (bl.57ra 1; jf. Joh. 10,30). Det andet membrum forklarer følgerne af opstandelsen for Jesu moder, Maria. Hans guddommelige status blev bevist gennem opstandelsen, og dermed kan vi også se, at Maria var Guds udvalgte. Med et citat

fra Isidor af Sevilla (ca. 560–636) beskriver prædikanten den trøst, jomfru Maria modtog gennem opstandelsen.²⁶ Det tredje membrum beskriver opstandelsens vigtighed for synderne – styrkelsen af troen, syndsforladelsen og Kristi nåde. Både Peter og Maria Magdalene, der viste Kristus omsorg, bliver nævnt for at fremhæve disse punkter.

Temaet bliver dernæst indføjjet igen, og prædikanten forklarer, at det er ordene »sum æc burthi [begyndte] minæ talæ a latinæ« (bl.57ra 40–41). Expositio er delt i tre. Ifølge det første membrum er påskedag en særlig dag, fordi Guds første skabelseshandling var at skabe englene i himmerige (dvs. om søndagen).²⁷ Englene hjalp Kristus, da han førte de salige fra helvede til himmerige, hvilket han stadig gør hver dag.

Det andet membrum fortsætter med samme emne, dvs. saliggørelse. Kristus stod op fra de døde og brød portene til helvede op. Han tog derefter sine venner og førte dem ind i himmerige. Det tredje membrum behandler meget udførligt opstandelsens vigtighed for de kristne. Menigheden bliver instrueret i at gennemleve Det Nye Testaments beretning og efterligne de forbilledlige bibelske skikkelser, der var med ved Kristi lidelser og opstandelse. Peter, de andre apostle, Maria Magdalena, kvinderne ved Golgatha og andre kristne blev overvældet af sorg langfredag, da de så deres sande herre pine og lide døden. Til gengæld blev de opfyldt af glæde, da han genopstod, sad og spiste sammen med dem og styrkede deres tro; ligesom kristne bliver fyldt med glæde – i det mindste dem, der har fastet, gjort bod og skriftet for at rense sig for synden.

Herefter kommer der et resumé, hvori der er endnu en henvisning til talens begyndelse (»Innen thæt andræ oc thrithiæ merkelik thing thær iæk burthi [begyndte] minæ talæ mæth«, bl.57va 13–16). Prædikenen afslutter med en sædvanlig bøn.

Hovedvægten i denne prædiken ligger forudsigeligt nok på saliggørelse gennem Kristus. Kristne bliver instrueret i at mærke samme sorg og glæde, som de, der var til stede ved Jesu korsfæstelse, mærkede.²⁸ På samme måde som de to foregående prædikener er P3 ganske typisk og anvender den sædvanlige »hæc dies«-læsning for påskedag. Den afviger med sin komplicerede struktur lidt fra P1 og P2. Med både et tema og et protema lykkes det for prædikenen at sammenvæve de to expositioner ved hjælp af krydshenvisninger, og således undgår den at ligne to sammenklistrede

prædikener. Denne behændighed er særlig tydelig i det afsluttende resumé, hvor prædikanten mesterligt samler alle pointerne fra de to themata for at forstærke opstandelsens egentlige budskab:

ho [hvem] sum mæk thiænær innen iorthriky han scal mæk fylghiaē
oc byggiæ [bo] ewærthlik [evigt] i himirik

(bl.57va 28–31)

5. Sproglige bemærkninger

De sproglige bemærkninger nedenfor udgør ikke nogen form for udførlig sprogbeskrivelse, men er snarere en gennemgang af nogle af de mere iøjnefaldende ord fra P1–3. Disse er blevet valgt på grund af deres sjældenhed eller deres dialektale præg.

5.1 Ualmindelige eller mærkværdige former

- burthi (bl.57ra 40; 57va 15), lyddi (54ra 36), skuldi (54ra 19)

I præteritumsformerne »burthi«, »lyddi« og »skuldi« (samt inf. »wrthi«, se også nedenfor) ser vi måske eksempler på en form for vokalharmoni (dvs. at *i* anvendes i stedet for *æ* efter de snævre vokaler /u/ og /y/). Vokalharmoni plejer at betragtes som et østdansk fænomen. Imidlertid kunne anvendelsen af *i* (eller *y*) efter /k/ i »kirky«, »iorthriki« og »himiriki« lige så godt være jysk-inspireret (*GG* I: 50 (§ 17.1), 395 (§ 212)).

- elscughæ (bl.54^{tb} 10), kummær (bl.54va 16), kunnung (bl.57^{tb} 10), kunæ (bl.54ra 17, 25), samencumæn (bl.54^{tb} 12)

Vokalen /u/ i disse ord er ikke blevet åbnet til /o/, hvilket tyder på, at de har et østdansk præg (*GG* I: 51 (§ 17.4), 101–06 (§ 76), 248 (§ 150 anm. 2); Hansen I: 39–49).

- hynghær (bl.54va 42)

Denne form af ordet med et *y* i stedet for *u* er uden belæg i *GO SS*.²⁹

- hælsçæ (bl.54ra 38); heræthæ (bl.54ra 36)

Disse to ord indledes af et falsk *h*, et ikke ukendt forhold i gammeldanske håndskrifter.³⁰ Marius Kristensen (1909: 119–21) mener, at brugen af *h* initialt i ord, der aldrig har haft *h*, samt *h*-bortfald i ord, hvor *h* altid har

været forlyd, kan tyde på en skånsk dialekt.³¹ Men som Aage Hansen skriver, er dette højst tvivlsomt:

da eks[empler] jo også findes udenfor skånsksprægede kilder³² synes det mest nærliggende at antage at skriverne der var vant til at skrive latin overførte eller engang imellem henfaldt til den latinske tradition hvor *h* kunne skrives eller ikke skrives uden at det gjorde meget forskel.

(Hansen 1971: 465–66)

Med samme hånd som P1–3 er en større mængde latinske tekster, og vi kan derfor være sikre på, at vor skriver var velbevandret i den latinske skrivekunst. Men der er en anden grund til, at han kunne have indledt disse to ord med et *h*:

et tilføjet *h* i stærktryk kan have sammenhæng med en stærk aspiration som kan opstå i denne stilling.

(Hansen 1971: 466)

Det er ikke helt usandsynligt, at disse to ord, der begge står i stærktrykstilling, og som nok ville være blevet udtalt med en vis emfase, kunne have fået tilføjet et *h* af denne grund.

- kranklek (bl.54^b 15), gothlek (bl.54^b 16)

Ordet »kranklek« er ikke med i Kalkar, og der findes kun seks belæg i GO SS, der alle stammer fra to Harpestræng-håndskrifter.³³ Ordet »gothlek« er uden belæg i GO SS og forekommer ikke i Kalkar (– er det måske svensk-inspireret?). Söderwall har både »krankleker« (med eksempler fra to håndskrifter fra det femtende århundrede) og »godhleker« (mange eksempler).³⁴

- Nenn (bl.54^b 16)

Det er svært at læse dette ord i håndskriftet på grund af de mange nedstreger,³⁵ og læsningen »Nenn« bør betragtes som usikker. Ordet har ingen indflydelse på ordstillingen og kan derfor bedst forstås som en koordinerende konjunktion, nemlig *men* (interessant nok stavet som en mellemform af *men* og *num*). Denne forklaring er dog ikke helt usandsynlig, for der er mindst ét eksempel til på en gammeldansk stavningsform, der ligner en mellemform: »nem«.³⁶

- styrky (rettet til styrkæthe i transskriptionen af udg.) (bl.57^b 40)

I håndskriftet står der »oc styrky them ~~then~~« i stedet for »oc styrkæthæ them«. Dette ligner en typisk afskrivningsfejl, hvor skriveren har delt ordet *styrkæthe* forkert op, tilføjet et *m* og pludselig opdaget, at det følgende *them* (her »then« – et ufuldendt *them*?) er redundant. Dette »then« er således blevet udraderet. Der er ingen grund til at formode, at håndskriftets »styrky« er bevis på en hidtil ukendt stærk bøjning af verbet at *styrke*!

- thierte (bl.54^b 23)

Den mest sandsynlige grund til denne pudsige stavemåde er overførslen af det foregående *t* til *hierte*:

oprindelig form	i løbet af afskrivningen	resultat
guthlikt hierte	guthlikt ⇒ hierte	guthlikt thierte

Sådanne overførsler forekommer ikke sjældent under afskrivningen af håndskrifter.

5.2 Svensk indflydelse

- køpskat (bl.54^b 21)

Der er kun ét belæg på *købskat* i GO SS, nemlig GkS 1390, 4°, bl.89^v 1 »køpskat«. ³⁷ Ifølge Kalkar (s.v. »købscat«) hører ordet til de mange »svenskagtigheder«, man kan finde i dette håndskrift.

- samquemd (bl.54^a 44)

Ifølge Kalkar (s.v. »samkvemd«) er formen påvirket af svensk; det forekommer kun i svensk-prægede håndskrifter (breve og diplomer fra Malmø samt det skånske håndskrift GkS 1390, 4°). ³⁸ Ordet *samkvem* forekommer hyppigere i danske tekster.

- yfrin (bl.54^b 24)

Man plejer kun at finde adjektivet *yvren* (‘rigelig’, ‘tilstrækkelig’) i neutrumsformen *yvret*. Det eneste andet eksempel på *yvren* på dansk er mig bekendt »øffrin« i Cod. Ups. C 56, 4° fra ca. 1450. ³⁹ Denne skånske postil fra Bekkaskogh er skrevet på (nordøst)skånsk og oversat fra svensk. Kan vi gå ud fra, at formen »yfrin« i P2 også kan skyldes oversættelse fra svensk?

- ømkæ (bl.54vb 2)

Foran gutturalen /k/ ville vi forvente, at /m/ overgår til /ŋ/ i gammel-dansk (Hansen 1971: 198–99), og der er ret få eksempler fra gammel-dansk, hvor dette ikke er sket.⁴⁰ Denne lydudvikling er derimod usædvanlig i svensk. Jf. vn. *aumka* ('at ynke'); glsv. *ømka*, *ymka*, men gllda. *ønkaē*. Vi kan formode, at formen »ømkæ« i P2 skyldes svensk indflydelse.

5.3 Danske former

- fæcst (bl.57ra 5), fæk (bl.57ra 13), fær (bl.54vb 25)

Den særlige vokal i »fæk«, »fæcst« og »fær« er et jysk træk (GG I: 51 (§ 17.7)).

- gørth (bl.57rb 8), gørthæ (bl.57rb 26)

Præteritumsformerne uden *i* er jysk. I »gørth« har vi også et eksempel på jysk apokope (/ə/>Ø/___#).⁴¹

- sauthæ (bl.54va 14; 57ra 22), saughæ (bl.54ra 22; 56vb 27)

Disse former er eksempler på den danske svækkelse af /ɣ/ til /w/ (GG II: 152–56 (§309.2)). I »saughæ« kan vi også se svind af /ð/.⁴²

- wrthi (bl.54ra 20)

Udviklingen *wartha* (inf.) > *wōrtha* > *urthæ* (»wrthi«) er et jysk træk (GG I: 249 (§150 anm. 4); Skautrup 1925: 12, 27).

- æc (bl.56vb 32, 36; 57ra 2, 17, 26, 4), æk (bl.57ra 7)

Pronomenet »æc«, »æk« med ubrudt vokal er et jysk træk (GG I: 51 (§17.2)). Ødansk havde *iæk* (jf. bl.45va 46; 57va 15) og østdansk *iak*.

6. Lingua suecica vel accommodatio danica?

Sprogformen i Cod. Vind. 13.013, der er beskrevet som svensk i kataloget, viser altså mange træk, der er typiske for det danske sprog i det femtende århundrede. Foruden gloserne i det foregående afsnit er det værd at tage et hurtigt kig på infortissvækkelsen, klusilsvækkelsen og visse ortografiske træk.

6.1 Infortissvækkelsen

En af forskellene mellem dansk og svensk i det femtende århundrede er

realisationen af de ubetonede urnordiske vokaler [a], [i] og [u]. På svensk blev de bevaret med deres fulde kvalitet, mens de på dansk blev svækket i varierende grad.⁴³ Da vokalerne i endelserne næsten altid er ubetonede, havde denne svækkelse en stor effekt på morfologien. En optælling af de tilfælde, hvor man kunne forvente infortissvækkelse, viser, at det sker i 83 % af tilfældene i P1–3.⁴⁴ Det er særlig tydeligt i præteritumsendelserne for svage verber fra første klasse (sv. *–adhe*; da. *–æthæ*).⁴⁵

Svækkelsen af ubetonet [a] > [ə] sker i svenske dialekter på Gotland, i det nordlige Småland, Østergötland, Nerke, Södermanland, det østlige Uppland og den sydlige del af Vermland.⁴⁶ Men den næsten totale sammensmeltning af [a], [i] og [u] er et klart tegn på et område, hvor der tales dansk, eller i hvert fald på dansk påvirkning af en skrifters skrivevaner.⁴⁷

6.2 Klusilsvækkelsen

Klusilsvækkelsen er langt fra så gennemført et fænomen som infortissvækkelsen. Man kan finde tre eksempler: »og« (bl.54ra 14; jf. glsv. *ok*), »taghær« (bl.57th 16; jf. glsv. *takir*), »thegnær« (bl.54ra 43; jf. glsv. *teknar*), hvoraf det sidste ville være meget besynderligt i en svensksproget tekst. Men der er mange flere eksempler, hvor der ikke er nogen klusilsvækkelse.

6.3 Ortografiske træk

Tidligere intervokalisk *p* (/ð/) skrives *th* og aldrig gennem *dh*. Jf.:

vn.	síða	baðaði	skapaði ⁴⁸	hreinsaði
glsv.	sidha	badhadhe	skapadhe	rensadhe
glda.	sithæ	bathæthæ	skabæthæ	rensæthæ
Cod. Vind. 13.013	sithæ	bathæthæ	skapæthæ	rensæthæ
	bl.54 th 1	bl.54 th 8	bl.54 ^{ra} 5	bl.54 th 4

Gennemført brug af *th* er en dansk skrivevane; i gammelsvensk blev der mest brugt *dh*.

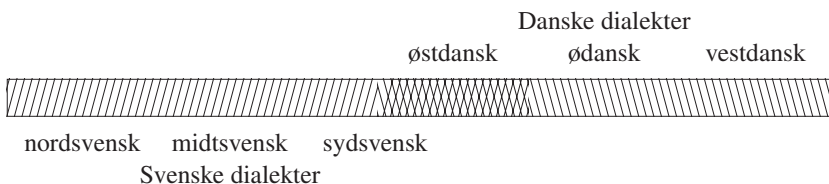
6.4 Et blandet sprog

Der er mange problemer ved at undersøge tekster som P1–3. For det første er der ikke foretaget megen systematisk forskning inden for sprogblandede tekster fra middelalderens Norden. Forskere har ladet sig friste til at afskrive danismer i svenske tekster (samt det modsatte) som en form for mekanisk dialektal blanding på grund af en eller flere skrivers inter-

ferens. De mener ikke, at de blandede former har den store betydning.⁴⁹ Men for et håndskrift som Cod. Vind. 13.013 er det præcist sådanne ord, der skal studeres for at indkredse dets herkomst.

For det andet kan det jo være svært at afgøre, hvilket sprog et bestemt ord – for slet ikke at tale om en hel tekst – er skrevet på.⁵⁰ Dansk og svensk er såkaldte *Ausbau*-sprog; de kan placeres på det samme geografiske dialektkontinuum og er sammenkoblede af en kæde af gensidig forståelighed.⁵¹ De er nærmest dialekter af et enkelt overordnet skandinavisk mål og er kun »sprog« i politisk forstand, takket være deres forskellige standardiseringsprocesser og ikke deres sproglige forskellighed.

Overlappningen af svenske og danske dialekter

De sociolingvistiske forhold i middelalderen var anderledes, eftersom der ikke var noget standardsprog, som man kunne henholde sig til, skønt visse skriveskoler havde deres egen norm især med hensyn til ortografi (skrivetraditioner).⁵²

I Cod. Vind. 13.013 mener jeg, at vi kan finde et blandet sprog, der er opstået ved, at en dansker fra det vestlige sprogområde, dvs. en jyde, har afskrevet en svensk tekst. Det er dog vigtigt at forstå, at skriveren (og læseren) nok ikke selv opfattede sin tekst som blandet, men som dansk.⁵³ Vi finder både ord på svensk og på dansk. Nogle gange kan vi finde danske og svenske fænomener i samme ord, for eksempel i kombinationen af infortissvækkelsen og den bevarede klusil (»skapæthæ«, bl.54ra 5). Blandede former som denne kan være en følge af, at teksten er oversat fra svensk, og at ordene bliver tilpasset det danske morfologiske system. Ordstammerne er forblevet uændret (»skap-«), mens bøjningsendelserne er omdannet til at passe ind i den danske grammatik (»-æthæ«) – i et vist omfang.⁵⁴ Dette tyder på et svensk forlæg og en dansk afskriver/oversætter. Som sprogvidenskabsmanden Leonard Bloomfield skriver:

grammatically, the borrowed form is subjected to the system of the borrowing language, both as to syntax (..) and as to the indispensable inflexions.⁵⁵

(Bloomfield 1954: 453)

Denne form for sprogkontakt kan sammenlignes med oversættelse (eller sproglig tilpasning) mellem gensidigt forståelige sprog i middelalderen, der delte en fælles leksikalsk kerne, men havde (let) afvigende morfologiske systemer. Der er også en del ord, hvis stammer er blevet fordansket (bl.a. »saughæ«, »sauthæ«, »fær«, »gørth«).

Når en skriver afskrev et håndskrift på et andet sprog end sit eget, kunne der opstå en af tre følger:⁵⁶

A. Han kunne lade teksten forblive stort set uændret, som en moderne filolog, der transskriberer en tekst. Dette skete sjældent. Denne teksttype kan ikke fortælle os noget som helst om afskriverens sprog, kun om den oprindelige skivers. Det er altså den oprindelige skriver, der er ansvarlig for tekstens sprogform.

B. Han kunne omsætte teksten til sit eget sprog ved at indføre talrige ændringer inden for ortografi, morfologi og ordforråd. Dette skete tit. Denne teksttype kan fortælle os noget om afskriverens sprog, og den viser et højt niveau af intern sproglig ensartethed (som en A-tekst). Man kan dog forvente at finde mindre fejl af og til, hvor det ikke er lykkedes for afskriveren at omsætte de fremmede sprogformer til dem, der er normale i hans eget sprogmiljø.

C. Han kunne gøre noget, der ligger midt imellem A og B. Dette skete også meget tit. C-tekst-typer plejer ikke at fremvise den høje grad af sproglig ensartethed, man finder i A- og B-tekst-typer.

De tre prædikener i Cod. Vind. 13.013 repræsenterer en B-tekst-type. Forekomsten af fremmede former er ikke lige så tilfældig som i en C-tekst, skønt prædikenerne heller ikke viser total intern ensartethed og sproglig konsekvens. Omsætningsprocessen, der giver B-tekst-typer, er meget sædvanlig for tekster af folkelig art, som man læste op for lokale tilhørere.

På grund af arten af dansk påvirkning kan man se, at de danske sprogræk ikke er oprindelige, men skyldes afskriveren. Kort sagt er der ingen, der talte den sprogform, der findes i P1–3. På et eller andet tidspunkt i løbet af tekstens overlevering er sproget blevet fordansket. Den sekundære diftongering kan kun skyldes en skriver med dansk som modersmål. Skriveren af P1–3 har til en vis grad erstattet forlæggets ortografiske konventioner med en stavemåde, der er tilnærmet hans egen udtale.⁵⁷ Denne sproglige tilpasning er kun delvis; former, der nemt kunne forstås af en dansk læser, er ikke blevet ændret. For eksempel har han ikke erstattet intervokalisk /k/ med /g/ i alle tilfælde; det er noget, læseren selv skal finde ud af. Prædikenerne er således resultatet af en tilpasningsproces af det, som skriveren mente, var nødvendigt. Lad os kalde det for *accommodatio*. Hans hovedanliggende var tekstens formidling – på både et kommunikativt niveau (de måtte gøres forståelige over for målgruppen) og et psykologisk (sprogformen måtte være acceptabel for de danske tilhørere).⁵⁸

7. Afsluttende kommentarer

De tre danske prædikeners værdi ligger både i de sproghistoriske og i de samfundshistoriske indsigter, de byder på. Sproghistorisk indeholder de ordformer, der ikke er dokumenteret andre steder eller er meget sjældne. Teksten giver os også en mulighed for at undersøge resultatet af en oversættelsesproces fra svensk til dansk. Denne slags folkelige prædikener er endvidere en udmærket kilde til samfundshistorie. De giver indsigt i folkets bekymringer og holdninger på en måde, som den »højere« høviske litteratur ikke kan. Men det, der gør disse prædikener så spændende, er helt enkelt deres eksistens. De bevarede danske prædikener fra middelalderen er få,⁵⁹ og P1–3 i Cod. Vind. 13.013 er derfor ikke uden betydning.

Forkortelser

am.	amerikansk(-engelsk).
CP	Christiern Pedersen 1850–56.
glda.	gammeldansk.
GG	Brøndum-Nielsen 1928–73.

GO SS	Gammeldansk Ordbogs Seddelsamling.
glsv.	gammelsvensk, fornsvensk.
Hansen	Hansen 1962–71.
Kalkar	Kalkar 1976.
<i>Lexikon des Mittelalters</i>	Auty 1977–99.
<i>MDB</i>	Nielsen 1945–82.
<i>PL</i>	Migne 1845–.
<i>Svenska medeltidspostillor</i>	Klemming og Ejder 1879–1974.
<i>Tabulæ cod. in Bibl. Pal. Vind.</i>	Kaiserliche-Königliche Hofbibliothek 1965.
vn.	vestnordisk (mine eksempler er taget fra oldislandsk)

Håndskrifter

København

Den Arnamagnæanske Samling: AM 41, 4°; AM 619, 4°; AM 792, 4°; AM 76, 8°.

Det Kongelige Bibliotek – Den Gamle kongelige Samling: GkS 1390, 4°; GkS 1615, 4°.

Det Kongelige Bibliotek – Den Ny kongelige Samling: NkS 123, 4°; NkS 66, 8°.

Stockholm

Kungliga Biblioteket: Holm. *A. 115; Holm. B 69; Holm. B 74; Holm. K 48.

Uppsala

Universitetsbiblioteket: Ups. C 56.

Wien

Österreichische Nationalbibliothek: Codex Vindobonensis 13.013.

Litteraturliste

Adams, Jonathan: Three Newly »Discovered« Danish Sermons in the Austrian National Library, i: *Medieval Sermon Studies* 46 (2002).

Ahlbäck, Olav: *Svenskan i Finland*. Stockholm 1971.

Andersson, Roger: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Stockholm 1993.

Auty, Robert, et al. (red.): *Lexikon des Mittelalters*. 9 bd. + registerbind. München 1977–99.

- Bériou, Nicole, og David L. d'Avray (red.): *Modern Questions about Medieval Sermons. Essays on Marriage, Death, History and Sanctity*. Spoleto 1994.
- Blench, J. W.: *Preaching in England in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Oxford 1964.
- Bloch, R. Howard: *Medieval Misogyny and the Invention of Western Romantic Love*. London 1991.
- Blom, Gunilla, et al. (red.): *Minority Languages. The Scandinavian Experience*. Oslo 1992.
- Bloomfield, Leonard: *Language*. London 1954.
- Braune, Wilhelm: *Althochdeutsche Grammatik*. Bearbejdet af Hans Eggers. Tübingen 1987.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Dialekter og dialektforskning*. København 1927.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*. 8 bd. København 1928-73.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Et gammeldansk digt om Christi Opstandelse*. København 1955.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Fra Skaanes Senmiddelalder*. København 1959.
- Caplan, Harry: Classical Rhetoric and the Mediaeval Theory of Preaching, i: *Classical Philology* 28: 2 (1933).
- Caplan, Harry: *Medieval Artes Praedicandi. A Hand-List. And Supplement*. Ithaca 1934-36.
- Charland, Thomas-Marie: *Artes Praedicandi*. Paris og Ottawa 1936.
- Chaytor, Henry J.: *From Script to Print. An Introduction to Medieval Literature*. Cambridge 1945.
- Clausén, Ulla: *Nyord i färöiskan. Ett bidrag till belysning av språksituationen på Färöarna*. Stockholm 1978.
- D'Avray, David L.: Method in the Study of Medieval Sermons, i: Bériou og D'Avray 1994.
- Duby, Georges, og Michelle Perrot (red.): *A History of Women in the West II. Silence of the Middle Ages*. Cambridge, Mass. 1992.
- Filon [Philo Judaeus]: *Philo*. Red. af T. Page et al. 10 bd. London 1929.
- Gunnar Harðarson: *Littérature et spiritualité en Scandinave médiévale. La traduction norroise du De arria animae de Hughes de Saint-Victor*. Turnhout 1995.
- Hansen, Aage: *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden*. 2 bd. København 1962-71.
- Hasselmo, Nils: *Amerikasvenska. En bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika*. Lund 1974.
- Haugen, Einar: *The Scandinavian Languages*. London 1976.
- Haugen, Einar: Language fragmentation in Scandinavia. Revolt of the minorities, i: Haugen et al. 1981.
- Haugen, Einar, et al. (red.): *Minority Languages Today*. Edinburgh 1981.
- Indrebø, Gustav: *Gamalnorsk homilieboek*. Oslo 1966 [1931].
- Kaiserliche-königliche Hofbibliothek (korp. red.): *Tabulae codicum manuscriptorum praefer graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensis*. 10 bd. Graz 1965.

- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske sprog*. 6 bd. København 1976 [1881–1918].
- Klemming, Gustaf E., og Bertil Ejder (red.): *Svenska medeltidspostillor*. 8 bd. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 23. Stockholm 1879–1974.
- Kristensen, Marius (red.): *Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger*. København 1908–20.
- Kristensen, Marius: Bidrag til dansk sproghistorie I–X, i: *Arkiv för nordisk filologi* 25 (1909).
- Lasch, Agathe: *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a. S. 1914.
- Lawrence, Clifford Hugh: *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. London 1989.
- Lees, Clare A.: The »Sunday Letter« and the »Sunday Lists«, i: *Anglo-Saxon England* 14 (1985).
- Lorenzen, M. (red.): *Mandevilles Rejse i gammeldansk Oversættelse tillige med en Vejleder for Pilgrimme*. København 1882.
- Lucas, Angela M.: *Women in the Middle Ages. Religion, Marriage and Letters*. Brighton 1983.
- McIntosh, Angus: Word geography in the lexicography of mediæval English, i: *Annals of the New York Academy of Sciences* 211 (1973).
- Migne, Jacques-Paul: *Patrologia Latina*. Paris 1845–.
- Nielsen, Karl Martin: *Middelalderens danske bønnebøger*. 5 bd. København 1945–82.
- Nyrop, C. (red.): *Danmarks Gilde- og Lovskraaer fra Middelalderen*. 2 bd. København 1899–1904.
- Pedersen, Christiern: *Danske Skrifter*. 5 bd. København 1850–56.
- Riising, Anne: *Danmarks middelalderlige prædiken*. København 1969.
- Ross, W. O.: *Middle English Sermons*. London 1940.
- Schludermann, Brigitte: *A Quantitative Analysis of German/Dutch Language Mixture in the Berlin Songs mgf 922, the Gruthuse-Songs and the Hague MS 128 E2*. 3 bd. Göppingen 1996.
- Skautrup, Peter: Sproget i håndskriftet AM. 286 fol. til jyske lov i dets forhold til nulevende jyske folkemål, i: *Arkiv för nordisk filologi* 41 (1925).
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*. 4 bd. København 1968.
- Swanson, Robert N.: *Religion and Devotion in Europe c.1215–c.1515*. Cambridge 1995.
- Tobin, Thomas H: *The Creation of Man: Philo and the History of Interpretation*. Washington D.C. 1983.
- Trudgill, Peter: The Ausbau – Sociolinguistics of minority languages in Western and Central Europe, i: Blom et al. 1992.
- Vecchio, Silvana: The Good Wife, i: Duby og Perrot 1992.
- Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York 1953.
- Wessén, Elias: *Svensk språkhistoria. I. Ljudlära*. Stockholm 1948.
- Wessén, Elias: *Svensk medeltid. En samling uppsatser om svenska medeltidshandskrifter och texter*. 3 bd. Stockholm 1968–76.
- Wessén, Elias: *Våra folkemål*. Lund 1969.

Noter

1. Jeg vil gerne takke Roger Andersson fra Rigsarkivet i Stockholm, der henledte min opmærksomhed på disse tre prædikener for nogle år siden. Han nævner dem i sin liste over østnordiske prædikener fra middelalderen (Andersson 1993: 25). Jeg har tidligere udgivet en transskription af prædikenerne i *Medieval Sermon Studies* 46 (s. 70–94) og takker tidsskriftets redaktører, Carolyn Muessig og Veronica O'Mara, for deres tilladelse til at genudgive transskriptionen med nogle få rettelser her. Ligeledes takker jeg mine kolleger på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab Marita Akhøj Nielsen, Merete K. Jørgensen og Peter Zeeberg for gode råd og sproglig revision.
2. »54a–73b. Blandede teologiske skrifter, bestående af beskårne helgenlevner og lidelseshistorier, prædikenfragmenter og andet, næsten alt sammen skrevet af en svensker, som også har indføjet nogle fragmenter af prædikener affattet på svensk og mellem det andet indflettet udtryk og sentenser, ligeledes på svensk.« *Tabulæ cod. in Bibl. Pal. Vind.* VII: 175–76.
3. Af munkeordenerne er kartusianerne kendt som bogsamlere (Lawrence 1989: 162–63). Vi ved for eksempel, at biblioteket ved klostret i Erfurt ejede 312 bind i 1412, og at dette antal var vokset til over 800 håndskrifter ved slutningen af middelalderen (*Lexikon des Mittelalters* III: 2135).
4. Dvs. et enkelt papirhåndskrift, der indholder forskellige tekster, som ejeren betragtede som vigtige eller nyttige.
5. Cod. Vind. 13.013 har et meget forskelligartet og spændende indhold. Der er for eksempel centraleuropæisk stof om Władysław II Jagiełło (konge over Polen, Litauen og Kiev 1386–1434), Jan Hus (ca. 1330–1434) og Jeroným z Prahy (brændt for kætteri 1416). Der er også andet stof, der ikke har fokus på Centraleuropa: religiøse sange, matematiske afsnit, skrifter af kirkefaderen Ambrosius, et afsnit om pave Alexander III og »confirmatio ordinis Carthusiensis« [stiftelsen af den kartusianske orden], artikler af John Wycliffe (ca. 1330–84), en prædiken af Katarina af Siena (1347–80), forskellige skrifter om Jesu lidelse og flere uddrag »ex omnibus libris scientiarum moralium, naturalium et logicarum« [fra alle slags bøger om de moralske, naturlige og logiske videnskaber], m.m.
6. Om prædikenernes struktur se Ross 1940: XLIII–LV, og Riising 1969: 68–86. Jf. også følgende note.
7. Om *artes prædicandi* se Caplan 1933, 1934 (+ 1936); Charland 1936, og Blench 1964: 71, n. 1.
8. Prædikener om ægteskab med temaet »Nuptiæ factæ sunt« [Der var bryllup] (Joh. 2,1–11) havde derimod occasio den 2. søndag efter Hellig 3 Konger. Jf. *Svenska medeltidspostillor* I: 57–63; II: 43–44; III: 45–53; V: 113–22; VI: 64–71; VIII: 81–87; CP I: 174–87.
9. D'Avray 1994: 4–5; Riising 1969: 402.
10. Ægteskabets sakramentale karakter er speciel. De andre sakramenter, fx skriftemål, dåb og nadver, markerer trin i en åndelig udvikling, og/eller de bekræfter ens medlemskab af den kristne menighed. Det gør ægteskabet ikke. Bortset fra Kristi tilstedeværelse ved brylluppet i Kana er den eneste *teologiske* motivering for at regne ægteskabet blandt sakramenterne en allegorisk

- fortolkning af Bibelen; fx tolkes Kristi forhold til Kirken som mandens forhold til kvinden (Swanson 1995: 33). Om de *ikke*-teologiske grunde til ægteskabets indplacering blandt sakramenterne se DUBY 1994: 10.
11. Af de to skabelseshistorier – »præsteversionen« (1 Mos. 1,27) og »jahvistversionen« (1 Mos. 2,7. 18–23) – er det kun den anden, der er omtalt i denne prædiken. Det er også denne historie, der var anerkendt i middelalderen, og den, der lige siden har præget den kristne verdens kønsopfattelse (Bloch 1991: 22–24). Den første skabelsesberetning (præsteversionen) lader dog formode, at skabelsen af manden og kvinden skete samtidigt, og at de begge blev betegnet *homo*: »Et creavit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculinum et feminam creavit eos« [Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem] (1 Mos. 1,27).
  12. Dvs. »Men en mand behøver ikke have noget på hovedet, for han er Guds billede og afglans. Men kvinden er mandens afglans. For manden kom ikke fra kvinden, men kvinden fra manden, og manden blev ikke skabt for kvindens skyld, men kvinden for mandens skyld.«
  13. Hugo af St. Viktor: *De Sacramentis* I, VI, 35 (i *PL* 176: 284). Om Hugo af St. Viktors indflydelse på teologien i Norden i middelalderen se Gunnar Harðarson 1995.
  14. Dvs. »for at hun ikke skulle være over manden«.
  15. Dvs. »fordi hun ikke skulle være for meget mandens undergivne«.
  16. Lucas 1983: 8.
  17. Vecchio 1992: 110.
  18. Bloch 1991: 29.
  19. ἐν ἡμῖν γὰρ ἀνδρὸς μὲν ἔχει λόγον ὁ νοῦς, γυναικὸς δ' αἰσθησις [fordi i os svarer tanken til manden, sanserne til kvinden] (Filon 1929, I: 130); Se også Tobin 1983: 146; Bloch 1991: 29.
  20. Denne gensidighed i forholdet mellem mand og kvinde samt ægteparrets korrekte opførsel over for hinanden illustreres med konkrete eksempler i en prædiken af Christiern Pedersen (CP I: 181–83).
  21. Ambrosius: *Liber de Paradiso* I, XIV, 72 (i *PL* 14: 328); Augustin: *In Joannis Evangelium tractatus* X, 2 (i *PL* 35: 1466–74); [Paulus] Ef. 5,23. 25. 31–33.
  22. Prædikener om tiende med temaet »Duo homines ascenderunt in templum ut orarent« [To mænd gik op til templet for at bede] (Luk. 18,10) havde derimod occasio den 11. søndag efter Trinitatis. Jf. *Svenska medeltidspostillor* I: 253–61; II: 200–03; III: 329–39, 361–65; IV: 168–76. I Christiern Pedersens postilla finder vi dog et jærtegn, at »huer skal offre och tinde gudh aff det beste han haffuer« for den 3. søndag efter helligtrekonger (CP I: 200–01).
  23. Jf. *Svenska medeltidspostillor* I: 253–61 (især expositio).
  24. Denne klarhed skabes også gennem anvendelsen af litterære notabiliores (og i mindre grad punctūs) foran et nyt sætningsled.
  25. En lignende indledning kan findes i en norrøn prædiken i AM 619, 4° (udgivet i Indrebø 1966: 81–87).
  26. Den præcise kilde er uvis, men i *Ex Novo Testamento* LXVII skriver Isidor: »Maria (quæ interpretatur Domina, sive Illuminatrix), clara stirps David, Virga Jesse, Hortus conclusus, Fons signatus, Mater Domini, Templum Dei, Sa-

crarium Spiritus sancti, Virgo sancta, Virgo feta, virgo ante partum, virgo post partum, salutationem ab angelo accepit et mysterium conceptionis agnovit: partus qualitatem inquiri, et contra legem naturæ obsequii fidem non renuit, quam Dominus ipse in cruce positus, per sanguinem Testamenti virgini commendavit discipulo, ut ipsum mater haberet vitæ comitem quem filius noverat integritatis esse custodem« [Maria (som oversættes Frue, eller Den, der lyser), et fornemt skud på Davids stamme, Jesses Gren, den lukkede Have, den forseglede Kilde, Herrens Moder, Guds Tempel, Helligåndens Helligdom, den hellige Jomfru, den frugtbare Jomfru, jomfru før fødselen, jomfru efter fødselen, modtog bebudelsen fra englen og vedkendte sig undfangelsens mysterium: hun spurgte om fødselens art, og mod naturens lov afslog hun ikke at adlyde. På korset betroede Herren hende ved testamentets blod til sin unge discipel (Johannes) for at hans mor skulle have ham som ledsager i livet, som sønnen havde kendt som hæderlighedens vogter] (PL 83: 148).

27. Skabelsen af englene om søndagen er apokryf og af tvivlsom oprindelse, men historien findes i mange af de såkaldte »søndagslister«, som opregner de vigtige bibelske begivenheder, der skete, eller formodes at være sket, om søndagen, og som således styrker ærefrygten for denne dag. I *De Ecclesiasticis Officiis 1, 25*, »De Sabbato« (paragraphus 3) bruger Isidor af Sevilla en »søndagsliste« for at belyse denne dags vigtighed (i PL 83: 761). Se Lees 1985: 139, og det norrøne eksempel »De natiuitate Domini« i Indrebø 1966: 31–35.
28. P3 har meget tilfælles med en prædiken på latin af Peder Madsen, en præst ved Skt Peters Kirke i Ribe i det femtende århundrede. Denne prædiken, der begynder »Hec est dies quam fecit dominus, extremus«, findes i NkS 123, 4°, bl.100^v–101^r (ikke udgivet) og forklarer de mange betydningsfulde ting, der er sket på søndage, Kristi nedfart til helvede efter opstandelsen, vor glæde over Kristi opstandelse, og hvordan vor glæde afspejler Marias, disciplenes og englernes.
29. Til gengæld er formen »frycht« (bl. 54va 16) for *frugt* ganske almindelig.
30. Imidlertid er der ifølge GO SS kun ét belæg på *hære* (»herer« i GkS 1615, 4°, bl.15^r, udgivet i MDB IV: 291) og ingen belæg på *hælske*. Ordet »wat« (bl.54vb 14, 'hvad') mangler et *h*.
31. Kristensen skriver om AM 41, 4°; Holm. B 69, og Holm. B 74:

Jeg kender ikke nogen skånsk dialekt der har tab af *h* i forlyd foran vokal, og dog kan en sådan usikkerhed ikke godt forstås på anden måde, end at en skånsk dialekt må have fulgt Roslagsmålet, Dalmålet og de vestnorske »Halvemål« i den henseende.

Muligvis har vi et endnu ældre vidnesbyrd om denne dialekt. Blandt de skånske runestene er der næmlig en, som har ganske lignende forhold som Roslag-runestene, Sjörup-stenen (..), som i flg. Wimmers undersøgelse (..) har **huftir** (*øftir*) v. s. af **an**, **afpi** (*hann, hafði*). (..)

Indtil *h*-bortfald er påvist i noget levende skånsk mål, må vi dærför sige, at tolkningen af disse sære skrivemåder i tre skånske håndskrifter fra det 14. årh. og på en skånsk runesten fra omkr. 990 er usikker. Men der er i og for sig ikke noget urimeligt i den tanke, at også dele af Skåne kan have haft *h*-bortfald foran vokal. (Kristensen 1909: 120)
32. »Die falsche Setzung des *h*« er også kendt fra tyske, hollandske og engelske

- håndskrifter (se bl.a. Braune 1987: 143–50 (§ 150–54); Lasch 1914: 188–89 (§ 354); Schludermann 1996 I: 3–5).
33. Fra Holm. K 48 »kra[n]clæk« (Kristensen 1908–20: 57, l. 16), »kranclæk« (Kristensen 1908–20: 93, l. 18), »kranclæk« x2 (Kristensen 1908–20: 99, l. 5), »kranklec« (Kristensen 1908–20: 99, l. 6); og fra NkS 66, 8° »kranclyc« (Kristensen 1908–20: 128, l. 5).
34. Jf. også vn. »krankleikr« og »góðleikr«.
35. Det kan også læses som fx »Neun«, »Neuu«, »Nenu«, »Neim«, »Nemi«, »Neiun«, »Nemi«, »Neim« eller »Neiun«. Dette nedstregfænomen kan med god grund betegnes »minim madness« på engelsk.
36. AM 792, 4°, bl.195va 1 »nem«. Teksten er udgivet med en del fejl af Lorenzen 1882 (se s. 221, l. 9 og n. 85). Én fejl er desværre lige præcist dette ord, som han gengiver som »mon«. Hvis vi tager eksemplet »guthlic« (bl.54vb 23) fra P2 i betragtning, hvor *u*'et har en nedstreg for meget, kunne vi også læse »Nenn« som »Nem« ved at sige, at *m*'et har en nedstreg for meget.
37. Udgivet i *Svenska medeltidspostillor* VIII: 118, l. 33.
38. Brevene udgivet i Nyrop 1899–1904 og GkS 1390, 4° i *Svenska medeltidspostillor* VIII.
39. Udgivet i *Svenska medeltidspostillor* III (ordet er på s. 331, l. 32). Se også Brøndum-Nielsen 1959: 148.
40. Jeg kender kun til ét eksempel, nemlig præteritum pluralis »ømka« (< infinitiv »ømka«) i Holm. *A. 115, bl.1^r 1. Teksten er udgivet af Brøndum-Nielsen 1955 (se s. 28–29, 71 l. 4).
41. Jf. også jysk apokope i »giørthØ« (bl.57^{tb} 17) og »twenØ« (bl.54ra 17).
42. Der er fem måder, gammeldansk »sighe« kan blive skrevet på i præteritum (Hansen II: 313):
i.	oprindelig	saghthæ
ii.	/y/ > Ø	sathæ
iii.	/ð/ > Ø	saghæ
iv.	/y/ > /u/	sauthæ
v.	hybridskrivning	saugdhæ
- Stavemåden »saughæ« bliver ikke nævnt af Hansen, men han klassificerer den analogiske »laughe« *DgL* II 310, *DgL* v 172 (præt. af »lægge«) som type iii (Hansen II: 313). Mon det ikke er bedre at kalde *-aughæ*-formen for en hybridskrivning, da den både viser svind af /ð/ og overgangen /y/ > /u/. Mod slutningen af middelalderen skete der også en lydlig udvikling i svensk, der betød, at /yð/ blev til /jd/ efter /ε/ og /ø/ i nogle dialekter:
- ghdh* (...) > *jd* efter *ä* og *ö* mot slutet av medeltiden i götiska mål, efter hand också i mellansvenska och delvis längre norrut på uppsvenskt område. (Wessén 1948: 85)
- Derimod blev /y/ aldrig til et /u/-agtigt diftongelement i svensk.
43. Infortissvækkelsen inden for de tre større danske dialektområder:
østdansk	[a, i, u] > [a, ə]
øtdansk	[a, i, u] > [ə]
vestdansk	[a, i, u] > [Ø] (jysk apokope)
	> [i] efter [g] og [k] (østjysk)

Se Brøndum-Nielsen 1927: Kort 21.

44. Bogstavet *a* i ordet »glæthelikæsta« (bl.57^m 37) er nok et tilfælde af en glemte bue, der forvandler et *a* til et *æ* i skrift. Jf. også »man« for *mæn* (bl.54va 1).
45. Præteritumsformer på [øðø]: »hælghæthæ«, »heræthæ«, »kallæthæ«, »nathe-thæ«, »opnæthæ«, »rænsæthæ«, »skapæthæ« (x2), »skipæthes«, »tindæthæ«.
46. Wessén 1969: kort nr. 5.
47. Haugen 1976: 207, 263, 264 (fig.). Svækkede ubetonede vokaler kan også findes i det svenske kancellisprog fra Kalmarunionstiden, da København var administrationscentret, og det svenske skriftsprog – for ikke at tale om det norske skriftsprog – blev påvirket af dansk.
48. Oftest *skóp*.
49. For eksempel skriver Skautrup (1968 II: 36):
Vi kender da også flere tilfælde, hvor danske (eller danskfødte) skrivere har været virksomme i Sverige før unionstiden (..) Slige isolerede tilfælde er dog uden betydning for helheden.
50. Så sent som i det sekstende århundrede mente nogle svenskere og danskere, at de talte samme sprog. I et brev dateret den 20. januar 1506 og skrevet til det danske rigsråd står der:
Tencker till verdige fäder och gode män ath wij äre alle eth twngomaall och i thet neste alle sammen befrwndade till kiöth och bloth. (Citeret i Skautrup 1968 II: 36)
51. Trudgill 1992: 11; Haugen 1981: 101.
52. Chaytor (1945: 14 n.1) mener, at skrivere plejede at skrive, som de selv talte, eller snarere, hvad de »hørte«, mens de læste teksten, de var i gang med at skrive. Det er dog ganske vist en forenkling af forholdene. Der var sikkert flere sproglige påvirkninger på en tekst (for eksempel: skriverens egen dialekt, sprogformen i forlægget, regionens dialekt, genrens norm, skriveskolens norm, og tilhørernes/læsernes norm eller forventninger).
53. Selv om vi i dag opfatter sådanne sprogformer som »blandede«, blev de ikke opfattet som sådan af skriversne eller læserne selv (Schludermann 1996 I: 22). På grund af de mindre faste normer samt middelalderens skrive- og læsevaner, var de antagelig ikke så sensible over for stavning og var nok meget bedre til at læse forskellige stavemåder, end vi måske er i dag.
54. Ord, der er blevet overført fra amerikansk til tosprogede indvandreres sprog, giver parallelle eksempler:
- litauisk *dörtinas* 'beskidt' (<am. »dirty«) + bøjningsendelsen *-as* (nom. mask. sing.) Weinreich 1953: 37 n.29
  - litauisk *foniškas* 'morsom' (<am. »funny«) + bøjningsendelsen *-as* (nom. mask. sing.) Weinreich 1953: 37 n.29
  - polsk *rokińczerowac* 'at gyngede i en gyngestol' (< am. »rocking chair«) + det denominative verbalsuffix *-owac* Weinreich 1953: 44
- Jf. også amerikansk-svensk *easigt* (Hasselmo 1974: 240); finlandssvensk *korja*, *kytta*, *pattika* (Ahlbäck 1971: 67), og færøske nyord *støvsúgvári*, *week-endína* (Clausén 1978: 65).

55. Dvs. »grammatisk, er den lånte form underkastet det indlånende sprogs system både med hensyn til syntaks (..) og til de nødvendige bøjninger.«
56. Bearbejdet efter McIntosh 1973: 61.
57. Der er mange grunde til, at en skriver indfører sprogblending i en tekst, ud over skriverinterferens, for eksempel sproglig tilpasning med en kommunikativ funktion (som det efter min mening er tilfældet her) eller poetisk effekt. Brigitte Schludermann (1996 r: 83–115) har opregnet og beskrevet de mange forskellige typer sprogblending i middelalderlige tekster (med særlig henblik på højtysk-hollandsk blanding).
58. Med acceptabel mener jeg, at sprogformen ud over at formidle indholdet (kommunikativ funktion) måtte have den emotionelle og overbevisende appel, som kun det velkendte har, for at vinde gehør (psykologisk funktion).
59. Se Riising (1969: 54–63) for en gennemgang af de relevante håndskrifter: GkS 1390, 4°; Ups. C 56; AM 76, 8°, og Christiern Pedersens prædikensamling 1515/1518.

Lidt Holbergfilologi

Randnoter til komedierne

Af Sv. Eegholm-Pedersen

Danske Studier har i sin 100-årige historie bidraget smukt til Holbergforskningen. Tohundredåret for forfatterens død (1954) blev markeret med et halvbind – også som særtryk – med afhandlinger inden for forskellige felter af Holbergstudiet, og slår man op i generalregistret (1971) over de første 60 årgange, kan man konstatere at Holberg er den der ved siden af Oehlenschläger fylder mest af alle, mere fx end de andre guldalderkoryfæer, fra Grundtvig og Ingemann til Andersen og Kierkegaard. Også de sidste 40 årgange, især i 1980'erne og 90'erne, bringer jævnlig Holbergstof, i hoved- og mindre artikler og anmeldelser, jf. Aage Jørgensens jubilæumsartikel *Danske Studier* 2003:13 f. Gennem de mange år er der fremkommet en række bidrag og punktstudier også til det centrale felt inden for Holbergfilologien der omfatter tekstkritik og tekstinterpretation, se til eksempel »Holbergiana«-artikler 1925 og 1926 af H. Logemann og Carl Roos (om det mystiske ord *Kalloepers* i *Jacob von Tyboe* 2. akt 1. scene, formentlig fejl for *Kaeskoepers*, ostehandlere) eller fra senere år E. Spang-Hanssens føljeton over 3 årgange (1964, 1965 og 1968) under samme rubrik og med i alt 37 numre, som foruden bidrag til biografi og bibliografi m.m. giver en række real- og ordkommentarer til komedierne. Det er denne linie, inden for den angivne filologiske ramme, der tages op her.

Der er netop i disse år – med anledning i det aktuelle mærkeår, 250-året for Holbergs død (2004) – bestræbelser i gang for at skabe grundlag for en ny stor Holbergudgivelse, en afløser af den for længst udsolgte monumentaludgave af *Samlede Skrifter* ved Carl S. Petersen (1913-63, tekstbindene afsluttet 1942). I første række en grundlæggende elektronisk udgivelse af hele forfatterskabet, men forhåbentlig og forventelig også med afledte produkter i form af traditionelle papirudgaver af udvalgte partier og genrer. Det er en gammel klage – se Kristoffer Nyrop i *Danske Studiers* forgænger *Dania* X (1903) 129, Aage Hansen her i *Danske Studier* 1954:54 – at vi savner en kritisk specialudgave af forfatterskabets vigtigste del, altså komedierne. Det 20. århundrede har givet

flere udmærkede udgaver, Carl Roos i Festudgaven 1922-24, Billeskov Jansen i *Udvalgte Værker* 1969-70 og senere separat i mindeåret 1984. Men en egentlig standardudgave med optryk af originalerne, udførligt tekstkritisk apparat, varianter og kommentarer foreligger endnu ikke. De følgende spredte bemærkninger og randnoter til komediernes tekstkritik og kommentering præsenteres da med tanke på og venlig hilsen til eventuelle nye udgaver og udgivere, som måske kan udnytte noget af det her meddelte.

Til teksten

Et grundlæggende problem for den lange række af komedieudgivere i det nittende og tyvende århundrede har været ortografien. Hvilken ortografisk form skulle vælges? Billedet er broget, de enkelte udgivere har hver sit bud. Men hovedtendensen har været en normalisering af de gamle tryks fluktuerende ortografi, efter forskellige mønstre. Hovedudgiveren i det nittende århundrede, F.L. Liebenberg, der med sin store 8-binds udgave (1847-54), den efterfølgende 3-binds udgave (1869-70) og et-bindsudgaven (1876, med flere optryk) har præget udviklingen også i det tyvende århundrede som forlæg for Billeskov Jansens tekst i udgaverne 1969 og 1984, repræsenterer en konservativ, antikiserende holdning. Stavemåden blev indrettet efter den norm som han fandt realiseret i Holbergs senere skrifter, specielt Epistlerne, hvis ortografi blev analyseret som baggrund for komedieudgaverne. Andre 1800-tals udgivere som A.C. Boye (1843, 1852) og Chr. Molbech (1843, kun de første fem komedier i et kuldsejlet projekt) valgte en mere moderne ortografisk ikklædning, væsentlig svarende til mønsteret i Molbechs ordbøger, *Dansk Haand-Ordbog* 1813 og *Dansk Ordbog* 1833, og denne linje – med en nærmest Molbechsk ortografi – blev i det tyvende århundrede fulgt af Carl Roos (Festudgaven 1922) og delvis også Hans Brix (1922-23). »Texten har Krav paa at bevare en saadan Fjærnhed i Tonen, at den intet mister af sin gammeldags, morsomme Ynde« (Roos). En ajourføring med en i det væsentlige helt moderne ortografi foreligger ved det nittende århundredes slutning i Jul. Martensens interessante – og kontroversielle – 13-binds udgave (1897-1909), der tillige udmærker sig ved som den første at lægge de ældste Hans Mikkelsen-tryk af de første 15 komedier (1723-25) til grund i stedet for optrykket eller den helt ændrede form

i *Den Danske Skue-Plads* 1731, som hidtil var benyttet. Det er først i det tyvende århundrede vi får en tekstkritisk udgave med nøjagtigt optryk af originaludgaverne og varianter fra senere optryk som led (bind 2-4 og 17) i Carl S. Petersens tidligere nævnte store udgave af *Samlede Skrifter*, en tekstudgave uden kommentarer, men altså med fyldigt apparat, varianter og tekstkritik.¹ Fra de senere års Holbergudgivelser kan man ved siden af Billeskov Jansens Liebenberg-baserede 3-bindsudgave fra 1984, i udvalg og enkeltudgaver notere – som i Shakespeare-filologien – eksempler på både »old spelling« og »modern spelling editions«. Det første i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs udvalgte 6 komedier (ved Jens Kr. Andersen, 1994) med optryk af originalerne, det sidste i Dansk lærerforeningens udgave af *Erasmus Montanus* (ved Thomas Bredsdorff, 1992), der argumenterer for og altså vælger en helt moderne ortografisk form. Udgaven afløste Alf Henriques' udgave med den originale 1731-ortografi. Det er vel et spørgsmål hvor stor en barriere den vekslende ortografi i de gamle udgaver frembyder for moderne læsere. Barrieren er i hvert fald klart mindre her end fx ved Shakespeare-udgivelser med originaltrykkenes fra det moderne skriftbillede undertiden meget afvigende stavemåder. Derfor kan man også ved udgaver med et bredere sigte formentlig godt benytte den gamle ortografi, som det også er sket, selvom en modernisering kan være en mulighed her. Det følger af sig selv at en eventuel kommende kritisk udgave af komedierne nødvendigvis må følge de originale tryk, ligesom Carl S. Petersens udgave og DSL's udvalg.

Den normalisering som ældre og nyere udgivere har praktiseret med hensyn til komedieteksternes ortografi, gik i den ældre editionspraksis (Rahbek, Boye) også videre end til det rent ortografiske. Afvigende holbergske former og konstruktioner blev rettet vilkårligt for at bringe teksten nærmere til en »korrekt« sprogform. Pluralisformer som *Blader*, *Fader*, *Hatter*, *Penger* blev ændret til *Blade*, *Fade*, *Hatte*, *Penge*, den *Donaustrømmen* i Collegium Politicum-scenen i *Den politiske Kandestøber* til den *Donaustrøm*. Her strammede Liebenberg kravene. I den redegørelse for 1847-udgavens principper som indeholdes i forordet til bind 8, bandlyses enhver vilkårlighed i tekstbehandlingen, »navnlig alle saadanne Forandringer, der skulde have til Hensigt enten at lempe Udtrykket efter vor Tids Sprogbrug, eller at skabe en konstig Conformitet i Sprogformen.« Men som nævnt normaliserer Liebenberg selv ortografien og med den undertiden også holbergske ordformer eller udtaleformer som fx *Græker* (*Jacob von Tyboe* 3. akt 4. scene), hvor de gamle tryk har *Græcker* (*Grækker*), formentlig med gammel kortvokalisk form. – Også

Martensen retter i sin moderniserende udgave i vid udstrækning holbergske ordformer og bøjningsformer.

En ting er ortografien. Noget andet er de tekstfejl og -forvanskninger og irregulære former i øvrigt som i vekslende mængde findes i de gamle tryk, og som stiller enhver udgiver af komedierne – ligesom af andre især tidligere holbergske tekster – over for vanskelige tekstkritiske overvejelser.

Blandt det tyvende århundredes udgivere har Hans Brix i et par studier givet bidrag til en behandling af problemerne i denne forbindelse, i afhandlingerne »Tekstkritiske Bemærkninger til 25 af Holbergs Komedier« (*Edda VI* (1916) 312-55) og »Iagttagelser over de ældste Tryk af Holbergs Komedier« (*Analyser og Problemer I* (1933) 249-80). Den sidstnævnte afhandling, der bl.a. afdækker de spegede forhold ved Phoenixbergs eftertryk af den første komedietomes anden edition, analyserer indledningsvis de fejlmuligheder og fejlkilder som udgivere må have i mente ved tekstetableringen. Der kan være tale om fejl dels ved afskriveres (kopisters), dels ved sætteres og korrektørers afvigelser fra et forlæg eller indgreb i teksten, men også om forvirringer og fejl der stammer fra forfatteren selv, opstået ved Holbergs bekendte hurtige og ofte skødesløse arbejdsmåde. Brix' analyser er ikke opmærksom på en fejltype i processen frem til den trykte tekst som er antydnet af Carl S. Petersen i tekstkritikken til *Barselstuen* (SS XVIII,2 93), og som jeg – supplerende – kort skal omtale her. I 4. akts 2. scene får Troels pålæg af Corfitz: »Gak først hen til Cantoren M. (: Monsieur) Gottard« og svarer i en senere replik: »Jeg vil hente Monsieur Gottard, som Hosbond bad mig om.« Ordet *hente* er som konteksten viser, en oplagt fejl; det findes kun i den ældste udgave og eftertrykket (henholdsvis 1724 og 1725) og rettes i *Den Danske Skue-Plads* 1731 til det genoptagende *hen til*. Det forkerte ord kan være indkommet ved fejlhøring (*hen til*, talesprog *hen te*). Vi kan altså her have et tilfælde af nedskrivning efter diktat, enten det nu er forfatteren selv der har dikteret til en skriver, eller der foreligger som trykgrundlag en genpart nedskrevet efter en anden skrivers diktat. Også andre steder forklares rimeligt ad denne vej. I 3. akt 1. scene (som kun findes i de to ældste tryk) siger en af visitdamerne: »Saa er det best, at de vi packe os« – den dikterende kan have trukket lidt på at: *at-te*, gengivet af den nedskrivende som anført.² Iagttagelsen er af betydning for tekstkritikken. Antager man at den mærkelige form *troer* i Troels' replik i *Barselstuen* (I 2) »troer jeg Vidne paa din Mund« skyldes fejlhøring af dikteret tekst, kan der ikke være tvivl om at den rette læsemåde må være *tog* (*toeg*),

som ordet er ændret til 1731 og 1742, og ikke *taer*, som Carl S. Petersen optager fra eftertrykket 1725, eller *fører*, som Hans Brix foreslår 1916, eller *havde*, som han optager i sin udgave 1922. – Om de Brix'ske konjekturer specielt i 1916-afhandlingen skal jeg i øvrigt her kun bemærke, at det er en broget blanding af særdeles skarpsindige og – må man have lov at sige – mere vilkårlige og unødvendige forslag. Af de i alt ca. 125 rettelser og konjekturer der drøftes, er da også kun de to trediedele optaget i udgaven 1922. Flest rettelsesforslag og her flere virkelig gode er givet til 3-akteren *Den Stundesløse*.³ Komедien, hvis tekst har mærker af en omarbejdelse fra et oprindeligt 5-akts stykke, byder på en række af de besværlige tekstforvanskninger og dunkle steder, kritikkens »cruces interpretum«, vel flere end nogen anden holbergsk komedie.

»Naar man behandler Holbergske Tekster, er det selvfølgelig af største Vigtighed, at man studerer hans og Tidens Stil og Udtryksmaade«, fastslår Brix indledningsvis i den nævnte afhandling (1916). Det indlysende krav har den moderne udgiver bedre muligheder for at honorere med de leksikografiske hjælpemidler der er kommet til i løbet af det tyvende århundrede, først og fremmest jo *Ordbog over det danske Sprog* I-XXVIII 1919-56, med *Supplement* I-V 1992 ff., og specialordbogen over Holbergs sprog, *Holberg-Ordbog* I-V 1981-88 (i det følgende ODS(-S), HolbO). Jeg skal her med denne baggrund give et par supplementer og korrektioner til den holbergske tekstkritik, med særligt henblik på redaktionen i *Samlede Skrifter*,⁴ og jeg bør nok forudskikke den bemærkning at det følgende mest angår tekstlige detaljer, om man vil: »pedantiske« tekstkritiske overvejelser uden større betydning for teksttolkning og tekstforståelse. (Lidt mere substans i så henseende vil man finde i det følgende afsnit »Til kommentaren« nedenfor). En drøftelse af de for udgivere noksom bekendte holbergske cruces kan ses fx hos Brix (1916) eller i HolbO under relevante opslag som *Fehl-Dievel*, *Kalloepers*, *smaa dalier* ofl.

Selv for særdeles velbevandrede Holbergkendere kan det være vanskeligt umiddelbart at identificere hvad der hører til Holbergs og Holbergtidens sprog. I Leonoras replik i *Det lykkelige Skibbrud* (II 4) »Saa! Tracterer I det med saadan Kaaldsindighed?« mener Brix fx at den absolutte brug af adverbiet *saa* er uden hjemmel hos Holberg, det lyder for moderne i hans ører, og han retter til »Saa tracterer I osv.« Specialordbogen kan imidlertid attestere denne anvendelse af ordet med flere paralleleksempler fra komedierne (*saa* 12.1, i ODS er det først bevidnet hos Oehlen-schlager); denne rettelse er da heller ikke set uden for Brix' udgave 1922.

Men det er naturligvis især de forældede, ikke længere kurante ord og udtryk der byder på faldgruber for udgiverne, som kan være tilbøjelige til at deklarere trykfejl eller tekstforvanskning på et for usikkert grundlag.

I børsakten i *Den 11. Junii* slutter 6. scene med en replik af den falske mægler Trækholdt: »Nu maa jeg forlade dem (: Dem) lidt, i gode Mænd, til Børs-Tiden er ende.« Stedet som står uantastet endnu i Rahbeks udgave af komedierne i *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter* I (1804), rettes af senere udgivere til »er ude« (*Dramatiske Skrifter* ved J.C. Lange 1832) eller »er endt« (Boye, Roos) eller »er til Ende« (Liebenberg, Martensen, Carl S. Petersen). Men den her foreliggende prædikative brug af *Ende* er kendt ikke blot fra ældre dansk (Kalkar har et Vedelcitat), men også fra norsk og behøver altså ikke at udbedres (HolbO *Ende* 5.1, *Norsk Ordbok* ved Alf Hellevik ofl. 1966 ff. II.*ende*).

I *Jacob von Tyboe* 4. akt 6. scene (5. scene i 1731-udgaven) vil Stygotius' tjener Jens franarre Tyboes tjener Christoffer hans fyldte pung, »thi hand er eengang saa stoor som min« står der. Her er i det andet efterholbergske Høpffnerske optryk (1788) *hand* blevet til *den*, og således trykkes stedet af Rahbek. Senere udgivere retter efter Boye til *hans*, dog ikke Carl S. Petersen i monumentaludgaven. Det er en ganske smuk konjektur, umiddelbart set en forbedring af teksten. Imidlertid er den nu kun dialektale brug af pronominet med tingsord som korrelat så vel dokumenteret hos Holberg at en rettelse er betænkelig, udgiverne bør derfor moderere deres hovedpassion! Man husker fx Jeppes klage (I 3) over Mester Erich »hvilken min Ryg icke kand tencke paa uden hand maa græde«, og i *Barselstuen* (IV 4) får Corfitz sin fratagne hat tilbage med ordene: »See der har i (: I) ham da!« (HolbO *han* 1.4, jf. ODS II.*han* 1.4).

Lidt mere subtilt er følgende: Et par steder i komedierne forekommer en uregelmæssig konstruktion i et komplekst verballed hvor et modalverbum i præteritum efterfølges af præteritum i stedet for infinitiv af verbet *have* (+ participium): Arv i *Jean de France* II 4: »der skulde I havde seet en artig Dantz«, Henrich i *Mascarade* I 9: »(vi) skulle (...) let havde bildet den gamle ind« osv. Stedet normaliseres i udgaverne, i det sidste tilfælde støttet af en variant (*havde* > *have*) i optrykket 1742. Der er imidlertid også andre eksempler på denne konstruktion i det holbergske corpus, og man kan konstatere en vis sammenblanding, måske begrundet i lydligt sammenfald, af infinitiv- og præteritumformen af *have*, i det samlede materiale (HolbO *have* 13, sp.1200,43 ff., jf. sp.1216,3 ff.). For en konservativ tekstbehandling vil det da formentlig være rigtigt at afstå fra rettelse også i dette tilfælde.

De sidste citater, hvor Carl S. Petersen også har undladt at rette, giver eksempel på de mikrofilologiske overvejelser som udgivere stilles over for, især hvor tekstgrundlaget for de første femten komedier som i *Samlede Skrifter* er de ældste Hans Mikkelsen-tryk (1723-25) og ikke *Den Danske Skue-Plads* 1731. Der er åbenbart flere tekstfejl og irregulære former i originalerne, og en del er rettet i de følgende optryk. Carl S. Petersens praksis i komediekritikken er som det er fremgået, den forsigtige udgivers. Han er her ligesom i sit principielle valg af førstetrykkene som tekstgrundlag i pagt med nyere tekstkritiske grundsætninger som de herhjemme fx praktiseres i den store Kierkegaard-udgave (*Søren Kierkegaards Skrifter*, udgivet af Søren Kierkegaard Forskningscenteret, 1 ff., 1997 ff.).⁵ I redegørelsen for udgivelsesprincipperne i det vægtige forord til SS (bd. 1, 1913) præciseres det at fejl og ufuldkommenheder der kan skyldes forfatteren selv og hans måde at arbejde på, ikke rettes, og i redaktionen af komedieteksterne får en række formentlig holbergske distraktioner som almindeligvis korrigeres, lov at blive stående, med en tekstkritisk note. Således navneforvekslinger i replikoverskrifterne som når en af Studenstrups replikker i *Den 11. Junii* 5. akt 9. scene tillægges Skyldenborg eller den pudsige kontamination af de to navne i formen *Studenborg* i en replikangivelse i samme akts 5. scene. Tilsvarende er udgiverens tolerance over for irregulære former stor, undertiden vel diskutabel, når fx forskrevne ord med reversalfejl som *Kieserens* (for: *Keiserens*), (*Jaulosie* for: *Jalousie*) i *Ulysses von Ithacia* (I 4 og Prolog) beholdes i teksten med sic (»saal.«)-antegning i kritikken.⁶ Omvendt er der dog også fejlgreb hvor en autentisk ældre form eller frase er opfattet som trykfejl og rettet eller unødvendigt forsynet med trykfejlsforbehold. Til eksempel: præteritumsformen *trok* i *Hexerie eller blind Allarm* (I 1) er normalform hos Holberg ved siden af svag bøjning, medens formen med *a* er sjælden, og forbeholdet i tekstkritikken altså overflødigt. I *Uden Hoved og Hale* (I 1) rettes udtrykket »som icke seer ilde« unødvendigt efter 1731-udgaven til det nu almindelige »seer ilde ud«; den absolutte brug af verbet i denne forbindelse er sikkert hjemlet hos Holberg og i ældre sprog overhovedet (HolbO *see* 12.1, ODS *se* 12.2). Og der kunne nævnes flere lignende tilfælde.⁷

Der er i de holbergske tekster som bekendt spredte mærker af det norske modersmål som må have været mærkbart i hans talesprog hele livet, men som han (eller måske sættere eller kopister) i nye udgaver søgte at fjerne. De tidlige skrifter og her også *Peder Paars* og komedierne med deres talesprogsgengivelse er utvivlsomt de steder der giver størst udbyt-

te for den der søger at identificere norske træk, i ordforråd, morfologi og syntaks. I det første af vore eksempler på formentlig unødvendige konjekturen ovenfor indgik der en norsk parallel i argumentationen, og man bør naturligvis holde denne forklaringsmulighed åben ved bedømmelsen af afvigende former eller udtryk. En holbergsk hapaxform som *Slyngere* (for det almindelige *Slyngele* eller *Slyngle*) i skændescenen i *Jean de France* (IV 6), bevaret i alle også efterholbergske høpffnerske optryk, men rettet i nyere udgaver fra Rahbek og fremefter, har således paralleller i norske dialekter og opfattes både i ODS og HolbO som en sjælden sideform der ikke automatisk bør rettes (se Ivar Aasen. *Norsk Ordbok* 1873: *slyngjar*). Som et særnorsk træk har man også opfattet den fra moderne dansk undertiden afvigende brug af *der* og *det* i de såkaldte upersonlige konstruktioner og som formelt eller foreløbigt subjekt: *der* (: *det*) *banker*), *det* (: *der*) *er dem der mener* osv. Den moderne fordeling af adverbium og pronomener i disse forbindelser er dog ikke helt gennemført i samtidens sprog, brugen vakler både hos Holberg og hans danskfødte samtidige (se *Danske Studier* 1960:19 ff.). Under alle omstændigheder: det forbehold Carl S. Petersen i tekstkritikken tager over for udtryk som (*Den Vægelsindede* III 1) »jeg bilder mig ind, der er gaaet saaledes til« eller (*Barselstuen* I 2) »Er det noget at see?«, er derfor overflødig, og rettelsen *der* > *det* i følgende citat (*Mascarade* II 4) »der er dog haardt at tvinge en til at gifte sig mod sin Villie« unødvendig selvom den støttes af læsemåden i 1731-udgaven (HolbO I.*der* 6). I denne forbindelse kan nævnes en sikkert også unødvendig syntaksrettelse som Carl S. Petersen og flere ældre og nyere udgivere foretager i en Pernille-replik i *Den Stundesløse* (I 11) »Men om saa var, ikke han var fornøyet med hende« > »han ikke var osv.« (optrykket 1742 har også normaliserende »at han ikke var«). Der gælder lidt andre regler for placeringen af det nægtende adverbium i Holbergs og samtidens sprog. Særlig karakteristisk for Holberg og vistnok et udtryk for det bergenske substrat i hans sprog er en tendens til fremrykning i visse sætningstyper (*Danske Studier* 1960:28 f.). Den anførte sætning har i øvrigt paralleller i danske dialekter (smst. 1936:165).

Jeg skal endnu knytte et par kommentarer til nogle irregulære former der er bevaret i tekstredaktionen i *Samlede Skrifter*. I de ældste komedietryk og også stedvis i *Den Danske Skue-Plads* 1731 optræder en række åbenbart uregelmæssige pronominalformer med tilføjet eller eventuelt manglende (apokopet) -e. Levemanden Apicius (*Den Vægelsindede* II 3) glæder sig til »En Ret Fisk med sine rette Suppe«, boddelen i Slesvig

er gentil med »støbte Sølvknapper i sine Kiøle« (*Gert Westphaler* II 4), Studenstrup vil nødig skære sine Sølvknapper »af mine Kiøle« (*Den 11. Junii* V 9), der tales om »Vore dydige Sviegerske« (smst.) ofl. Omvendt med apokoperet form i »min blotte Knæ« (*Jeppes paa Bierget* II 2), »min Knæ« (*Juele-Stue* 8. scene), »sin Ord« (*Den 11. Junii* I 4), »min Støvler« (*Barselstuen* II 6), »sin Been« (*Henrich og Pernille* I 4, 1731). Formerne er med undtagelse af hiaten rettet i de senere optryk. Det må da her som i andre tilfælde overvejes om sådanne variationer ligger inden for en rimelig tolerancetærskel for ortografisk vaklen, eller om der er tale om rene trykfejl eller inkurier, som i øvrigt optræder i mængde. Grænsen er svær at drage. Carl S. Petersen har altså valgt ikke at rette, dog ikke helt konsekvent, med forbehold i tekstkritikken (»saaledes«, »maaske blot Trykfejl«). Der kan også godt argumenteres for denne position i en tekstkritisk udgave. De apokoperede former er ikke uden paralleller i samtidens sprog og hjemlet i talesprogsprægede tekster (se ODS *sin*). Hvad *e*-formerne angår, nævner HolbO (artiklen *sin*) den mulighed at der i præpositionsforbindelser kunne være tale om en gammel dativform, kendt også fra dialekter. Formerne kan også ses på baggrund af den almindelige vaklen og usikkerhed i kongruensbøjningen, med udbredt apokoperingstendens i talesproget især ved adjektiver på *-ig*, *-en*, *-er* ofl. og heraf følgende omvendte former med falsk *e* som i »en fattige Tiener« (*Henrich og Pernille* II 4, normaliseret > fattig i 1742, men hverken rettet i SS eller af Liebenberg eller Roos).⁸ – Former med *e*-tilskud, kendt i udfærdigelser af dialekttalende fra dialekter med apokope, forekommer hos Holberg i andre enkeltstående tilfælde, fx ved substantiver, og rettes normalt i optryk og nyudgaver. Hans debutarbejde, *Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historier* (1711), der er en sand prøveklud på irregulære former og i det hele taget vaklende ortografisk praksis, giver her eksempler som *hans eene Fode, sine adspreede Folcke, adskillige lærde Mænd*. Formerne er rettet i 1728-udgaven, men står urettet og mærkeligt nok ukommenteret i SS. I HolbO rubriceres de som formentlige trykfejl. Man kan imidlertid overveje om fejlen her skyldes autor selv. At det er Holberg selv der bærer ansvaret for en forvansket propriumsform som *Galte* for *Galt*, kan der næppe herske tvivl om. Christian den Fjerdes uheldige admiral Peder Galt – dødsdømt og henrettet efter en sømilitær fadæse i 1644 – omtales både i *Introduction* (SS I 284), *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (V 391) og *Dannemarks Riges Historie* (VII 628), alle steder med den nævnte forlængede form (*Peder Galthes*). Formen rettes eller anføres ikke i SS, i Rahbeks men ikke i Levins optryk af *Dannemarks Ri-*

ges *Historie* er den korrekte form indsat. Og der er tilsvarende eksempler på vaklen i navneformer i det egenhændige materiale: kollegaen teologiprofessor C.L. Scheidt omtales i et votum fra 1743 som professor *Scheidte*, medens omvendt professor Marcus Wøldike bliver til *Woldeck* (UtrHolb 27).

Holberg har selv, i fortalen til sine *Orthographiske Anmerkninger* (1726) i en passage citeret af Carl S. Petersen i indledningen til *Samlede Skrifter*, åbent erkendt den sproglige usikkerhed han måtte konstatere hos sig selv da han efter flere års udlandsophold skulle »skride til solide Ting« og begynde som dansk forfatter. De eksempler han nævner på sin sproglige uformuenhed, er dels en sammenblanding af tysk og dansk i ordforrådet (det var i vid udstrækning tyske kilder der blev benyttet som afsæt for de første bøger), dels også den mangelfulde ortografi: »(jeg) kunde (..) ikke hitte paa Ordene, viste ej heller at orthographere dem ret.« Det er rimeligt at antage at Holberg selv eller hans kopister, som han »har forført at skrive lige saa galt«, bærer noget af ansvaret for det ortografiske uføre i de første værker som Carl S. Petersen giver eksempler på i fortalen til SS. Om den almindelige typografiske standard i de første bøger – og linjen kan godt trækkes op til Hans Mikkelsens komediebind – udtaler Carl S. Petersen i øvrigt at den er klart ringere end hvad man finder ikke blot i samtidige tryk fra andre officiner, men også i andre produkter fra de trykkerier Holberg benyttede i sine første bøger.

Der ligger ikke i Holbergs ytringer om sin manglende retstavningskompetence nogen antydning af at der skulle være tale om særlige problemer ud over dem der naturligt kunne forklares ud fra manglende skoling og de mange års fremmedsprogspraksis. Formodninger herom har dog tidligere været fremsat. For nu snart et halvt århundrede siden ventilerede historikeren Victor Hermansen på baggrund af en række fejlskrivninger og inkurier i det sparsomme egenhændige materiale den teori at den store komediedigter har lidt af en lettere form for dysleksi, ordblindhed (artiklen »En ordblind Konge« i *Medicinsk Forum* IX 1956, 33 ff.). Hermansen anfører fra de egenhændige udfærdigelser – breve, universitetsvota og -regnskaber – en ikke ret lang, men heller ikke fuldstændig, liste over tilsyneladende dyslektiske fejl: reversaler, bogstavforvekslinger eller -udeladelser m.m. Senere fremdraget materiale fra universitetets arkivalier giver nogle yderligere eksempler på sådanne holbergske inkurier (UtrHolb 26 f.). Der er som det fremgår af tekstkritikken til SS, heller ikke mangel på den slags fejltyper i de trykte skrifter, især i de tidligste eller tidligere værker. Man skal dog, mener jeg, ikke presse dette

synspunkt. Det egenhændige materiale er meget spinkelt, og de mange mærkelige og i senere udgaver rettede former i de gamle tryk, fx reversaler som *go*, *belv* (= og, blev) og fra komedierne fx *Undgommen* (= Ungdommen, *Mascarade*, tekstkritik til SS III 248,31), *Perlline* (= Pernille, *Den Stundesløse*, tekstkritik til IV 554,3), jf. også ovenfor *Kieserens*, *Jalousie*, kan jo utvungent ses som banale sætter-»tyrkfejl«, kendt til alle tider. (Tilsvarende eksempler forekommer i optrykkene hvor de gamle tryk har tjent som forlæg: *Simle* i *Den Vægelsindede* (1724) I 2 bliver til *smile* i 5-aktsstykket 1731 (I 6), *lade* i *Kilde-Reysen* III 8 til *adle* i *Den Danske Skue-Plads* 1731, se Ehrencron-Müller II 185). Det man kan konstatere som faktum, er en usikkerhed hos Holberg over for svagtryksstavelsen -e når han skal gengive navneformer hvor skriftbilledet ikke som ved det almindelige ikke-propriale ordstof er fæstnet i hukommelsen: *Galt* bliver til *Galthe*, *Scheidt* til *Scheidte*, *Wøldike* til *Woldeck*, se ovenfor.⁹ Det er fristende at se denne usikkerhed som baggrund også for enkelte andre påfaldende former i det holbergske corpus, således den vaklen og tilsyneladende sammenblanding i brugen af pronominerne *det* og *dette* der forekommer nogle steder i de trykte værker (HolbO *denne*), og man vil have den in mente ved bedømmelsen af de pronomenformer der var udgangspunkt for denne ekskurs.

Moralen af det anførte – den pernitte diskussion af ortografiske detaljer ville givetvis have stemt assessor Holberg højst satyrisk! – er i øvrigt den ikke overraskende (jf. Aage Hansen i *Danske Studier* 1954:54): varsomhed i tekstkritikken, også hvor det drejer sig om bøjningsformer, ordformer, syntaktiske afvigelser, i tekster hvor sproget endnu fluktuerer så meget som tilfældet er her, og hvor der som i komedierne er tale om en sammenblanding af talesprogets og skriftsprogets former.

Til kommentaren

Der er helt siden Boyes udgaver (1843, 1852) tradition for at knytte punktcommentarer til tekstudgivelsen. Hos Boye er der dog især tale om realkommentarer, oplysninger om kulturelle forhold og aktuelle hentydninger o.l. Grundlaget her var lagt af biblioteksmanden E.C. Werlauff med hans *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs Lystspil*, 1838 (udvidet udgave 1858). Men allerede filologen Israel Levin havde (1841) i anledning af en påtænkt komedieudgave fremhævet nødvendigheden og-

så af oplysende ordfortolkninger »for at give (teksten) en fuldkommen levende Forstaaelighed« (citeret efter Ehrencron-Müller II 252). Og Liebenberg giver i fodnoter til teksten foruden realkommentarer en række ordforklaringer i sine udgaver, mange flere end Boye.

Med hensyn til filologiske kommentarer indtager Chr. Molbechs udgave af de første fem komedier (1843) en særstilling. Molbech bringer meget udførlige ordkommentarer og -forklaringer som fodnotestof. Holbergske udtryk og vendinger der afviger fra datidig sprogbrug, annoteres, ofte dog på en noget skolemesteragtig korrigerende måde. Pluralisformen *Elskove* (»Herrens andre Elskove« *Den Vægelsindede* (1731) II 4) karakteriseres fx som »en ikke blot usædvanlig, men utilladelig Form, en afgjort Sprogfeil.« Det hedder gentagende om komediernes udtryk og former: »Talebrugen fordrer nu«, »rigtigere« o.l., ofte uden egentligt blik for eller hensyn til at der er tale om en tidligere almindelig sprogbrug. Molbechs stort udbyggede, interessante men sproghistorisk lidt svagt funderede filologiske kommentar blev da også skarpt kritiseret af Levin, som efterfølgende selv leverede stof til Liebenbergs udgaver.

Det tyvende århundredes fyldigste komediekommentar blev givet af Carl Roos i de tre komediebind i Festudgaven 1922. Roos samler hele det foreliggende materiale fra tidligere udgaver og enkeltstudier. Den filologiske kommentar er her i vidt omfang udskilt i en særlig ordliste over »Fremmedord, forældede Ord og Ord i usædvanlig Betydning«. Ordlisten, der er redigeret for hvert bind, er tænkt som en første hjælp, medens særlig vanskelige eller prekære steder kommenteres løbende. Ordlistene er også kendt fra nyere enkeltudgaver af komedier (Dansk lærerforeningens udgaver af *Erasmus Montanus* ved Alf Henriques og Thomas Bredsdorff).

Den sproglige kommentar til de gamle tekster som vi her skal dvæle lidt ved, er selvsagt med den voksende tidsafstand stedse mere påkrævet. Ord og udtryk som det ikke var nødvendigt at forklare, og som står ukommenteret i det nittende århundredes udgaver, må nødvendigvis annoteres i det tyvende, for ikke at tale om det enogtyvende århundredes Holbergbind, fx *vittig* (i betydningen »klog, forstandig«, *Jeppe paa Bierget*), *pæn* (i betydningen »knibsk, ærbar«, fx *Den Vægelsindede*), *Simle*, *Lædike* o.l. Det første ordpar illustrerer det klassiske kommentatordilemma ved udgivelsen af ældre tekster: ved de forældede, aktuelt uforståelige ord er behovet for filologisk kommentering indlysende, men i mange tilfælde har tidsafstanden blot bevirket en forskydning i ordenes betydning som let overses.

Et af de »vanskelige«, hyppigt forekommende Holbergord er verbet *haabe*. Det har i ældre sprog og altså hos Holberg foruden den moderne betydning også betydningen »antage, forvente, regne med«. Ordet er i udgaverne i nogle tilfælde forsynet med en kommentar, men ofte er den vigtige betydningsnuance ikke annoteret. Således fx Venus' retorsion i prologen til *Ulysses von Ithacia*: »Dersom Jupiter var saa jaloux som Vulcanus, saa haaber jeg (: antager jeg, vil jeg tro), vi fick ogsaa nogle Historier at høre om hende (: Juno).« Eller i *Den 11. Junii* (II 1) hvor Heinrich siger til den netop ankomne Studenstrup der glæder sig over at finde bekendte navne i hovedstaden: »jeg haaber (: tror, kan tænke), der er ingen Gade udi Kiøbenhavn, hvor mand skal kunde finde et stykke 16 (: hen ved, ca. 16, se HolbO *Stykke* 8) Lisbeder.« Roos medtager i den nævne ordliste også *haabe* i den ældre betydning, men læserne lades da lidt i stikken i de enkelte tekster. Når ordforklaringerne, som det oftest er tilfældet, er indarbejdet i den løbende kommentar, burde ideelt set alle steder med den ældre betydning anmærkes. HolbO giver her (*haabe* 1-2) et fyldigt materiale til belysning af ordets forskellige betydningsnuancer. Men som ordbogens brugere vil vide: man får ikke nogen fuldstændig registrering af forekomsterne i de forskellige skrifter, ikke alle steder kan slås op. Ordbogen er ingen konkordans og har ikke haft elektroniske corpora til rådighed.

Der kan i den løbende tekst plukkes mange eksempler hvor en betydningsforskydning vil skabe barrierer for den præcise forståelse. Jeg nævner et par andre for den moderne læser – eventuelt også kommentator – formentlig upåfaldende steder: Når den robuste kandestøberkone i 2. akts 2. scene reagerer på værtens vægring ved at sætte Herman på plads med ordene: »Saa tør jeg gjøre det selv« – så er det ikke fordi hun har behov for at forsikre sig selv og omgivelserne om at hun besidder det fornødne mod, men meningen må være: »så må jeg, kommer jeg til at gøre det selv« (HolbO *tør* 4.1). I Jeppes replik i 1. akt 3. scene – båret af afmægtig harme – »Nu gaaer den Soe ind, og æder Froekost« vil læseren eller tilskueren i dag automatisk registrere to vulgærisme. Men faktisk er det kun skældsordet og ikke verbet (i denne kontekst) der tilhører datidens lavsprogsvokabular (HolbO *æde*, *spise* 2). Andre forkerte associationer vil melde sig ved adjektiver som *dydig*, *from*. Polidor i *Det Arabiske Pulver* er en *dydig Mand* (11sc.), Nille klager over hvilken *from Mand* hun har mistet, da hun tror Jeppe død (V 1). Begge ord har som positivt karakteriserende adjektiver en anden og videre betydning end den nuværende mere specialiserede (HolbO *dydig* 1, *Dyd* 3.2, *from* 1). – Det må

afhænge af kommentarens hele sigte om man vil og kan gøre opmærksom også på sådanne nuancer som i de her sidst anførte eksempler. I en kritisk standardudgave som også skal tjene til studieformål, vil en lidt bredere kommentering kunne komme på tale. En kommentering der ikke blot registrerer de oplagte tilfælde af betydningsforskydninger som her ved *haabe* og *turde*, men også er opmærksom på tekstens imponderabilitet såsom ordenes stilpræg og de nuancer der kan være lidt sværere at indfange som ved de nævnte adjektiver. Ingen af disse er med i Roos' ordlister. Men det kan noteres (bifaldende) at DSL's komedieudvalg (1994) har ofret en note på Nilles replik i *Jeppe paa Bierget V 1*.

For den moderne Holbergkommentar er der også andre hjælpemidler end de leksikografiske standardværker. Der findes som bekendt for næsten alle Holbergs skrifter en nogenlunde samtidig tolkning i de eksisterende oversættelser, især til tysk (jf. Vivian Greene-Gantzberg i *Danske Studier* 1988:83). Hvad specielt komedierne angår, har man en løbende række tyske oversættelser fra 1740'erne og 50'erne, der efterhånden omfatter alle komedierne. Hovedoversætterne er J.G. Laub, der tegner sig for de fleste stykker, men hvis præstationer i øvrigt blev stærkt kritiseret i samtiden (Roos 1922:22 ff.), og G.A. Detharding, den sidste søn af en af Holbergs kolleger, den fra Tyskland indkaldte medicinprofessor G. Detharding. Benyttet med forsigtighed kan oversættelserne give nyttige vink om den rette forståelse. Således i det næste sted der skal drøftes.

Det er i *Jean de France* (IV 6) hvor den næsvise galloman spotter sin svigerfader for hans gammeldags klædedragt: »blev icke den Kiole, I har paa, giordt til den forrige Jubelfest?« Stedet forklares vistnok af alle udgivere efter Werlauff, som dog tager et vist forbehold (1858:67), som refererende til reformationsfesten 1717, altså den nærmest forudgående jubelfest, 200-året for Reformationen. Men situationen og den komiske overdivelse forudsætter nødvendigvis et større tidsspand end denne udlægning indebærer (komedien er fra 1723). For den moderne sprogfølelse er der ingen problemer i den rimeligere forklaring som HolbO giver, nemlig jubelfesten 1617 (*Jubelfest 2, forrig 4*), og denne forklaring støttes også af den gamle tyske oversættelse fra 1741 (Detharding i J.C. Gottsched. *Deutsche Schaubühne* II): »das erste Jubelfest«. Betydningen »næstsidste« af det involverede adjektiv er imidlertid sent udviklet i dansk (se ODS-S *forrig 4*, der medtager Holberg som et tidligt isoleret eksempel) og har ikke været aktuel for Werlauff og det nittende århundredes kommentatorer. Det er problemet! Men specialordbogen har altså med et andet Holbergcitater i ryggen ment at kunne statuere en tidlig og

altså – det må indrømmes: ellers isoleret forekomst af denne betydning. En anden måske mere plausibel tolkningsmulighed som kunne være nævnt i ordbogen, er at betegnelsen *Jubelfest* kunne hentyde til 100-året for Reformationens indførelse i Danmark, dvs. 1636,¹⁰ og *forrige* således have den almindelige betydning »næst foregående, sidste«, der også kan bruges mere ubestemt »uden forestilling om noget nærværende af samme art« (HolbO *forrig* 3, den tyske oversættelse fra 1741 kunne også føres i marken her).

De hidtil anførte kommentarer til kommenteringen har med ordbetydningerne at gøre. Vigtigt er det også for den filologiske punktcommentar at være opmærksom på det syntaktiske, de afvigende konstruktionsmuligheder i det ældre sprog og hos Holberg som kan have betydning for den rette tekstforståelse.

I Jeppes store monolog i komediens 1. akt (3. scene) berømmes den foregående degn på hans nederdrægtige efterfølgers bekostning: »(han var) anden Karl. Hand tog Troen over fra 12 Degne i sin Tid, saadan Stemme havde hand.« Her betyder »tog Troen fra« at degnen kunne udkonkurrere kollegerne ved at holde længe på første stavelse (ordet *Vi*) i den såkaldte trossalme (over trosbekendelsen, se ODS I.*Tro* 6.2). Dette er rigtigt forklaret i alle udgaver siden Boye 1843. Den lidt ejendommelige brug af det tilsyneladende adverbielle *over* lades uomtalt (dog ikke af Liebenberg), det er formentlig nærliggende at knytte det til verbet. Men *over* skal her læses sammen med det følgende præpositionsled så betydningen altså bliver »fra over tolv degne«. Det er en konstruktion som forekommer flere steder i komedierne og også er kendt fra 1800-tals-forfattere (H.C. Andersen *over i fjorten Dage*, se ODS *over* 23.4 og for Holberg, med en række komediecitater, HolbO *over* 16.4).

Et andet kendt komediested hvor en usædvanlig ordstilling kan spille et puds, og hvor en nødvendig forklaring mangler i vistnok alle udgaver, er følgende fra *Ulysses von Ithacia* (II 7): krigshæren rafler om hvem der skal have æren af i tvekamp at gå fjenden under øjne, og Chilian slår to sekser: »jeg vil døe paa, at det er falske Terninger. Jeg har aldrig kunnet kaste Sexer alle min Livs Tiid tilforn.« Her er udtrykket »kaste Sexer alle« med adjektivet i postposition en fast frase om terningkast med bar (her altså to) sekser. Den nemme læsning hvor *alle* knyttes til det følgende substantiv (»hele min livstid«), er forkert (HolbO *Sexer*, ODS I.*Seks* 2).

Undertiden kan det dog være vanskeligt nok at decidere og fastslå den præcise betydning af en holbergsk frase. Lad mig her til sidst give et eksempel på de uundgåelige fortolkningsdilemmaer. Jeg har tidligere

nævnt den vaklen der findes hos Holberg og i samtidens sprog i anvendelsen af *der* og *det* i upersonlige konstruktioner og udtryk med foreløbigt subjekt. Brugen af *det* for *der* i udtryk som *det er dem som mener osv.* giver vistnok (!) nøglen til den rette forståelse af følgende replik i *Jean de France* V 2. Den forfjamskede Arv svarer på forespørgsel »hvordan staaer det til hiemme?« (..) »Alting staaer mare vel til. Men det staaer noget forbandet ilde til.« Altså meningen af sidste sætning skulle være: »der er noget der står forbandet ilde til«, spillende på modsætningen mellem *alting* og *noget*. En detalje i tekstfortolkningen, men ikke uvigtig, og bestemmende for hvordan replikken skal siges på scenen. HolbO har ikke – må redaktøren af det pågældende afsnit med beklagelse konstatere – været opmærksom på de forskellige tolkningsmuligheder og kun givet den forklaring som umiddelbart melder sig, nemlig adverbial, emfatisk brug af *noget* (*nogen* 9 slutn.). Den tyske oversættelse har her en ren danisme: »Es steht alles sehr wohl zu, aber es steht etwas schlecht zu«, men i det senere optryk i *Dänische Schaubühne* IV (1750) indsættes et *auch* »es steht auch etwas schlecht zu«, der synes at støtte den her foreslåede tolkning.

Vi har i de foregående kommentarer til komediernes tekstkritik og tekstfortolkning kunnet benytte den gennemarbejdning af Holbergs sprogverden der foreligger i specialordbogen fra 1980'erne, som skulle give et solidt grundlag for arbejdet med de holbergske værker. Ordbogen er som det fremgår af det sidste eksempel (se også note 3 og 7), ligesom andre ordbøger desværre ikke uden mangler og fejl. Der er efterhånden observeret også lidt vel mange Aladdinsvinduer i det femfløjede slot! Men for nu ikke at slutte kedeligt med en noteret bet skal jeg tillade mig at runde af med et eksempel der igen viser ordbogen som et nyttigt arbejdsredskab, her også for komediernes realkommentar. Det er for gamle holbergianere velkendt at navnet *Jeppe paa Bierget* og navnet *Bierget* i *Erasmus Montanus* har affødt en livlig men egentlig futil diskussion om muligheden af at lokalisere dette fiktive *Bierg* til et bestemt sted på Sjælland. Ordbogen, der medtager hele det propriale stof fra fiktionsværkerne, giver en kort oversigt (med henvisninger) over diskussionen og supplerer med nyfundet arkivstof. Holberg, der jo fra barndommen var vant til langt højere bjerge, har utvivlsomt bidt mærke i og moret sig over lavlandets rundhåndede brug af termen. Flere sjællandske landsbyer kaldtes *Bjerget*, bl.a. St. Jørgensbjerg ved Roskilde, nu del af byen, og man kan finde betegnelsen som tillæg til bondenavn i fortegnelser over det såkald-

te corporagods der indgik i professorernes lønpulje. Her optræder således, i lister fra 1760'erne, en »Søren Kielsen paa Bierget« der, som det oplyses, »Boer paa Bierget ved Røeskilde« (HolbO *Bierg* 3). Denne parallel til Jeppe Nielsen er ganske vist altså ikke samtidig, men jo mere relevant end det jyske eksempel på navnetypen som Roos giver i sin Jeppe-kommentar, og et formentlig godt bud på hvorfra Holberg har tilnavnet til sin Jeppe.

Og hvis man spekulerer på hvorfor Jeppe's frister og drikkebroder hedder Jacob Skoemager, hvorfor netop *Skoemager*? – så har specialordbogen også et bud i den relevante artikel (*Jacob* 3.6), her dog blot i form af en henvisning til den lille dokumentsamling der kom som en forløber for ordbogen (UtrHolb 124). Her citeres et fæstebrev fra 1744 fra Holbergs universitetsgods i Torkildstrup – hen ved to mil fra Roskilde, svarende til den afstand Jeppe skulle tilbagelægge på sin påtvungne vandring! – og det fremgår at den tidligere ejer, en vis Rasmus Skoemager, har drevet smugkro, hvilken misliebig virksomhed efterfølgeren altså forpligter sig til ikke at bedrive. Der kan dog ikke oplyses noget om hvorvidt manden også florerede i 1720'erne da komedien blev til. Men hvis det var tilfældet, er det da i hvert fald en morsom tanke at Holberg kan have hørt om ham og derved være blevet inspireret til navnet på komediefiguren.

Forkortelser

<i>Dahlerup</i>	Holbergs Breve udg. af Verner Dahlerup. 1926.
<i>DSL</i>	Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København
<i>Ehrencron-Müller</i>	H. Ehrencron-Müller. Bibliografi over Holbergs Skrifter II. 1934.
<i>HolbO</i>	Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. I-V. 1981-88.
<i>ODS</i>	Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1919-56. ODS-S Supplement. I-V. 1992 ff.
<i>Roos</i>	Carl Roos. Det 18. Aarhundredes tyske Oversættelser af Holbergs Komedier. 1922.
<i>SS</i>	Ludvig Holbergs Samlede Skrifter. Udg. Af Carl S. Petersen. I-XVIII. 1913-63.
<i>UtrHolb</i>	Utrykte Holbergiana fra Universitetsarkivet. Udg. af Sv. Eegholm-Pedersen. 1979.
<i>Werlauff</i>	E.C. Werlauff. Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. 1858.

Noter

1. Også Liebenberg havde i 8-binds-udgaven gjort et stort arbejde med bag i hvert bind at anføre afvigende læsemåder fra de ældre tryk.
2. Aage Hansen har i et her benyttet utrykt forelæsningsmanuskript anført dette og en række andre eksempler som indicier for dikteret tekst.
3. Fx: I 2. akt 3. scene permitterer regien skriverkarlene med følgende ord: »(de) seer paa Pennene og sætter dem bag Ørene.« Brix formoder, sikkert med rette, at det er en fejl for »suer paa Pennene«, skikken med at slikke pennen ren bevidnes af et Wessel-citat (ODS *afslikke* 2). Konjekturten er ikke men burde være nævnt i HolbO. Brix' konjektur til diktatscenen (II 9) »sætte rum aaben til Titulen« for »sætte reen aaben« er også smuk og plausibel – trods HolbO *reen* 5 slutn.! Den støttes, hvad Brix ikke har bemærket, af *Don Ranudo* V 4 »lade rom aaben till deres navne.«
4. En samlet vurdering af Carl S. Petersens udgave foreligger nu i Johnny Kondrups artikel »Tekstgrundlaget for en udgivelse af Holbergs samlede værker«, i: *Holberg og det 21. århundrede*. Red. af Peter Christensen Teilmann og Gunnar Sivertsen. 2004. Heri også Per Dahl: »Betænkning over Holberg-udgaver og deres historie«.
5. Se redegørelsen for tekstbehandlingen i Kommentarbind 1 og jf. Johnny Kondrup i *Danske Studier* 1997:84 ff. Over for den traditionelle tekstkritiske maxime som fx udtrykt af A.B. Drachmann (*Dania* X 23) at »man retter de Feil, om hvilke man antager, at Forfatteren vilde have rettet dem, hvis han var bleven opmærksom paa dem« sættes nu en større tilbageholdenhed med rettelser og konjekture, man retter nødigt og kun hvor meningen kræver det: »grundtekstens historiske autenticitet prioriteres over et begreb om forfatterens intention, som under alle omstændigheder er tvivlsomt.«
6. Carl S. Petersen undlader også at rette i nogle tilfælde hvor en oplagt konjektur frembyder sig. Således fx i en Leonard-replik i *Mascarade* (III 3) »Ha ha jo Frøken« der lades uomtalt, men hvor der sikkert skal læses »go Frøken« som foreslået af Brix (HolbO *god* 7.1). Andre steder med urettet dubiøs tekst anføres konjekturemuligheder dog i tekstkritikken.
7. I prosaskrifterne ændres den almindelige sideform – også almindelig hos Holberg – *Undersat* konsekvent til *Undersaat* (*Introduction*, *Natur-* og *Folkeretten*, *Dannemarks* og *Norges Beskrivelse* og flere). Specielt i de senere skrifter (efter 1730) er der adskillige eksempler på uacceptable moderniserende rettelser og konjekture, og den tekstkritiske akribi er i det hele taget ikke på højde med de første bind inklusive komedierne. Det må dog her retfærdigvis erindres at Carl S. Petersen begyndte og gennemførte sit store for tjenstfulde udgiverarbejde på et tidspunkt hvor der hverken var en (fuldstændig) ODS eller en Holberg-Ordbog at slå op i. – Et par af Petersens fejlskud er beklageligt nok – trods forsikringen i ordbogens indledning (I xxi) – blevet optaget i HolbO, således den uholbergske intetkønsform *vaagent* for *vaaget*.
8. Bestemt for ubestemt form er en kendt type i ældre dansk, især i det 16. århundrede, se Hj. Falk og A. Torp. *Dansk-Norskens Syntax*. 1900. 85 ff. Ordbogen i DSL's udgave af Hans Mogensens *Oversættelse af Philippe de Commines Memoirer* III (1919) giver eksempler på (ental) *mine*, *sine* = *min*, *sin*.

9. Navneformerne volder i det hele taget problemer. Undertiden skriver Holberg navnene rent fonetisk, som han tror at høre dem. Navnet på en af sine fogeder, *Jessen*, gengiver han – betegnende nok med norskpåvirket lyd gengivelse – *Giæssing* (Dahlerup 1926:132), og navnet *Winderslef* får formen *Wimmorble* (smst. 135), det sidste dog kun hjemlet i et aftryk af et nu tabt Holbergianum.
10. Erich Pontoppidans bekendte *Everriculum* (*Fejekost til at udfeje den gamle Surdej*) har på titelbladet: Annô MDCCXXXVI, Eccles. Danic. Jubilæo Secundo, altså: År 1736, den danske Kirkes andet Jubelår.

Våbenbrødre?

Om Georg Brandes' forhold til og opfattelse af
Henrik Ibsen og hans værker

Af Nicolas Reinecke-Wilkendorff

1. Indledning

Georg Brandes var den store leder af Det Moderne Gjennembrud. Og Henrik Ibsen var den, der mest effektivt omsatte hans ideer i dramatisk form og skabte det moderne realistiske drama, hvor samtidens ideer blev sat under debat. Det har længe ligget fast. Men hvordan opfattede Brandes selv Ibsen, som han kendte i fyrre år? Og hvad syntes han egentlig om hans værker? Det er svar på disse spørgsmål, nærværende artikel søger at give.

Det er en udbredt opfattelse, at de to stod tæt sammen inden for Det Moderne Gjennembruds regi, at de var våbenbrødre i kampen mod det bestående samfund. Denne opfattelse er imidlertid kun dækkende for en kortere periode af deres lange venskab. En række faktorer – bl.a. mistænksomhed, skuffelse og magtkampe – gjorde nemlig, at venskabet flere gange ændrede karakter undervejs.

Når man vil vide, hvad Brandes mente om Ibsen, er der to slags kilder: de offentlige og de private. Det primære analysemateriale er naturligvis den lange række af tekster (anmeldelser, portrætter m.v.), som Brandes publicerede om Ibsen. Det er dog ikke muligt at danne sig et helt billede ud fra disse tekster, for Brandes valgte ofte af strategiske grunde at nedtone en eventuel kritik i det, han publicerede om Ibsen. Derimod veg han ikke tilbage fra at kritisere Ibsen i de private papirer (breve og dagbøger). Ofte forstås de offentlige skrifter først fuldt ud på baggrund af kendskab til de private papirer, hvorfor det er en nødvendighed i et vist omfang at inddrage disse.

De fleste af Brandes' tekster om Ibsen er mindre arbejder. Der blev dog plads til tre længere artikler (1867/68, 1882 og 1898/99¹), der betragtes som hovedkilderne i denne fremstilling. Den sidste artikel adskiller sig dog kvalitetsmæssigt fra de to andre, idet den blev til i Brandes' geni-dyrkende periode og overvejende er en (tom) hyldest til den ver-

densberømte Ibsen. I det hele taget er forholdet mellem Brandes og Ibsen mest interessant fra slutningen af 1860'erne og til årene omkring »Andet Indtryk« (jf. note 1), hvorfor de to første artikler og tiden mellem dem er blevet tildelt mest plads.

2. »Første Indtryk«: den æstetiske skolemester

I løbet af sommeren 1866 begyndte den 24-årige Brandes arbejdet med en artikel om Ibsen, som han imidlertid først færdiggjorde året efter. Da sendte han den til udgiveren af *Dansk Maanedsskrift*, Mathias Steenstrup, med ordene: »Jeg er selv ganske fornøjet med den og bilder mig i det mindste ind, at den er god« (Fenger 1964:176). Portrættet blev trykt i oktober-nummeret.

Året efter besluttede Brandes sig for at samle en række af sine arbejder i bogform. Bogen udkom i maj 1868 med titlen *Æstetiske Studier*, og den indeholder bl.a. en udvidet udgave af Ibsen-portrættet.² I teksten fra 1867 indarbejdede Brandes tre af sine anmeldelser af Ibsens værker,³ nemlig af *Brand* (23.5.1866 i *Dagbladet*), *Kjærlighedens Komædie* (26.5.1867 i *Illustreret Tidende*) og *Peer Gynt* (16.12.1867 i *Dagbladet*).⁴ Hermed var teksten til »Første Indtryk« klar.

2.1 Ibsens personlighed: den polemiske moralist

Det er ved to polemiske Arbejder, at Henrik Ibsens Navn især er bleven bekjendt for den danske Læseverden. Saa ulige som disse iøvrigt ere, naar Hensyn tages til Dybde og Modenhed, have de dog i Forening maattet give Publicum det Indtryk, at Ibsen først og fremmest er en stridbar Mand (Brandes 1868:234).

Således indleder Brandes sit portræt og fremhæver her i de første linjer de træk ved Ibsen, der går som en rød tråd gennem portrættet: det polemiske og stridbare. Videre slår han fast, at Ibsen som digter er pessimist af moralsk natur, og at hans værker rummer revolutionære tendenser. Ibsen »klager ikke, han anklager« (235). Og det, han anklager, er (som få år senere Brandes) det bestående samfund og dets normer. Brandes efterspørger grunden til Ibsens stridbarhed og giver selv to svar. Det første er noget uklart, for Brandes mener, at der må være noget

inderst inde i hans [Ibsens] Natur, der nøder ham til at forestille sig og udmale sig Livet som en mægtig, men fortvivlet Kamp opad mod det Gode, Noget i hans Øie, der tvinger ham til at see Sort, noget Krigerisk, Oprørsk, Voldsomt og Tungsendigt dybt i hans Væsen, der afspejler sig i hans Værker og gjør selve hans Kjærlighed til Lyset mørk (236).

Ud over dette mener Brandes, at årsagen skal søges i Ibsens livsvilkår. Kender man til hans barske opvækst, vil man forstå, »at et saadant Liv kan have bidraget til at give et Sjæleindhold af denne Masse netop dette Særpræg, som Digtene udvise« (237). Efter således at have udpeget de bærende elementer i Ibsens personlighed fortsætter Brandes med en beskrivelse af de grundlæggende træk i og en vurdering af Ibsens værker.

2.2 Den æstetiske kritiker

Vurderingen af Ibsens værker har rod i den kritiske skoling, som Brandes modtog i sine unge år. Med rødder i Kant, Heiberg og Hegel⁵ giver han en æstetisk-formel vurdering af værkerne, hvor en række på forhånd stillede krav skal opfyldes, hvis et værk skal kunne kaldes poesi.

Som udgangspunkt kræver Brandes, at poesi skal være nyskabende: »Det, som fremfor Alt interesserer os hos en Nutidsdigter, det er det Nye, der hos ham bryder frem. Vort første Spørgsmaal er: hvor er hans Opdagelse, hvad er hans Amerika?« (239). Digtningen skal være original og åbne op for nye erkendelser. Kravet om digtningens skabende funktion betyder, at Brandes kræver mere end det polemiske, han finder hos Ibsen, for »en blot nedbrydende Aand er ikke en poetisk« (241). Digtningen skal ifølge de æstetiske teorier være god, sand og skøn. Den skal berolige og forsone,⁶ og derfor må det polemiske aldrig blive mere end et poetisk element. Sker det, er digtningen i fare for at ophøre med at være poesi:

Hvis den sande Poesie har den dobbelte Egenskab at bevæge og at berolige, at vække og at forsone, hvis dens Konst er den: frivillig at tabe i Skjønhed for at vinde i Skjønhed, da er det vel paa den ene Side sikkert, at en Salonpoesie, der Intet vover, heller Intet vinder, men saa er det heller ikke mindre klart, at selv en flammende Pathos, som gaar til Marv og Been, som erklærer Sløvheden Krig paa Liv og Død, dog aldrig bliver mere end et poetisk Element. Digtekonsten vil kun Krigen for Fredens Skyld, den lader kun Kræfterne brydes med hverandre for at gjøre Slutningsharmonien

desto mere fuld og dyb og opløftende. Den blot beroligende Poesie staaer ikke i nogen Fare for at komme udenfor Konstens Grændser; den sysler altid med forældede Idealer. Anderledes den vækkende Poesie, den staaer i en meget alvorlig Fare for at komme til at virke saa personlig nærgaaende, saa foruroligende og angribende, at den ophører at gjøre Indtryk af Kunst (264 f.).

Digteren bør ikke bruge sine evner på at angribe mennesket. Han skal være behersket, og hans værker skal være harmoniske og i balance. I stedet for at være moralist bør digteren være filosof:

Digteren har anden Bestemmelse end den at være Menneskenaturens Æreskjænder (..) Det vil fremdeles sige: Digteren har anden Bestemmelse end den at være Moralist (..) den Digter, der vedbliver saa længe at stirre paa »Løgnen«, Selvbedraget, Phantasteriet, at han tilsidst næsten iblinde løber Storm imod det, han er som Digter kun Moralist. Var han Philosoph, som en Digter bør være det, da vilde han, istedenfor at kjæmpe som en Bersærk imod Selvskuffelsen, have anvist Phantasteriet den det tilkommende Plads i Menneskelivet og vilde vel have seet, at Illusionen, foruden at være en farlig og fordærvelig Magt, hvad villigt indrømmes, indtil en vis Grad er for det Første uundgaaelig, altsaa nødvendig, for det Andet gavnlig, trøstende, skjønt, som den Illusion, at der er en Himmel, altsaa anden Gang nødvendig (285 f.).

Brandes' forsvar for fantasien udspringer af hans æstetik, hvor fantasien opfattes som selve den skabende evne. Derfor har han svært ved at gøttere en digtning, der som Ibsens træder fjendtligt op mod fantasien.

For at et værk er poesi, skal det altså rumme en ny erkendelse og være afbalanceret og harmonisk, og det stridbare må kun indtage en begrænset plads. Det hele er i fin overensstemmelse med Brandes' æstetiske skoling, men at det er nemmere for ham i teorien end i praksis skal vises herunder i gennemgangen af hans syn på Ibsens værker.

2.3 Ibsens forfatterskab: den manglende originalitet

Når det grundlæggende krav er, at digtningen skal være original, må det naturlige spørgsmål til Ibsen lyde, hvad hans opdagelse er. Og svaret er nedslående, for Brandes mener, at man hos Ibsen kan »læse og læse længe, man føler sig ikke slaæet af nogen ny Idee, ikke grebet af noget nyt

poetisk Syn« (241). Brandes har dog set, at manglen på det nye hænger sammen med Ibsens tilbøjelighed til at genbruge persontyper og -konstellationer. Som hovedperson har Ibsen »Allerhelve-deskarlen« (245) – en heltetype, der hensynsløst forfølger sit mål. Brandes fornemmer, at der er noget galt med denne type og påpeger fx, at Brand er en skæv figur, der stiller absolutte krav til andre, mens han selv er under udvikling.⁷ Og Brandes mener, at fejlen ligger deri, at Ibsen har ladet sig imponere: »Ibsen har her fremmanet en Aand, han ikke selv formaaer at besværges« (268). Med hensyn til personerne omkring hovedpersonen kan Brandes også se et mønster eller rettere: en trekant. Over for hovedpersonen står nemlig to kvinder: »en mandhaftig valkyrie- eller furieagtig og en øm, elskelig, kvindelig og blød« (245). Et mønster, som Ibsen genoptog i sine sidste værker.

Brandes slår endvidere fast, at genbrugen binder i en stedse dybere boren i de samme motiver, og han finder, at Ibsen er en mere »dyb end omfattende Aand« (244) (modsat Brandes selv, der var en mere omfattende end dyb ånd. Brandes akkumulerede, Ibsen reflekterede). Denne genbrug er, selv om den forbyrder sig mod originalitetskravet, ikke kun af det onde, for den er Ibsens måde at fordybe sig i sig selv på:

[H]vad er denne Kredsen om de samme Grundtanker, hvad er denne Uddyben af det samme Spor, og denne utrolige Haardnakkenhed i Forfølgelsen af faa, men store Grundforhold Andet, end Digterens Fordybelse i sig selv? Man føler hvorledes han graver sig ned i sit eget Indre (246 f.).⁸

Og Brandes indrømmer villigt, at »hvert nyt [Værk] betegner et Fremskridt, at Ibsen for hvert af dem er et Trin om ikke videre, dog altid dybere« (247).

Generelt mener Brandes dog, at Ibsens værker er for refleksive og uden det sande poetiske. Hans hovedpersoner er inkarnerede begreber skabt uden den livgivende inspiration. Hans figurer bliver let »mystisk-symboliske Hypostaseringer af en enkelt Egenskab hos det Levende« (274). Og denne begrænsning går ud over kompositionen, hvorover der ofte er »noget vist Tørt, Magert og Skematisk« (274). Også Ibsens replikkunst skades af refleksionen. Ingen har som han »skamskjændet sine Arbejder med Tilskuerrepliker; i disse føles Reflexionen ligefrem som en Pest« (276).⁹ Det skal dog nævnes, at Brandes sætter Ibsens kvindefigurer højt, fordi de ifølge hans mening ikke er blevet ødelagt af Ibsens refleksion.

Dette ændrer dog ikke på, at Brandes ser den manglende originalitet hos Ibsen som et stort problem. Ud over *Kongs-Emnerne*, som Brandes altid satte højt,¹⁰ har Ibsen ikke skabt noget originalt. Og det var galt fra begyndelsen:

Catilina er skrevet i (græsseligt slette) femfodede Jamber, den Form, som laa den unge Forfatter nærmest og som han havde fra sin Læsning i de danske Tragoedier. Gildet paa Solhoug (..) er hverken mere eller mindre end en farveløs Efterligning af »Svend Dyrings Hus«, Efterligning ikke blot hvad Hovedfigurerne og deres Forhold angaaer, men lige indtil Versenes saa meget omtalte og saa høist karakteristiske Metrum. Ere Ibsens Vers end flydende og lette, smage de dog kun daarligt ovenpaa Hertz's. Det er et høist besynderligt, nærmest uforklarligt Træk af Ibsens ungdommelige Efterlignelseslyst, at han kunde falde paa at ville tilegne sig det Formelle i et Arbeide som »Svend Dyrings Hus«, og det er et Bevis paa en mærkværdig Smidighed, at han kunde slutte sig til en Digter, der aandeligt staaer ham saa fjernt som Hertz (243).

Passagen er interessant, da den viser den unge Brandes' glæde ved det danske lystspil – og især Hertz'. Brandes har næppe senere været stolt af denne passage, da den er slettet i samtlige optryk.¹¹ Problemet er jo, som man ser, at Ibsen ifølge Brandes er en tam efterligner. Bedre står det til i *Kongs-Emnerne*, der betegner et poetisk fremskridt. Brandes ser stykket som en slags gentagelse og – heldigvis – videreudvikling af Oehlen-schlägers *Aladdin* (1805, i *Poetiske Skrifter*) med personkonstellationen Aladdin/Håkon og Noureddin/Skule. Især er Brandes begejstret for den reflekterede Skule, som er »Stykkets mesterligt sande og originale Hovedfigur« (251). Mod Skule kommer Noureddin til kort, for der »gives ikke Mage til den Analyse af Mistillidens Uro og Kval, som Digteren har givet os i Skules Monologer. Hvad er Nuredidins Grublen og Tivlen imod denne Kamp« (255).

Brandes mener, at lykkebegrebet fra *Aladdin* er blevet tilført Ibsens særlige kendetegn: det moralske, og er blevet til retsbegrebet. Hvor *Aladdin* var begrænset af det eventyrlige spillerum, er der i *Kongs-Emnerne* historisk og virkelig grund under fødderne. Det er nyt og derfor godt. Så godt, at Brandes et sted udbryder: »Denne Scene hører visselig til de skarpest tænkte og dybest følte, som nogen dramatisk Litteratur har at opvise« (257). Brandes mener dog også, at værket har fejl, men dem har han ikke

lyst til at påpege. Det har han til gengæld, når det drejer sig om *Brand*, *Kjærlighedens Komædie* og *Peer Gynt*. Problemet med de to første er igen den manglende originalitet, fordi de ifølge Brandes blot gentager tanker fra Søren Kierkegaard. Brandes mener, at Ibsen nærmest er en Kierkegaard-digter og beklager, at han så dårligt udnytter sine evner.

Dog har han også en del godt at sige, for selv om værkerne både med hensyn til originaliteten og det moralske forsynder sig mod hans æstetik, er han dybt fascineret. Ofte svinger han mellem det indtryk, værkerne har gjort på ham, og det, han ifølge de tillærte teorier bør mene. Om *Brand* siger han fx, at stykket må have givet alle »et rystende, ja overvældende Indtryk af at have staaet Ansigt til Ansigt med en stærk og oprørt Genius, for hvis gjennemskuende Blik Svagheden følte sig tvungen til at laae sit Øie ned« (264). Men igen: Det indignerede ødelægger den poetiske helhed. Af andre ankepunkter mod *Brand* kan nævnes: problemer med det metriske, for bred fremstilling, manglende enhed i stil og tone og en lang række umotiverede handlinger. Brand er utroværdig, og de øvrige personer er for ensidige. Det er ikke småting, Ibsen må høre for. Og kritikken udgår direkte fra Brandes' poetiske krav om balance og harmoni. Brandes kan godt se, at Ibsen har store evner, men han forbryder sig mod skønhedens love – eller sagt på en anden måde: Ibsen er dygtig, men han skriver det forkerte. Brandes prøver beredvilligt at forstå Brand symbolsk, men siger i samme åndedræt opgivende, at »Symboliken er vel helt igjennem mere dyb end klar« (271).

Gennemgangen af *Kjærlighedens Komædie* er noget kortere, men ankepunkterne ikke færre. Brandes finder stykkets livsanskuelse sørgelig og slutningen forvirrende. Som med *Brand* lider stykket under umotiverede handlinger, og det polemiske er så fremtrædende, at stykket berøves karakteren af drama:

[H]er handles ikke, men declameres, her samtales ikke, men udhysses og gennemhegles, her kjæmpes ikke med Ordets polerede og blanke Vaaben, men med dets grove Skyts, hvis Salver gjøre endnu mere Larm end Virkning. Helten er en Erasmus Montanus af det reneste Vand og Corporalstokken savnes bittert (272).

Værket synder mod den sande dannelse og den sunde sans. Og det bliver ikke bedre, da Brandes tager fat på *Peer Gynt*, selv om han er tydeligt fascineret og usikker. På trods af at han mener, at Ibsen har formået at lægge betydning ind i folkeeventyret om Peer Gynt, udbryder han: »Hvor

mange skjønne Kræfter ere ikke bortødslede og spildte paa dette utaknemmelige Æmne« (283). Og selv om Brandes finder stykket dybt, følger han op med en direkte irettesættelse af den fjorten år ældre digter:

Ibsens Digt er hverken skjønt eller sandt; Menneskeforagten og Selvhadet, hvorpaa det er opført, er en daarlig Grund at bygge poetiske Værker paa. Hvilken uskjøn og forvrængende Livsbetragtning er dog ikke denne, hvilken malurtblandet Glæde kan en Digter dog finde i saaledes at besudle Menneskenaturen! Denne Bestræbelse maa dog nu engang have løbet Linen ud. Det maa nu være nok og have en Ende (285).

Klarere kan det næppe siges. Vil Ibsen skabe stor poesi, må han skifte kurs. Han må ophøre med at være polemiker og komme i overensstemmelse med Brandes' æstetik.

2.4 *Vurdering*

Brandes' første Ibsen-portræt viser den æstetisk dannede magister, der gang på gang irettesætter den ældre digter. Man kan dog tydeligt mærke, at Ibsens værker har gjort indtryk på Brandes, og muligvis er Brandes' kritik så voldsom, fordi han prøver at skjule dette. For Brandes læser ud fra de meninger, der var meriterende inden for universitetsverdenen, og de rummede ikke plads til fascinationen af Ibsen.

Alligevel kan det ses, at Brandes er ved at skifte spor. Grunden hertil skal findes i hans voksende kendskab til de franske positivister. Allerede Sibbern, Brandes' gamle lærer, havde introduceret ham for moderne fransk tænkning og da især Taine. Under sit ophold i Paris 1866–67 fik Brandes rig lejlighed til at studere denne, og det mærkes i portrættet. Overordnet har Brandes med udgangspunkt i Taines teori om den herskende evne forsøgt at få Ibsen til at passe på formlen: polemisk moralist. Og Taines teori om miljøets betydning for forfatterens værker ses i Brandes' begrundelse af Ibsens stridbare sind med hans opvækst. Endnu dominerer det æstetiske dog, men portrættet viser tydeligt den brydning, der i slutningen af 1860'erne fandt sted hos den unge Brandes.

Portrættet er samtidig et glimrende eksempel på den unge kritikers evne til på et tidligt tidspunkt at udpege de bærende elementer i et forfatterskab: personkonstellationen, selvfordybelsen osv. Hans indlevelse i og

bestemmelse af Ibsens univers er fremragende. Portrættet var banebrydende, og Brandes vidste nok, at han med det grundlagde den egentlige Ibsen-forskning. Mange år senere så han i hvert tilfælde med slet skjult selvtilfredshed tilbage og kaldte portrættet »det tidligste Helhedsbillede af Ibsens aandelige Personlighed, der er blevet forsøgt i Europa« (1898 (1):forordet).

3. 1868–1882: nærhed og afstand

At Brandes var ved at skifte spor, kan som vist ses i »Første Indtryk«, men det er endnu tydeligere i de teateranmeldelser, han fra 1867 publicerede i *Illustreret Tidende* (Fenger 1957:147). Og Ibsen var med til at hjælpe Brandes ud over det æstetiske ståsted.¹²

Der gik dog et stykke tid, før kontakten imellem dem blev etableret. Ibsen havde ganske vist allerede i april 1866 skrevet til Brandes, men en egentlig korrespondance kom først i gang, da Ibsen i juni 1869 takkede for portrættet. Ibsen begrundede sin tavshed med, at han ikke deler Brandes' æstetiske kriterier:

Naar jeg imidlertid ikke har tillskrevet Dem, saa er det fordi mit Svar i Tanken svulmede opp till et helt stort Stykke Æsthetik, og da jeg fandt, at denne maatte begynde med Spørgsmaalet: hvad er Poesi? saa vil De indrømme at Brevet turde blive temmelig vidtløftigt (Brandes 1939:198).

Han takker dog eftertrykkeligt og benytter lejligheden til at forberede Brandes på sit næste stykke.¹³ Måneden efter var han dog kommet i tvivl:

Jeg begynder at ane at jeg maaske ikke burde anmodet Dem om at læse mit nye Lystspil. Ved nærmere at tænke over, tror jeg at hvad der i Digtningen egentlig interesserer Dem, er de Tragedier eller Komedier, der spilles i den enkelte Persons Indre, og at De lidet eller Intet bryder Dem om Virkelighedens faktiske Forholde (Brandes 1939:200).

Dette til trods hævder Ibsen, at det er en bemærkning fra Brandes, der har ægget ham til at beskæftige sig med »Virkelighedens faktiske Forholde«.

Han siger ikke hvilken, men det er nok bemærkningen om, at Ibsen »blev negtet den Evne til at see og skildre et kraftigt Nutidsliv« (Brandes 1868:248). Og igen tager Ibsen afstand fra Brandes' æstetik, for han mener, at det »formelt uskjønnede [kan] være skjønt i Kraft af den iboende Sandhed« (Brandes 1939:201 f.). Sandhed frem for æstetiske kategorier – det gav Brandes, der allerede tvivlede, noget at tænke over. Og det ses af hans anmeldelse af *De unges Forbund* 10.10.1869 i *Illustreret Tidende*. Nu mener han, at de »gode Værker i Poesi og Konst ere dem, i hvilke og bag hvilke man føler en stærkt bevæget Sjæl, og som ere Udtryk for en dyb, personlig Stemning og Erfaring«. Og han angriber de kritikere (bl.a. sig selv), der ikke forstod at værdsætte »den berettigede og smertelige, men sunde Bitterhed« i Ibsens tidlige værker. Hvor han før kritiserede Ibsens polemiske facon, forsvarer han den nu og hævder, at *Peer Gynt* er Ibsens bedste værk. Men selv om Brandes gerne vil, kan han ikke helt acceptere virkelighedens udseende, bl.a. personerne generer ham: »De ere sikkert nok naturlige og sande, men ak! hvorfor er Sandheden saa grim og Lystigheden saa tung og det gode Lune saa bundet«. Brandes var dog ved at lære at værdsætte det realistiske teater.

At bekendtskabet i tiden herefter blev tættere, kan ses af Ibsens næste brev (6.3.1870), der viser, at Brandes må have åbnet sig for ham. Kort tid efter anmeldelsen af *De unges Forbund* udsendte Brandes sin oversættelse af Stuart Mills *The Subjection of Women* (1869) med et krigerisk forord rettet mod det bestående samfund. Modstanden, det vakte, gjorde Brandes mismodig, og han klagede sin nød til Ibsen, som svarede, at man ikke kan regne med at beholde sine venner, når man »som De, staar i et inderligt Personlighedsforhold til sin Livsgjerning« (Brandes 1939:202). Det er kaldet frem for alt. Og han ender brevet med at forsikre, at han ikke fordrer »den Slags Enighed, der i Almindelighed afgjør om et Forhold skal bevares« (202). Men det gjorde Brandes få år senere.

Fra april 1870 til juli 1871 opholdt Brandes sig i udlandet. Selv om der gik over otte måneder, inden han igen fik brev fra Ibsen, var han ofte i hans tanker, og han omtaler ham ofte i brevene hjem. I et brev til Emil Petersen 15.10.1870 skrev Brandes fx, at han hos sig selv finder »noget af den Bitterhed, der frastøder hos Henrik Ibsen«. Endnu satte han dog Ibsen højest: »Jeg er naturligvis uendeligt ringere begavet end Ibsen« (Brandes 1980:121). Kort tid herefter blev Brandes syg og indlagt på hospitalet i Rom. På denne tid skrev han til Ibsen og spurgte, hvad han burde foretage sig. Ibsen svarede, at valget allerede er taget: »En Natur som Deres vælger ikke« (Brandes 1939:203).¹⁴ I samme brev skriver han, at

det, han ønsker, er en sjælens revolution, og deri er Brandes' rolle: »Hvad det gjælder er menneskeåndens revolter, og der skal *De* være en af dem, som går i spidsen« (204). Hvor dybt et indtryk, Ibsens ord gjorde, beretter Brandes om i sit *Levned*:

Disse Ord, der nøje svarede til mit eget hemmelige Haab, satte, saa syg jeg var, Ild paa min Fantasi. Det forekom mig at jeg, der saa længe havde følt mig isoleret, endelig havde fundet den Aand, som forstod mig og følte som jeg, en virkelig Kampfælle (Brandes 1905 (1):379).

Fra sit sygeleje skrev Brandes nu et inderligt digt til Ibsen:

Ja, jeg var ung, da jeg efter en lang
pinlig og trøstløs Tvivlen og Vaklen
modtog af Aanderne endelig Faklen
der for bestandig vil lede min Gang.
Klart da jeg saa ved dens straalende Flamme:
Magter der baste
Forskning og Tanke,
Magter, der kaste
for Frihed Skranke,
dem vil al Løgnens Forbandelse ramme,
Sandhed og Frihed er Et og det Samme.

»Alle maa høre det. Tal til Enhver!«
Saadan, o henfarne Store! I mane,
Sandhedens aldrig besejrede Fane,
strax, blot den løftes, vil samle en Hær. –
Drøm af et Barn, henvejret itide!
Fordom trues,
og Masserne flokkes;
men Sandhed kues –
slet Ingen rokkes.
Snart var de tallte, som stod ved min Side,
ene jeg første Gang maatte stride.

Det blev bestandig den Bistand, jeg fandt.
Huggene skarpere faldt, da jeg ægged

stedse paany, og da Ingen mig dækked;
 Frænder gav Lemperaad, Venner forsvandt.
 Fostbroderskab! ak din Tid er forgangen.
     Saa blev jeg hærdet,
     saa blev en Mand jeg,
 Slaa uforfærdet,
 skønt ensom kan jeg.
 Ofte jeg spejded dog ud over Vangen;
 efter en Stridsven levede Trangen.

Broder! jeg fandt dig. Hvad gør det mig vel,
 at du en Høvidsmand er uden Lige,¹⁵
 mens jeg blev skabt til som Væbner at krige,
 sammen vi høre med hele vor Sjæl.
 Ja, vi til Oprør vil Aanderne kalde!
     Dristigt at rive
     ud dem af Døsen
     beaande, belive
     være vort Løsen.
 Er det end mørkt, det skal lyse for Alle.
 Broder! Engang ville Taagerne falde.

(Brandes 1898 (3):87 ff.)

En måneds tid efter sendte han det til Ibsen, der 17.2.1871 takkede og bekræftede alliancen. Ibsens brev emmer samtidig af revolutionsstemning. Han mener, at staten skal fjernes, og at al religion vil falde. Det voldsomme standpunkt rystede Brandes, der skyndte sig at betro sig til sin mor: »Hans Radicalisme overgaaer rigtignok alt Tænkeligt« (Brandes 1978:II:84).

Forventningerne til Ibsen var store, og det kan ses af Brandes' reaktion, da han i maj modtog Ibsens *Digte* (udkom 3.5.1871): »Jeg blev saa ustyrlig glad over Ibsens Bog, da den kom, at jeg kom i den voldsomste Nervebevægelse ved at læse Digtene og det gik igjennem mig som Storm gjennem en Æolsharpe« (Brandes 1978:II:253 f.). Selv om Brandes senere erkendte, at kun få af digtene er værdifulde, siger hans første reaktion meget.

Kort efter mødte de hinanden for første gang, da Brandes på vejen hjem gjorde holdt i Dresden, hvor Ibsen boede. Her fandt de sammen i enighed om, at de hjemlige kulturforhold var særdeles tilbagestående. Ib-

sen var i et meget krigerisk humør og hilste Brandes farvel med ordene: »Ærgr De de Danske, saa skal jeg ærgre Nordmændene« (Brandes 1907:57). Men i København fandt Brandes ingen ro. Han var usikker og ventede desperat på råd fra Ibsen. 20.9.1871 noterede han i sin dagbog: »Det endte henad 2 Nat med at jeg skrev et langt, heftigt begejstret Brev til Ibsen. Mon *det* ikke skulde kunne opflamme ham?«. Og dagen efter: »Gid Ibsen vilde skrive mig et kraftigt *poetisk* Svar. Var han let og frugtbar Digter *kunde* han næsten ikke lade være«. Brandes kunne mærke værket presse på, men han var i dyb tvivl: »Er det mig som skal *give* Felt-raabet, er det virkelig mig som er de Unges eneste Høvding?« (Fenger 1957:207 f.). Han var klar til krig, men helst med Ibsen forrest. Noget, Ibsen kort efter afviste:

Og så skulde jeg forsøge på at stikke en fane ud! Ak, kære ven, det blev en historie, som da L. Napoleon gik iland i Boulogne med en ørn på hovedet. Senere, da hans missions time slog, behøvede han ingen ørn (..) Ja, kære fortræffelige Brandes, det er mig ufatteligt, at *De* kan være mismodig. De har jo dog fået åndens kaldelse så klart og utvetydigt som kun få mennesker (Brandes 1939:210 f.).

Nu vidste Brandes, at Ibsen ikke ville lede, og det er tydeligvis skuffelsen herover, der ligger bag den eneste anmeldelse, han skrev i perioden fra hjemkomsten til hovedstrømningsforelæsningerne: af Ibsens digte i *Illustreret Tidende* 22.10.1871. Brandes påpeger her, at digtere ofte har anvist vejen:

Altid er i Lande, hvor et aandeligt Liv stod i Brud og i det Tilfælde, hvor en Ungdom stod beredt til at føre nye Ideers Sag, de store, humane, forenende Grundtanker komne fra Digterne. Hos os veed jeg vel er dette Tilfælde ikke tilstede. Men under hine Forhold er det mod Digteren, at den unge Slægt rækker sine Arme ud for af ham at modtage sin Fane. Den anraaber ham om at stille den sit Løsen.

Og skuffelsen lyser ud af linjerne, hvor Brandes retter en skjult trussel mod Ibsen:

Angiver Digteren da ikke i rette Øieblik det Løsen, som ventes, da former dette sig uden hans Hjælp i den yngre Slægt, og nu er det

Digteren selv, som bliver standset og raabt an, om han veed Felt-raabet eller ikke. Veed han det ikke, støder Ungdommen ham ned og gaar videre.

Ibsen ville ikke »stikke en fane ud«, og så måtte Brandes selv. To uger efter indledte han sine myteomspundne forelæsninger,¹⁶ og her nævnes Ibsen blot som en verdensfjern moralist, der i *Brand* har skildret en moral, som i praksis »vilde føre Halvdelen af Menneskene til at sulte ihjel af Kjærlighed til Idealet« (Brandes 1872:25).

Brandes bevarede dog forbindelsen til Ibsen, og snart klagede han på ny sin nød til ham. Ibsen forsøgte at berolige ham med, at der måtte være mange på hans side. Om forelæsningerne, der udkom i februar 1872, skrev Ibsen:

Farligere bog kunde aldrig falde i en frugtsommelig digters hænder. Den er en af de bøger som sætter et svælgende dyb imellem igår og idag (..) hvad der ikke kan bære tidens ideer, det må falde (Brandes 1939:212).

Det var, hvad Brandes ville høre, og det må igen have stemt hans forventninger til Ibsen højt. I september 1872 tog han til Dresden for at forny kampfællesskabet, og besøget knyttede dem tæt sammen. Ibsen arbejdede da med et historisk drama, som han kaldte *Julian* (ved udgivelsen 16.10.1873 bar det navnet *Kejser og Galilæer*). Ibsen havde tidligt en fornemmelse af, at dette drama kunne få konsekvenser for venskabet. Allerede 31.5.1872 skrev han til Brandes om *Julian*: »Jeg har den største lyst til at meddele mig til Dem angående dette stykke; men jeg føler at jeg ikke kan det uden at udsætte mig for at blive misforstået« (Brandes 1939:215). Under opholdet i Dresden fik Brandes nærmere kendskab til stykket, og han var begejstret for den udkastede plan. For selv om Ibsen igen beskæftigede sig med kristendommen, mente Brandes, at pointen var, at dens levetid var begrænset. Endvidere var dramaet jo ikke færdigt, og det blev da også først udsendt næste efterår. I mellemtiden dukkede det flere gange op i Ibsens breve. Til Brandes skrev han fx i oktober 1873, at værket »er blevet mere tidsmæssigt end jeg selv havde tænkt mig« (Brandes 1939:222). Af et brev til Frederik Vilhelm Hegel kan man dog se, at Ibsen vidste, at værket næppe ville tiltale Brandes. Og det gjorde det da heller ikke, som man kan se af både hans breve og anmeldelsen året efter (anmeldelsen blev trykt i oktober-nummeret af *Det nittende*

Aarhundrede – et tidsskrift som Brandes i efteråret 1874 var begyndt at udgive sammen med sin bror Edvard).

Inden anmeldelsen blev trykt, havde Brandes aflagt Ibsen endnu et besøg, og nu var tonen kølnet. Til sin mor skrev han fx: »Saa hjertelig end Ibsen var og altid er imod mig, er jeg ham i Dannelse dog altfor overlegen til at jeg har nogen Nytte af lange Samtaler med ham« (Brandes 1994:1:82). Og om *Kejser og Galilæer* hedder det kort tid efter: »Jeg sidder i Pine over Ibsens »Julian«. Jeg kan i Grunden slet ikke lide det Stykke, men der er jo en Del deri« (Brandes 1994:1:90 f.). Hverken Ibsen eller hans nye stykke levede op til Brandes' forventninger. Anmeldelsen viser det samme.

I sine forelæsninger havde Brandes efterlyst en problemdebatterende litteratur og konkluderet, at det, at »en Litteratur Intet sætter under Debat er det samme som, at den er ifærd med at tabe al Betydning« (Brandes 1872:15). En holdning, Ibsen begejstret tilsluttede sig. Og hvad blev så den første frugt af Ibsens møde med hovedstrømningerne? Et idealistisk og historisk skuespil uden tråde til nutiden og dens problemer, for Ibsen tegnede Julian »uden alt Hensyn til hans Betydning for os« (Brandes 1874:76). Brandes fandt ikke den nutidsbelysning, han havde ventet, og han må have set det som et tilbagefald i forhold til den forsøgte realisme i *De unges Forbund* – og vel som et slags løftebrud. Brandes indrømmer dog Ibsen, at han i Julian har skabt et alsidigt billede, men siger samtidig, at »Alsidigheden undertiden er saa stor, at nogen Ensidighed var bedre« (80). Julian er nemlig ikke tegnet som en stor person, og det gør hans konflikter uinteressante. Det er dog værre, at stykket hviler på en besynderlig metafysik:

Ved den mest gennemførte Determinisme ses Alt, hvad Helten gør, som udført med en absolut og fuldstændig Nødvendighed, der tilintetgør Begrebet Ansvar og dermed til en vis Grad ogsaa Lidenhed og Storhed (81).

Og denne determinisme bryder Brandes sig ikke om, for den er både usund, uvidenskabelig og religiøs (og minder om Ibsens tro på Brandes' handlinger som forudbestemte):

[K]un Forsynstroen, ikke Videnskaben kan føre til en Determinisme af denne Natur.

Den religiøse Forsynstro alene kan pumpe Individet i den Grad

læns for Selvbestemmelse; den videnskabelige Lovantagelse derimod aabner Individualiteten et Spillerum (81).

Selv om Brandes troede på historiske lovmæssigheder, kunne han ikke goutere en sådan religiøs tvang. Han går dog ikke videre med sin kritik, men hævder, at Ibsens styrke ikke ligger »i Løsningen af metafysiske Problemer« (82). Efter at have rost Ibsens dramatiske fremstillingsevne ender Brandes anmeldelsen med at fastslå, at Ibsen i »intet tidligere Værk har (...) forstaaet og gengivet Historien som her« (84). De flotte ord klinger dog hult, når man husker på, hvad Brandes havde ventet af Ibsen. Det er sandsynligt, at Brandes ikke foldede sin kritik helt ud for ikke at skubbe Ibsen væk. Han havde nemlig brug for ham. At han dog var skuffet, kan bl.a. ses af disse linjer fra slutningen af anmeldelsen:

Jo større Pris man sætter paa en Digter, og jo mere man allerede skylder ham, des mere gaar man i Rette med ham, naar det forekommer En, at han paa et afgørende Punkt har skadet sig selv (84).

Ibsen var imidlertid ikke til sinds at rette sig efter Brandes, der kort tid efter igen var utilfreds. I efteråret 1874 var han som nævnt med broderen Edvard begyndt at udgive tidsskriftet *Det nittende Aarhundrede*. Ibsen var blevet bedt om et bidrag og havde lovet en »troesbekendelse« (Brandes 1939:216), der stod trykt i august-september-nummeret for 1875 med titlen »Et Rimbrev«. ¹⁷ I digtet tolkes den nye tid som et skib på en rejse. Men selv om kursen er god og skibet stærkt, spreder der sig usikkerhed og tvivl om bord. Jeget i digtet ved ikke hvorfor, men en nat, han sidder på dækket og skuer mod den gryende dag, hører han en stemme sige: »Jeg tror vi sejler med et lig i lasten!« (Ibsen 1875:350). Noget uerkendt om bord på Det Moderne Gjennembruds skib truer med konsekvenser for passagererne. Ibsen var tydeligvis kommet i tvivl om projektets bæredygtighed, som det var lanceret fra Brandes' side. Og Brandes tog det ikke pænt, selv om han næppe forstod rimbrevet. I et brev til Drachmann skrev han, at liget er »Fortidens Religion og Fortidens Samfundsordning«. Og han var tydeligt irriteret: »Det er ogsaa underligt at troe vi behøve en Digter til at fortælle os det at vi har Liget. *Han* skulde sige os hvordan vi kunne slynge det overbord« ¹⁸ (Drachmann 1968:I:125). Brevet var samtidig en opfordring til Drachmann om at gøre det, Brandes ikke selv ville: skrive et distancerende gensvar. Afstanden til Ibsen voksede.

På nær et enkelt brev fra 1876 var der herefter ingen kontakt mellem Ibsen og Brandes frem til januar 1882. Denne periode falder stort set sammen med Brandes' langvarige ophold i Berlin (oktober 1877–februar 1883). Og dette falder igen sammen med den periode, hvor Ibsen begyndte at skrive de moderne samfundsdebatteerende dramaer, Brandes havde efterlyst. Således er både *Samfundets støtter* (1877) og *Et dukkehjem* (1879) dramaer efter Brandes' recept med deres kritik af henholdsvis den borgerlige økonomi og det borgerlige ægteskab. Derfor skulle man tro, at Brandes gjorde, hvad han kunne for at udbrede kendskabet til Ibsen. Men i de seks år i Tyskland skrev han intet på tysk om Ibsen, selv om han var medarbejder ved det højt ansete *Deutsche Rundschau*. Erik M. Christensen har sandsynliggjort (Christensen 1985:1:39 ff.), at Brandes ikke alene ikke støttede Ibsen, men at han direkte modarbejdede ham.¹⁹ Og det på trods af, at Brandes godt kunne se, at Ibsen havde skabt noget stort. Om *Samfundets støtter* skrev han 28.10.1877 til sin mor, at han finder stykket »overordentligt dygtigt; det overtraf mine Forventninger. I teknisk Hens. staaer det særdeles høit« (Brandes 1994:I:132). Og om *Et dukkehjem* skrev han 10.12.1879: »fik Et Dukkehjem sendt som gjorde et dybt Indtryk paa os, og som i dram. Hens. er et sandt Mesterværk« (Brandes 1994:III:112).²⁰ Alligevel gjorde han, hvad han kunne for at forhindre Ibsen i at blive kendt i Tyskland. Grunden hertil skal findes i den sag, der lå Brandes tungest på hjerte: oppositionen mod kristendommen. Allerede *Brand* var Brandes en anstødssten på grund af stykkets kristne indhold, og efter læsningen af *Kejser og Galilæer* og »Et Rimbrev« må han have frygtet for, at Ibsen ikke havde forladt det kristne.

Kontakten blev dog genoptaget, da Ibsen i december 1881 på eget initiativ sendte Brandes *Gengangere* (stykket udkom 13.12.1881). Selv om Brandes både i breve og senere i sit *Levned* (Brandes 1908:16) gjorde det klart, at han ikke var begejstret for stykket, valgte han at anmelde det. Dels for at gøre Ibsen en personlig tjeneste ved at forsvare ham mod den hårde kritik,²¹ og dels fordi dette stykke modsat de tidligere kunne bruges i kampen mod kirken. Anmeldelsen stod i *Morgenbladet* 28.12.1881. Brandes roser Ibsen for at have behandlet arvelighedstanken og udpeger stykkets »Pathos« til at være hovedpersonen fru Alvinges lidelseshistorie. Fordi samfundet (repræsenteret ved pastor Manders) krævede det af hende, blev hun hos sin ryggesløse mand og ofrede sin egen lykke:

Ved at blive hos ham, ved at hengive sig til ham, har hun ikke blot bragt sin personlige Velfærd og Lykke som Offer, men er blevet

Moder til et fra Fødselen af ødelagt Væsen, til en Søn, hvem Døds-træthed, Fortvivlelse, Afsind, Idiotisme rammer ved Indtrædelsen i Mandalderen – *og dog!* Dog finder den Del af Samfundet, som Hr. Pastor Manders repræsenterer, at hendes Ofring af sig selv og Sønnen var Pligt, at et Opstandsforsøg mod dette græsselige var Forbrydelse.

Stykket læses som en fortælling om en kvinde, der knuses under vægten af samfundets borgerligt-kristne krav om at opretholde ægteskabet og holde familien samlet på trods af de umenneskelige omkostninger. Brandes mener, at Ibsen har villet spørge, »om et Levnet som hint var alle de tusinde Ofre værd, der under Trykket af Samfundsoptionen er bragt det«, og han gør det klart, at det er langt bedre »at prøve Bygningen bag Facaden indtil Grunden end at nøjes med Pastor Manders's Forsikring om, at Bygningen er opført paa Klippegrund«. Læst således var *Gengangere* et våben i hånden på Brandes. Kontakten til Ibsen var nu genoptaget.

4. »Andet Indtryk«: opgør og hyldest

Selv om Brandes ikke arbejdede for Ibsens udbredelse i Tyskland, bevarer han sin interesse for ham. Han fulgte med i hans værker og holdt i november 1881 tre gange et foredrag om ham ved Københavns Universitet. Kort efter at have modtaget *Gengangere*, ville Brandes omarbejde foredraget til en artikel og heri bruge klip fra Ibsens breve. At Brandes stadig ikke var tryk ved Ibsen, ses deraf, at han i stedet for selv at spørge Ibsen om lov bad deres fælles forlægger, Frederik Vilhelm Hegel, gøre det (Brandes 1939:XXXVI f.). Ibsen tog det dog ikke ilde op, men erklærede derimod sin fulde tillid til Brandes:

Hegel skriver at De ønsker at optage nogle steder af breve fra mig. Jeg har naturligvis ikke noget derimod at indvende. Jeg stoler ubetinget på Dem i dette, som i alt andet (Brandes 1939:232).

Dermed var vejen banet for Brandes' anden store artikel om Ibsen, der stod trykt i *Ude og Hjemme* i perioden 20.8.–3.9.1882.²²

Situationen var for Brandes nu en anden, end da han som ung kritiker

skrev »Første Indtryk«. Han var på vej hjem til en plads som leder for hovedparten af den intelligente ungdom og måtte derfor have styr på sine tropper. Og det betød, at Ibsen – der da var Nordens førende dramatiker og stod over for et internationalt gennembrud – måtte kaldes på plads og indrulleres under de moderne faner. Samtidig sad der i Brandes nok en brod fra Ibsens afvisning af at lede angrebet. Derfor blev artiklen både en nedvurdering og en opvurdering. For rangordenen de to imellem skulle bestemmes, samtidig med at Ibsen skulle fremstilles som den mest moderne af de moderne.

4.1 Ibsens personlighed: den isolerede menneskeforagter med røntgenblikket

Som i »Første Indtryk« bruger Brandes det første afsnit til – gennem sit kendskab til Ibsens biografi – at tegne et billede af den betydning, Ibsens livsvilkår har haft for hans personlighed og digtning. Men hvor det biografiske i »Første Indtryk« var en mindre del, udgør det her over halvdelen. Den biografiske læsemåde er nu slået helt igennem hos Brandes.

Brandes tager igen udgangspunkt i Ibsens ungdom, der beskrives som en kamp for overlevelse, hvad der gav Ibsen »en mægtig Følelse af at være henvist til sig selv og sine indre Hjælpekilder« (Brandes 1882:561). Endvidere beskrives Ibsen som »grundgermanisk« (562) og typisk norsk af temperament og personel. Han er polemisk, sarkastisk og helt igennem moralsk i sit syn på verden, hvilket begrundes med hans idealistiske udgangspunkt. Ibsen var »en født Idealist, der fra først af tørstede efter Skjønhed i dens højeste Former som ideel, aandig Skjønhed« og som »kristelig paavirket af Omgivelserne, var tilbøjelig til at finde Sanselivet hæsligt eller syndigt og til ikke for Alvor at beundre eller anerkjende anden Skjønhed end den moralske« (562).²³

Efterhånden tegner der sig et billede af Ibsen som en isoleret og menneskefjendsk person, der, siden den dag, han forlod Norge, har

levet som i et Telt, mellem lejede Møbler, der den Dag, Afrejsen bestemtes, kunde sendes tilbage; han har i sytten Aar ikke sat Foden under eget Bord eller hvilt i sin egen Seng. Til Ro i strængere Forstand har han ingensteds slaet sig; han har vænnet sig til at føle sig hjemme i Hjemløshed (..) Han er udskilt fra sit Folk, uden nogen Virksomhed, der forbinder ham med en Institution, et Parti eller endog blot et Tidsskrift eller Blad hjemme eller ude – en enlig Mand (561).

Og i sin ensomhed føler Ibsen sig som et »genialt Individ« (563), der står alene over for de mange, som han finder små og usle. Fordi Ibsens 'herkende evne' er det moralske, dvæler han oftest ved menneskers slette sider. Overalt finder Brandes en fortvivlet renden panden mod muren og en indædt kamp mod den nuværende slægts slaphed. Og han udråber Ibsen til at være pessimist og præciserer:

Hans Pessimisme er ikke af metafysisk men af moralsk Natur, begrundet i Overbevisning om en Mulighed af Idealernes Virkeliggjørelse; den er med ét Ord *Indignationspessimisme*. Og hans Mangel paa Medfølelse med mange Lidelser er betinget af hans Overbevisning om Lidelsens opdragende Magt (..) Han, som selv har følt, hvor Modgang væbner, som selv har tømt Bitterhedens sunde Styrkedrik, tror paa Smertens, paa Modgangens, paa Undertrykkelsens Nytte (564 f.).

Og dette sortsyn finder Brandes passer med Ibsens digtning, hvor grundstemningen er den vilde uhygge, »der er saa naturlig hos den Hjemløse«, og som »slaar igjennem overalt, hvor han virker stærkest« (562).

Endvidere mener Brandes, at skuffelsen over de mange svigt har givet Ibsen et skarpt blik for det uægte. Ibsen oplevede nemlig, »at Menneskene ligesom efter Aftale tav om de dybeste, mest ulægelige Brud med Idealerne, om de egenlige, virkelige Rædsler« (562). Således skuffet i sin søgen fandt Ibsen »en Art Lindring i overalt at afsløre den triste Sandhed bag Skinnet« (562), og derfor blev med tiden »en storartet, ideel eller moralsk *Mistænksomhed* hans Muse« (562).

Efter således at have tegnet et generelt billede af Ibsen og hans værk fortsætter Brandes med en psykologisk »Enkeltanalyse« (583) – et forsøg på ved hjælp af »mangt et Smaatræk« (581) (primært citater fra samtaler og brevklip fra starten af 1870'erne) fra deres bekendtskab at underbygge sit billede. Brandes begynder med et citat fra det brev, hvor Ibsen forklarer, at han på ingen måde vil ydre revolutioner, men derimod »menneskeåndens revolterings«. ²⁴ Ibsen vil kun friheden, men ikke som besiddelse – kun friheden som kamp interesserer ham, og det i en sådan grad, at selv »Lyden af Guillotins Fald (..) klinger harmonisk ind i hans optimistiske og revolutionære Verdensbetragtning« (581). Samtidig er Ibsen en yderligtgående dyrker af individets suveræne ret: »Han tror paa Individet, paa den enkelte store Personlighed: en Enkeltmand kan udrette Alt, og kun en Enkeltmand« (581). Individet skal stå frit, og det

gør, at Ibsen tager afstand fra almindeligt anerkendte forhold som venskab og ægteskab:²⁵

Han [Ibsen] mener, at Individet for at udvikle Alt, hvad der i dets Væsen er det givet som frugtbar Mulighed, først og fremmest maa staa frit, staa ene, og har derfor et vaagent Øje for de Farer, enhver Association, selv Venskabet, selv Ægteskabet i den Henseende fører med sig (582).

Denne holdning gør, at Ibsen føler sig i opposition til alle sammenslutninger – helt op på statsniveau. Således hader han politikere, fordi de kun vil ydre forandringer, og han ønsker staten helt fjernet. Og han mener ifølge Brandes, at et »saadant Korps som et Parlament er (...) en Forsamling af Talere og Dilettanter« (581). Men fordi Ibsen intet venter sig af reformer, agerer han ikke selv for de ønskede ændringer. Og Brandes finder, at Ibsen i det ydre fremstår som konservativ. Noget, han ikke kan acceptere, for en sådan dobbeltholdning er ren passivitet. Derfor sætter han Ibsen grundigt på plads:

Det er en Livsankuelse, i Kraft af hvilken man kan tænke og digte, men ikke handle (...) Hvo der ud fra Attraaen efter store, afgjørende, gennemgribende Omvæltninger sér ligegyldig eller forsmaaende ned paa Udviklingsgangens langsomme Smaaforandringer, paa Politikens sendrægtige, skridtvise Smaaforbedringer, paa de Kompromisser, Praktikerne maa slutte, fordi han kun gennem dem kan opnaa den delvise Virkeliggjørelse af sin Idé, paa de Associationer endelig, uden hvilke det for Enhver, der ikke brutalt kan befale, er umuligt at føre en eneste Tanke ud i Livets Virkelighed – han maa i det praktiske Liv give Afkald paa at røre en Finger; han kan, som Søren Kierkegaard, som Brand, aldrig gjøre Andet end pege paa den svælgende Kløft, der skiller den Virkelighed, vi have, fra Idealet (...) Denne Livsbetragtning medfører og nødvendiggjør altsaa en Dualisme mellem det Theoretiske og det Praktiske, mellem Individet og Borgeren, mellem aandelig Frihed og de praktiske Friheder, der have Forpligtelsens Form, en Dualisme, der i Existensen ikke lader sig gennemføre uden af en i Landflygtighed levende dramatisk Digter, der ikke behøver at have det Ringeste med Stat, Samfund, Politik, Menneskegrupper, Partier og Reformere at gjøre (583).

Og endelig afviser Brandes et råd, Ibsen engang gav ham. Da Brandes på et tidspunkt klagede sin nød over modstandens voldsomhed, gav Ibsen ham dette råd: »Vær fornem. Fornemhed er det eneste våben mod sligt. Se lige ud; svar aldrig med et ord i aviser« (Brandes 1939:213). Nu får Ibsen at vide, at det nok er fornemt »at holde sig tilbage, aldrig blande sig i Dagens Strid, aldrig skrive en Avisartikel« (583), men at det er bedre at gøre som

hine legitimistiske Generaler, der meldte sig til Tjeneste som simple Soldater ved Condé's Armé og som med og trods deres Generalsepauletter nu og da sloges til Fods i første Linje. Af deres indre, virkelige Værdighed satte de intet Gran til derved (583).

Ergo: Ibsen bør melde sig under de moderne faner og Brandes.

4.2 Fra erkendelse til reproduktion

Brandes klandrede i »Første Indtryk« Ibsen for ikke at være original nok og for at genbruge Kierkegaards tanker. Da mente han, at digterens opgave var at åbne op for nye erkendelser. I 1882 havde Brandes tilegnet sig de 'moderne' ideer, og det betød en omvæltning af det gamle synspunkt. For nu hedder det, at de nye ideer ikke kommer fra digterne:

Ideerne avles ikke af Digterne. De dukke op under Tænkernes og Forskernes Arbejde, de fremtræde som store, geniale Anelser om Virkelighedens Forhold og Love, de udvikles og faa Form under naturvidenskabelige Forsøg, under historisk eller filosofisk Granskning; de voxer, lutres og styrkes under Kampen for og imod deres Sandhed, til de som Bibelens Engle bliver til Magter, Troner, Fyrstendømmer, slaa deres Vinger ud og beherske Samtiden (584).

Og i øvrigt skal digterne slet ikke forsøge at skabe de nye ideer. Den gode digter kendes nemlig på sin evne til at reproducere tidens fremmeste folks tanker:

Digterne avle ikke Ideerne, det er ikke deres Kald og Sag. Men de ægte Digtere gribes af dem, medens Ideerne endnu voxer og kæmper og stille sig i Samtidens Ideers Kamp paa Ideernes Side (584).

Digterne har at underordne sig den fremgangsrige naturvidenskab (som Brandes ventede sig så meget af), og således reduceres digternes rolle fra en primær funktion som skabende til en sekundær som reproducerende. Brandes gør altså Ibsen til en slags tjener for den moderne tids bannerførere – en gruppe, Brandes mente selv at tilhøre. Rangordenen var dermed slået fast.

Selv om kravene til digtningen er markant anderledes end i 1868, er Brandes dog stadig af den mening, at det ud fra en normativ æstetik er muligt at afgøre et digterværks værdi. Han opstiller igen en række krav til digterværket, som det skal opfylde for at være kunst. Harmoni- og erkendelseskravet er nu erstattet med kravet om, at digterne skal skrive om de 'moderne' ideer, som Brandes inddeler i fire grupper, (som svarer til dem, han lancerede i *Hovedstrømninger*, se fx Brandes 1872:15):

1. Religion
2. Modsætningen mellem to tidsaldre
3. Samfundsklasserne og deres kamp
4. Modsætningen mellem de to køn

Digterens kvalitet måles på, hvor god han er til at behandle disse emner. Og ud fra disse kriterier måler Brandes så Ibsens værker (gruppe tre slås dog sammen med gruppe to).

4.3 Ibsens værker og det 'moderne'

Hvor Brandes er ganske kritisk i sin fremstilling af Ibsens personlighed, er hans holdning til Ibsens digtning mere positiv, om end den heller ikke går fri af kritikken. Brandes' ros til Ibsen går konsekvent på hans evne til at være 'moderne', dvs. reproducerende tidens tanker. Ibsen roses for at være »traadt i stedse inderligere Forhold til Tidens Grundideer« (593) og for at erkende »Nødvendigheden af et levende Forhold til de vordende Ideer« (584). Han er således »ægte digterisk i Stand til af fuldt Bryst at gjøre sig til Organ for en Idé (...) naar han føler, at denne Idé er en af Tidsalderens fremtidsrige Kamptanker« (592), og han har formået at udvikle sig og »blive stedse mere moderne, til sidst den moderneste af de Moderne« (593). Og det vil hans værker blive husket for, for »det Moderne er ikke det Døgnagtige, men selve Livets Flamme, Livsgnisten, Idésjælen i en Tidsalder« (593).

Brandes har ellers ikke meget godt at sige om Ibsens evne til at skrive om religionen (*Brand og Kejser og Galilæer*). Modsat en digter som

Flaubert, der har fremstillet religionen koldt og videnskabeligt, har de nordiske digtere i den foregående periode generelt hyldet kristendommen. Og Ibsen begyndte da også med et uklart forhold til det religiøse og en hang til mystik. Således mener Brandes, at Brand er »ren og skjær Mystik« (588), og selv om Ibsen ikke er enig, mener Brandes alligevel, at han har ret, for Ibsen undervurderer »Styrken af det Ubevidste, der bragte ham til at vælge netop dette Stof (...) Og dette Ubevidste var (...) hans norsk-romantiske Hang til Mystik« (589). Omtalen af *Kejser og Galilæer* er heller ikke positiv, om end Brandes er knap så kritisk, som han var i sin anmeldelse. Hvor han tidligere frakendte stykkets deterministiske tro al videnskabelighed, hedder det nu:

Stykkets psykologiske Grundanskuelse [er] den, at kun den Lære har indre Værd, som er i Stand til at inspirere Martyrer. Men hermed er saa forenet en i halvt mystisk, halvt moderne Aand gjen-nemført Determinisme (589).

Mere positivt bliver det først, da Brandes vender sig mod de værker, der behandler forholdet mellem to tidsaldre. I denne gruppe placerer han *Kongs-Emnerne* og *De unges Forbund*, som han regner for »udmærkede Værker« (589), uden at de dog har deres styrke i historisk blik eller historisk upartiskhed. *Kongs-Emnerne* er, mener Brandes, slet ikke et historisk drama, da det ikke skildrer menneskenaturen på en bestemt tid. Og Brandes' gamle favorit, Skule, er jo også med sit sammensatte væsen en ægte moderne karakter. Selv om Håkon og Skule står over for hinanden som repræsentanter for hver sin tid, trænges dette i baggrunden af den psykologiske analyse af modsætningen mellem dem og deres forhold til ideer. Brandes erklærer sig uenig i Håkons erkendelse af, at man ikke kan leve for en andens ide, for det er jo netop det, der er de moderne digteres rolle:

[H]vorfor skulde man ikke kunne leve for fremmede Ideer, som man søgte at tilegne sig og gjøre til sit eget Kjød og Blod, naturligvis uden at stjæle dem og selv udgive sig for deres Opfinder? Tyveriet, ikke en Leven for Andres Ideer, vilde gjøre en ulykkelig (589).

Og Brandes mener fejlen skyldes, at Ibsen »interesserer sig mere for de Kampe, der foregaa i den enkelte Personlighed, end for Kampene mellem historiske Magter« (589).²⁶ Resultatet heraf er, at den historiske in-

teresse viger for den psykologiske. Om *De unges Forbund* bemærkede Brandes i sin anmeldelse, at personerne var usympatiske, og det mener han stadig. Faktisk er det kun lægen Fjeldbo, han kan acceptere, for han er i kraft af sin profession »Tidens Helt«, der inkarnerer »Tidens Idealer« (590). Brandes opfatter stykket som ganske vittigt, men noget ensidigt.

Det bliver bedre, da han når til de værker, der behandler forholdet mellem de to køn, for her har Ibsen følt »mest originalt og mest moderne« (590). Efter en summarisk omtale af ungdomsværkerne *Gildet paa Solhaug*, *Catilina* og *Fru Inger til Østråt* tager Brandes fat på *Kjærlighedens Komædie*, der beskrives som uklar i holdningen. For læseren får hverken sympati for det beståendes forsvarere eller dets angribere. Kun et er sikkert: Ibsens misantropiske blik på forlovelsen og ægteskabet. Dette ændrer dog ikke på, at Ibsen har skabt en række smukke kvindeskikkelser, og at der gennem hans værker går en stigende tro på kvinden (og tilsvarende faldende på manden). Blandt disse er Selma fra *De unges Forbund*, som Brandes regner for en forstudie til Nora. Og Brandes fremstiller sig selv som medansvarlig for *Et dukkehjem*s tilblivelse:

Da denne Figur var ny, bemærkede jeg i en Kritik, at den ikke havde tilstrækkeligt Raaderum i Stykket, men at Ibsen burde skrive et helt nyt Skuespil om den. Han gjorde det i »Et Dukkehjem« (592).

Ibsen roses herefter for med *Et dukkehjem* at have slebet tidens ideer til og for at have drevet dem ind i selv forhærdede hjerter. Og for at have vist om bag den gamle opfattelse af ægteskabet som en sikker havn. Herpå følger en omtale af *Gengangere*, som stort set er ordret overført fra anmeldelsen. Igen roses Ibsen for at have benyttet arvelighedstanken – »den moderne Videnskabs sidste Ord« (592) – i digterisk form, og igen udpeges pastor Manders og hans samfund til syndebuk. Brandes hæfter sig ved, at Ibsen, idet han har behandlet arvelighedstanken – dvs. »Barnets gennemgaaende Bestemthed ved Forældrene« (592) – har brudt den ring, som hans individualisme ellers plejer at slå om den enkelte. Brandes finder faktisk, at *Gengangere* markerer et skel i forfatterskabet, uden at han dog forholder sig til dette.

Gengangere er det sidste værk, der omtales i »Andet Indtryk«, ²⁷ der afsluttes med en sammenligning af Ibsen og Bjørnson. Hermed havde Brandes sagt, hvad han havde at sige om Ibsen.

4.4 Vurdering

»Andet Indtryk« viser tydeligt, at Brandes har skiftet position. Selv om han angreb Ibsen i »Første Indtryk«, var der ingen tvivl om, at Ibsen da var den store. I »Andet Indtryk« er situationen den, at Brandes forsøger at kalde sin fremmeste soldat til orden – og at profilere ham som den mest moderne. Dette har dog gjort »Andet Indtryk« usammenhængende, for Brandes' ønske om at fremstille Ibsen som moderne kolliderer så at sige med hans evne til at fortolke. Brandes fremstillede i »Første Indtryk« Ibsen som en digter, der aldrig blev stående, men konstant borede dybere og dybere. Og i første del af »Andet Indtryk« understreger han igen, at Ibsen er en 'mistænksom' digter, der kritisk afprøver sine emner. Selv om han i første del hævder, at mistænksomhed er vejen til at forstå Ibsen, er det glemt, når han gennemgår værkerne. Her måles Ibsen på sin evne til at afspejle tidens ideer. Brandes har et skarpt blik for det selvfordybende og granskende i Ibsens digtning, men han skubber det til side for at vise Ibsen som moderne og bruger således ikke den metode, han selv fremlægger.²⁸ I forlængelse heraf er det påfaldende, at Brandes uden betænkninger benytter breve fra Ibsen, der er over ti år gamle. Når han nu flere gange understreger, at Ibsen er en digter i konstant bevægelse, er det besynderligt, at han uden problemer hævder, at Ibsen er den samme i 1882 som i 1871. Det var da givetvis også dette forhold, Ibsen havde i tankerne, da han året efter – i forbindelse med en omtale af *En folkefiende* – skrev:

For mit eget personlige vedkommende fornemmer jeg i al fald en sådan uophørlig fremadskriden. Hvor jeg stod, da jeg skrev mine forskellige bøger, der står nu en temmelig kompakt mængde; men jeg selv er ikke der længer; jeg er andetsteds henne, længere fremme (Brandes 1939:236).

Netop *En folkefiende* viser da også, at Ibsen ikke længere står, hvor han stod ti år tidligere. I stykket gennemlyser han holdninger, som han selv og Brandes havde i begyndelsen af 1870'erne, men som han senere blev klogere på (jf. Haugan 1976). Selv om »Andet Indtryk« rummer mange interessante og præcise observationer, har det haft konsekvenser, at læseren Brandes kom i konflikt med bannerføreren Brandes.

5. 1882–1906: distance og geni-dyrkelse

Selv om Brandes med »Andet Indtryk« forsøgte at sætte sig på Ibsen, reagerede denne kun med venlighed, og forholdet mellem dem i perioden fra 1882 og til Ibsens død i 1906 var da heller ikke så intenst som i perioden mellem de to første »Indtryk«. Kontakten holdtes nogenlunde ved lige, og Ibsen breve er for det meste venlige, om end de – med Jørgen Knudsens ord – indeholder en del »underfundige forbehold« (Knudsen 1988:247). Det er især interessant, at Ibsens omtale af sine værker stort set beløber sig til reklame. Der var ikke længere rum for diskussioner af digtningens væsen og betydning.

Helt gnidningsfrit forløb forholdet dog ikke, og det første problem kom, da Ibsen udsendte *En folkefiende* (28.10.1882). Selv om Brandes netop havde udråbt Ibsen til den mest moderne af alle, valgte han ikke at anmelde stykket. Grunden var politisk. Brandes var på vej hjem til Danmark, hvor han ville søge at vinde indpas i Venstre, og den politiske situation i Danmark var spændt. Højre sad med en mindretalsregering på magten, mens Venstre, som fra efteråret 1881 også talte Brandes-fløjen, siden 1872 havde haft flertal i Folketinget og kæmpede for at få parlamentarismen indført. Derfor var Ibsens stykke med dets hyldelse til eneren og nedvurdering af den kompakte majoritet politisk sprængstof. Stykket blev udråbt til at være udemokratisk, og da Venstre måtte vise sig som gode demokrater, var en afstandtagen nødvendig. Situationen var for Brandes nu den modsatte af, hvad den var med *Gengangere*. For modsat *Gengangere* kunne Brandes se meget godt i *En folkefiende*. Til moderen skrev han 1.12.1882: »Jeg synes ikke man kan kimse ad Ibsens Stykke. Det har store Fortrin« (Brandes 1994:II:109). Han har dog også indvendinger, for han mener, at man skal bekæmpe den siddende magt ved at søge flertallet, fordi »en Ret er magtesløs uden at have Magt i Ryggen« (110). Også tanken om den ensomme stærke afvises:

Man er stærk, naar man ei tilbedste for et Sammenhold giver Slip paa sin Idee, men ikke naar man staar helt alene. Man kan jo ei engang *leve*, naar man er henvist til sig selv, hvorledes fortjene noget (110).

Brandes var dog ikke i første omgang interesseret i at kommentere stykket offentligt, men overlod det til Edvard²⁹ – nylig udnævnt redaktør af *Morgenbladet*.³⁰ Anmeldelsen stod trykt 7.12.1882 og er særdeles nega-

tiv. Værket betegnes som et »Tilbagetog« for Ibsen, der hævdes at skrive med »Hjærtet koldt af Menneskeforagt«. Tanken om den ensomme stærke afvises, og Edvard spørger (og Brandes høres igennem): »var det dog ikke bedre om Doktoren søgte at forstaa og finde sig til Rette med det frisindede Flertal, i Fald dette sidder inde med Magten, end at han nu med Familie langsomt skal sulte ihjel?«. Edvard hævder videre, at tingenes tilstand tvinger »Landenes frisindede Intelligens til at træde i sluttet Række med Flertallet«. Og endelig hævder han, at flertallet bør have magten, fordi »Flertalsafstemning er den eneste mulige Afgjørelse her i Verden«.

Hermed var afvisningen af stykket dog ikke slut. Brandes havde endnu noget at sige, og det gjorde han kort før *En folkefiende* havde premiere på Det Kongelige Teater (4.3.1883). Brandes var netop vendt hjem, og den 28.2.1883³¹ blev der holdt en fest for ham på Hotel D'Angleterre. I sin tale glædede Brandes sig over den voksende tilslutning til ham og hans ideer og lagde derefter afstand til Ibsen:

De ser, jeg føler ikke Velsignelsen ved, hvad der i nyere dansk-norsk Literatur er blevet lovprist saa stærkt, nemlig det at staa alene. Hvad er Meningen med Lovprisningen deraf? Den, der staar alene, siger man, behøver ikke at tage nedværdigende Hensyn til sine Venner.³² Det behøver, tror jeg, ingen Mand, der véd hvad han vil, og som har saa meget Person, at Ingen falder paa at kræve noget af ham, som han ikke kunde gøre uden at tage Skade paa sit Væsen (Brandes 1905 (2):415).

Når Brandes valgte at lægge så tydeligt afstand til Ibsen, må det skyldes to ting. For det første en generel afvisning af den udemokratiske holdning, man fandt i *En folkefiende*, og for det andet for at undgå en sammenligning af sig selv og stykkets hovedperson doktor Stockmann. Brandes ønskede jo som nævnt en plads i det politiske liv og kunne derfor ikke tåle en sådan sammenligning – selv om det fremgår af et brev til moderen, at han sagtens kunne se noget af sig selv i Stockmann (Brandes 1994:II:110). Ibsen tog igen Brandes' afvisning pænt og reagerede blot ved at fastholde, »at en åndelig forpostfægter aldrig *kan* samle et flertal omkring sig« (Brandes 1939:236).

I de følgende år ytrede Brandes sig ikke offentligt på tryk om Ibsen – heller ikke om *Vildanden*, der udkom i oktober 1884. Det blev igen Edwards opgave at anmelde stykket, og han gav det en lunken anmeldelse i

Politiken 16.11.1884. Edvard mener, at stykket taler »et forblommet Sprog (..) fordi Ibsen mener noget andet, end han siger – hele Tiden«. Og han læser det som Ibsens »skærende Karikatur over *Et Dukkehjem*, som en bitter Parodi paa sine humanitære Bestræbelser«.

Grunden til Brandes' tavshed var nok, at han havde andet at tænke på. Han var nemlig ved at være træt af de danske forhold og det politiske liv. Samtidig var tropperne fra *Det moderne Gjennembruds Mænd* begyndt at falde fra, og han havde mistet sin eneste adgang til aviserne, da Edvard i december 1883 blev afskediget fra *Morgenbladet* (et tab, der dog blev opvejet med stiftelsen af *Politiken* i 1884). Så Brandes var nedtrykt. Han havde mistet troen på fremskridtet og begyndte at vende sig mod dyrkelsen af de store genier³³ – et skift, der fik betydning for hans forståelse af de sidste Ibsen-stykker. 31.12.1885 noterede han i sin dagbog:

Hvor er den tom, den Snak om Fremskridtet, hvor er Menneskeheden enfoldig og raa! Jeg vender i mit Sind stedse inderligere tilbage til min *hero-worship*, Dyrkelsen af de faa, som frembringer og forstaar (Brandes 1908:151).

Interessen for Ibsen havde han dog stadigvæk, og 3.10.1885 holdt han en tale for ham i Studentersamfundet, hvor han hyldede ham som »den store Trusel og den store Velgører i Norden« (Brandes 1920:37). Heller ikke Ibsens næste værk *Rosmersholm* (udkom 23.11.1886) ønskede Brandes dog at anmelde, så det blev igen Edvards opgave. Anmeldelsen stod i *Politiken* 25.11.1886 og er særdeles rosende. Fx hævder Edvard, at *Rosmersholm* er et »Mesterværk« og en »vidunderlig Digtning«. Edvard læser værket politisk, idet han forstår det som et sindbillede på den politiske situation i Norge. Og han hylder Rosmers ønske om at adle folket: »Aldrig har den fri Forsknings store Opgave her i Norden i en renere Form været Midtpunktet i et Digtværk«.

Brandes var dog ikke videre imponeret af dramaet. Til Edvard skrev han bl.a., at *Rosmersholm* er »god og stor, men mig dog for uklar«, og at »Rosmer er for kjedelig til ret at interessere« (Brandes 1940:140). Året efter gik han hårdere til stykket i et brev til Paul Heyse, for i *Rosmersholm* fandt han sin gamle mistanke – at Ibsen ikke havde forladt det kristne – bekræftet:

Hvad er dog dette for en urimelig Lære den om den *lutrende, rensende* Indflydelse, der udgaar fra den kjønslöse Rosmer! Det er

dog rent seminaristisk dette at anse Kjønsløshed for Renhed. De staa begge [Ibsen og Bjørnson] til Halsen i gammel Theologi (Brandes 1966:293).

Kort efter skrev han dog til samme Heyse, at han næppe kan forestille sig, »hvor dyrebare den Mands [Ibsens] Arbejder maa være os Skandinaver« (Brandes 1966:296). En regulær beundring for den efterhånden vidt berømte Ibsen var begyndt at vokse frem.

Det var dog i første omgang ikke nok til at få ham i gang med at skrive, for da *Fruen fra havet* kom (28.11.1888), var det igen kun Edvard, der præsterede en anmeldelse.³⁴ Den stod i *Politiken* 30.11.1888 og er igen særdeles rosende. Værket kaldes »det myndigste Ord sagt i moden Kunst«, replikkerne roses for deres »fuldendte Støbning« og det hævdes, at Ibsens kunst »staar som et Mønster«. Og anmeldelsen sluttes af med følgende hyldest:

[Ibsens] Arbejder staar altid som hans samlede Erfaring og Viden, den han ikke som mangan anden maa udnytte og udbrede i Smaamønt, men som han giver i rund Sum til de Læse- og Lærelystne. Feltraabet her i Norden kommer fra ham

Men Brandes havde ikke noget at sige. På nær en lille tekst i *Nutiden* 27.2.1887 kaldet »Ibsens Portræt« – som ikke var nyskrevet³⁵ – begyndte han først fra 1890 igen at skrive offentligt om Ibsen. Herefter var han dog ganske produktiv, hvilket bl.a. betød, at han anmeldte Ibsens fem sidste dramaer i det norske *Verdens Gang*.

Artiklen, der brød den lange pause, blev trykt i juni-nummeret af *Tilskueren* for 1890 under titlen »Henrik Ibsen og hans Skole i Tyskland« – et emne, han kort forinden (14.5.1890) havde forelæst over. Artiklens emne er den indflydelse, Ibsen havde på en række tyske dramatikere. Brandes hævder, at socialismen og individualismen er de fremherskende strømninger i Tyskland, og forklarer Ibsens indflydelse med, at det er de to strømninger, han inkarnerer i sin person. Hvor han i »Andet Indtryk« fremstillede Ibsen som dybt menneskeforagtende, hævder han nu, at Ibsen i det skjulte er socialist – og dybt borgerlig (Brandes 1890:428). Artiklen består herefter af overfladiske gennemgange af et antal tyske dramaer, hvor mulige elementer fra Ibsen udpeges. Brandes undrer sig over, at Ibsen er blevet en litterær fører i Tyskland,³⁶ når han aldrig skriver noget offentligt, men er ellers ikke sen til at anerkende hans storhed.

Således runder han artiklen, der ikke er en af hans bedste, af med ordene: »Han har fortjænt den ualmindelige Medgang, der efter en vanskelig Ungdom nu i hans ældre Alder er bleven hans Lod« (450).

Et halvt år efter udsendte Ibsen *Hedda Gabler* (16.12.1890), og to måneder senere (24.2.1891) stod i *Verdens Gang* Brandes' første Ibsen-anmeldelse i ni år.³⁷ Og det er helt tydeligt, at Brandes nu har vendt sig mod dyrkelsen af de store genier – fx hævder han i anmeldelsen, at »det største, en Skribent kan være [er] et fuldtlødigt, epokegjørende Geni«. Han læser for at finde og beundre genier, og derfor er han ikke helt tilfreds med *Hedda Gabler*. For det første er han usikker på, hvad Ibsen vil med stykket, og for det andet finder han Hedda uinteressant, fordi hun ikke er en stor personlighed: »Hvad nytter det, at hun har sin Stolthed! Hun er uinteressant, fordi hun er lav og dum (...) uden Dygtighed, uden virkelig Evne«. Det lykkes dog Brandes at finde et geni i Ejlert Løvborg. Han har ganske vist en del indvendinger mod ham, men han fastholder, at han er et geni, fordi han tror, at Ibsen har ment det sådan:

Ibsen er Poet, en meget stor Poet, og det er naturligt, at han ogsaa ser paa Videnskaben som Digter. Det hører saa ganske en Digter til at se det Geniales Kjendetegn deri, at det forlader Erfaringens Veje og profetisk svæver ud i det kommende. Ibsen vil derfor give os Indtrykket af Løvborgs store Evner ved at lade ham skrive om Fremtidens Kulturmagter og Kulturgang.

Brandes afviser derpå enhver snak om usandsynligheder i stykket, for Ibsen »kjender Menneskene saa godt, at han rigtigt gjætter de mulige Tilfælde, selv hvor han ikke har oplevet dem«. Og Brandes slutter af med en kærlighedserklæring: »Jeg for min Del ærer ham [Ibsen] saa højt og elsker hans Geni saa heftigt som Nogen i vore Dage kan gjøre det«.

Der er dog noget, der tyder på, at Ibsen ikke var tilfreds med Brandes' syn på sit forfatterskab, idet der findes en skildring af en begivenhed samme år, hvor Ibsen åbenlyst lagde afstand til Brandes. Ibsen var i juli 1891 – efter 27 års udlændighed – vendt tilbage til Norge. Det skulle fejres, og 15.8.1891 blev der på Grand i Kristiania holdt en fest til Ibsens ære. Brandes var medarrangør og skulle da også holde tale, men den følgende beskrivelse (af maleren Erik Werenskiold) viser, at festen forløb noget anderledes, end Brandes givetvis havde tænkt sig:

Da det led på litt, reiste Brandes sig og talte: »Den som kommer i den 11. time, er like så god som den som kommer i den 7. eller 9. time; men det er dog forskjell; vi her i Norden er kommet i den 7. time, vi har forstått Ibsen tidligere enn andre.« Så begynte Ibsen å riste på det tunge grå hodet sitt. Brandes blev litt overrasket og begynte på en lang forklaring for å vise at vi dog hadde forstått ham før andre, men jo mere han forklarte, jo mere ristet Ibsen på hodet; og da vi endelig reiste oss for å drikke Ibsens skål, så bare lettet han sig halvt op fra stolen og sa: »Det kunde være meget å bemerke til den tale,« – men han vilde ikke innlate sig på det her (..) Senere på kvelden sa Thommessen til Ibsen at Brandes visst vilde søke professorposten efter Skavlan. »Ja,« sa Ibsen, »men da bør han ikke befatte sig med norsk literatur, for den skjønner han sig ikke noget på« (B. Ibsen 1948:148 f.).³⁸

Ibsens afvisning havde dog ingen konsekvens for venskabet. Næste forår var de sammen igen, og her skildrede Brandes Ibsen som værende særdeles elskværdig. Sidst på året udkom *Bygmester Solness* (14.12.1892 i København, to dage før i Kristiania), og kort tid efter (28.12.1892) var Brandes klar med en rosende anmeldelse. Indledende hævder han, at der aldrig har »eksisteret en mere fuldendt dramatisk Teknik«, og at der aldrig har »været skrevet Dialog som denne«. At det igen er geni-tankens, der styrer læsningen, ses hurtigt, idet Brandes straks fokuserer på, hvorvidt Solness er et geni eller ej. Konklusionen er, at Solness nok er en fremragende kunstner, men et geni er han ikke. Herefter bruger Brandes det meste af anmeldelsen på at diskutere, om Solness er en rigtig stor personlighed. Dramaets anden hovedfigur, Hilde, er han udelt begejstret for, for hun gør Solness stor ved at drive »ham op over hvad han til Hverdagsbrug er«. Brandes er så begejstret, at han kalder hende den samtidige litteraturs største kvindefigur:

[D]enne Kvindeskikkelse overstråler ved sin Ejendommelighed, Friskhed og Glans alle Kvindeskikkelser i den samtidige Literatur. Siden »Et Dukkehjem« og »Gengangere« har Ibsen ikke fremlagt noget saa stærkt virkende som hun

Og som Brandes efterhånden havde for vane, slutter han anmeldelsen med en ærbødig lovprisning af Ibsen.

På *Bygmester Solness* fulgte *Lille Eyolf* (11.12.1894). Den anonyme

anmeldelse i *Verdens Gang* dagen efter er ikke af Brandes, der ikke ville acceptere at skulle lave en anmeldelse på en dag. Fire dage efter udgivelsen lod han i stedet trykke et brev til redaktøren, og her gav han et par spredte tanker om stykket. Brandes mener, at stykket omhandler »Forvandlingens Lov« – dvs. om hvordan »menneskelige Følelser formes, omformes, udslukkes, vaagne paany i forandret Skikkelse«. Efter en kort overvejelse om skyld og ansvar slutter Brandes brevet med at takke Ibsen for hans kunst.

To år efter udkom *John Gabriel Borkman* (15.12.1896), og denne gang var Brandes hurtigt klar med en lang anmeldelse. Den stod trykt 19.12.1896 og er som de tidligere præget af geni-tanken og en uforbeholden beundring af Ibsen.³⁹ Efter en indledende gennemgang af Borkmans livshistorie spørger Brandes: »Var han nogensinde virkelig stor?«. Og som med Solness er svaret nej – Bernick er intet rigtigt geni: »Mig for min Del overbeviser hans Ytringer ikke om, at Borkman nogensinde har siddet inde med ægte Genialitet«. Og så bruger Brandes en stor del af anmeldelsen på at forklare, hvordan »Genier« og »de Geniale« opfører sig. Fx mener han, at ægte genier ikke – som Borkman – giver sig af med at gruble over de ting, de kunne have gjort, hvis tingene var gået anderledes. Man er nemlig ikke genial, med mindre man har fået »Geniets Gjerning gjort«. Og Brandes afviser, at genier er ubehagelige mennesker: »Ikke faa af de genialeste Mænd har tillige været de bedste Mænd, hos hvem Intelligens ingenlunde har udelukket Hjerte«. Efter en kort ros til bifigurene ender Brandes anmeldelsen med det obligatoriske knæfald: »Dramaets Bygning er hævet over Ros. Det rejser sig med sine fire Stokværk som bygget af Jern paa en Grundvold af Granit«.

I foråret 1898 fyldte Ibsen 70 år, og i den anledning udsendte Brandes bogen *Henrik Ibsen*, hvor han til de to første »Indtryk« tilføjede et tredje. »Tredje Indtryk« er dog kun i begrænset omfang nyskrevet, da det for en stor del består af et sammenklip af de fem anmeldelser fra *Verdens Gang*. Nyt er det første afsnit, der i kort form gengiver indholdet af en række ungdomsværker. Nyt er også de korte omtaler af de dramaer, Brandes i sin tid ikke anmeldte (*En folkefiende*, *Vildanden*, *Rosmersholm*, *Fruen fra havet*). Her fortsætter Brandes den søgen efter genier, som er kendetegnende for hans Ibsen-læsninger i 1890'erne. Det synes derfor naturligt, at Brandes nu hylder Stockmann, der opfattes som en dygtig læge, der ikke lader sig true til tavshed – og delvist som Ibsens talerør. *En folkefiende* handler ifølge Brandes om

den slette Behandling, for hvilken en ærekjær og evnerig Mand, der er Badelæge i en norsk Smaastad, bliver Gjenstand, da han opdager og meddeler, at Badestedets Vand er forpestet (Brandes 1898:143).

Vildanden omtales kort som et »Mesterværk« (145) og læses som en skildring af »Livets skønne og bitre Alvor, Kunstens fulde Strengthed og Mildhed paa én Gang« (146). Også omtalen af *Fruen fra havet* er kort, men knap så rosende. Det er tydeligt, at Brandes ikke er tryk ved stykkets formel »*I Frihed, under Ansvar*« (151). *Rosmersholm* læses som Ibsens »friske og overlegne Syn paa Parti-Forholdene i Norge« (148), og Brandes beskriver forstående, hvordan offentligheden hylder Rosmer, mens de tror ham konservativ, men vender ham ryggen, når hans åndelige frigørelse opdages. Stadig opfatter Brandes dog Rosmer som en bleg figur, hvorimod han ubetinget hylder Rebekka. Særlig interessant er det, at Brandes mener, at Ibsen med *Rosmersholm* har overvundet sin afsløringslyst, idet han har troet på lutringen af Rebekka ved at vise »Storheden hos Forbrydersken, Løgnersken, Mordersken« (149).

Denne konstatering, at Ibsen har forladt sit mistænksomme spor, viser i kort form begrænsningen af Brandes' læsninger af Ibsens dramaer i 1890'erne. Hans ønske om at se storhed gjorde ham blind for dybden i Ibsens sene dramaer. Selv om han flere gange fornemmede, at der var noget galt med Ibsens hovedpersoner og kritiserede dem for ikke at være rigtig store, faldt han hver gang tilbage til sine tanker om menneskelig storhed. Det er besynderligt, at netop Brandes, der så tidligt så Ibsens trang til at afsløre det store, ikke så det enorme spænd, der ofte er mellem personernes udsagn og deres bevidste og ubevidste handlemåder. Et sted i »Tredje Indtryk« hævder han, at der gennem Ibsens produktion går en tro på, »at det fremragende Menneske har et Kald, et ham af Naturen eller Gud givet Kald, som han er viet til at følge (...)« (141). Brandes mener altså, at troen på kaldet går uforandret gennem Ibsens værker. Hans søgen efter storhed gør, at han ikke ser den problematisering af kaldet, der sker i de sene værker. Hvor de tidlige værker rummer en ufravigelig tro på kaldet, viser de senere værker de enorme menneskelige omkostninger, der er forbundet hermed. Retorisk set er anmeldelserne fra 1890'erne og »Tredje Indtryk« flotte, men indholdsmæssigt er det ofte ren overfladelæsning.

Fra 1898 stammer også »Et personligt Synspunkt«, der blot er en ærbødig hyldest til Ibsen og ikke rummer noget nyt. Året efter kom så Ib-

sens sidste værk – det monumentale *Når vi døde vågner* (udkom 22.12.1899) – og Brandes anmeldte det naturligtvis (28.12.1899, i *Verdens Gang*). Og nu er han på sporet af kaldets pris, for han mener at stykket beskriver, »hvad Kunsten og Mesterskabet i den koster Kunstneren selv, og især ved, hvad den koster andre«. Men i stedet for at fordybe sig heri mener Brandes, at Ibsen er lidt utaknemlig, når han nu er så rigt begavet som kunstner. Og han hævder, at det at være kaldet til storhed ikke er det samme som tab af lykke:

Et aandeligt Kald er dog ikke at opfatte som en Hindring for Lykken alene, men som en væsenlig, særskilt Lykke, en stærk Forøgelse af den almene Menneskelykke, som det maaske vanskeliggjør, men ikke udelukker.

Herefter diskuterer Brandes, hvordan og hvorledes forhold kan være mellem kunstner og model. Om stykket mener han, at det er Irene, der får ret, fordi Rubek indordner sig under hende, og det leder ham til konklusionen, at Ibsens mest gennemreflekterede værk hviler på en naiv optimisme:

Hvem i al Verden kan tro paa, at der vilde være fulgt nogen Kjærlighedens Lykke, ifald Kunstneren i den svundne Tid over Irene havde glemt Hensynet til sit Værk. Han saa jo ikke engang selv i hin Tid Lykken i Besiddelse af hende, savnede hende jo ikke engang menneskelig, da hun forsvandt.

Ikke Brandes i hvert fald. Resten af anmeldelsen er lutter ros, men den kan ikke skjule, at Brandes har svært ved at acceptere, at det at være en stor kunstner, et geni, medfører ødelæggelsen af andres personlige lykke, og at kunsten ikke er de ofre værd, der bringes den.

Herefter er der ikke meget at fortælle. I 1902 kom artiklen »Henrik Ibsen i Frankrig«,⁴⁰ der er Brandes' tilbagevisning af en række franske tolkninger af Ibsens værker (jf. Ibsens brev 11.10.1896, hvor han takker Brandes for at »berigtige disse franske indbildninger« (Brandes 1939: 245)). Brandes slutter artiklen med at konstatere, at Danmark er ukendt i Frankrig og bruger det til et angreb på det Danmark, der ikke vil hylde sine genier. I løbet af foråret 1906 holdt Brandes en række forelæsninger over Ibsen i de nordiske hovedstæder, og 23.5.1906 døde Ibsen. Kort efter stod i *Det ny Aarhundrede* Brandes' mindeartikel. I kort form opsum-

merer han her en række tidligere betragtninger over Ibsens stykker, men interesserer sig ellers mest for Ibsen selv og de hændelser, der gav ham impulser til stykkerne. Brandes ender artiklen med en ærbødig hyldest til Ibsen, og det blev da det sidste ord i deres lange og begivenhedsrige venskab.⁴¹

6. Afslutning

På de foregående sider er givet et billede af Brandes' opfattelse af Ibsen i perioden 1866–1906 med det formål at uddybe og nuancere den gængse, men ensidige opfattelse af Brandes og Ibsen som våbenbrødre. For sådan opfattede Brandes det vist ikke selv. Selv om han på et tidspunkt så Ibsen som den store leder, han ville følge i kamp, kølnedes hans følelser hurtigt, indtil de i en periode var så kolde, at kontakten blev afbrudt. Herefter overvandt Brandes langsomt sin mistænksomhed og endte med at være en erklæret og helhjertet beundrer af Ibsen og hans kunst. Historien om Brandes' forhold til Ibsen er således en historie om tiltrækning og frastødning, euforisk glæde og sort skuffelse, blind tillid og dyb mistænksomhed. Og når alle disse brikker lægges sammen, fremstår et langt mere komplekst og langt mere interessant billede af Brandes' opfattelse af og forhold til Ibsen.

Litteratur

- Aarseth 1981: Asbjørn Aarseth: *Realismen som myte. Tradisjonskritiske studier i norsk litteraturhistorie*, Bergen-Oslo-Tromsø
- Bang 2001: Herman Bang: *Realisme og Realister. Kritiske Studier og Udkast*, udg. af Sten Rasmussen, København
- E. Brandes 1880: Edvard Brandes: »Henrik Ibsens »Et Dukkehjem« paa det kgl. Theater« (anmeldelse 4.1.1880) in: *Ude og Hjemme*, nr. 118, Kjøbenhavn
- E. Brandes 1884: Edvard Brandes: »Henrik Ibsen: Vildanden« (anmeldelse 16.11.1884) in: *Politiken*, København
- E. Brandes 1886: Edvard Brandes: »Henrik Ibsens ny Stykke« (anmeldelse af *Rosmersholm* 25.11.1886), in: *Politiken*, København
- E. Brandes 1888: Edvard Brandes: »Ibsens nye Skuespil« (anmeldelse af *Fruen fra havet* 30.11.1888), in: *Politiken*, København
- Brandes 1866: Georg Brandes: »Litteratur« (anmeldelse af *Brand* 23.5.1866), in: *Dagbladet*, Kjøbenhavn

- Brandes 1867: Georg Brandes: »Literatur« (anmeldelse af *Kjærlighedens Komedie* 26.5.1867), in: *Illustreret Tidende*, årgang 11, nr. 400, København
- Brandes 1867: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Dansk Maanedsskrift*, andet bind, København
- Brandes 1867: Georg Brandes: »Literatur« (anmeldelse af *Peer Gynt* 16.12.1867), in: *Dagbladet*, København
- Brandes 1868: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Æsthetiske Studier*, København
- Brandes 1869: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: De Unges Forbund« (anmeldelse 10.10.1869), in: *Illustreret Tidende*, årgang 11, nr. 525, København
- Brandes 1870: Georg Brandes: *Den franske Æsthetik i vore Dage. En Afhandling om H. Taine*, København
- Brandes 1871: Georg Brandes: »Henrik Ibsens Digte« (anmeldelse 22.10.1867), in: *Illustreret Tidende*, årgang 13, nr. 630, København
- Brandes 1872: Georg Brandes: *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur. Emigrantlitteraturen*, København
- Brandes 1874: Georg Brandes: »Kejser og Galilæer. Et verdenshistorisk Skuespil« (anmeldelse), in: *Det nittende Aarhundrede. Maanedsskrift for Litteratur og Kritik*, oktober, København
- Brandes 1881: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: Gjengangere«, (anmeldelse 28.12.1881), in: *Morgenbladet*, København
- Brandes 1882 (1): Georg Brandes: »Bjørnson og Ibsen. To Karakteristiker«, in: *Ude og Hjemme*, nr. 255-257, København
- Brandes 1882 (2): Georg Brandes: »Litteratur« (anmeldelse af Karl Gjellerups *Aander og Tider* 2.8.1882), in: *Morgenbladet*, København
- Brandes 1883: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Det moderne Gjennembruds Mænd. En Række Portræter*, København
- Brandes 1887: Georg Brandes: »Ibsens Portræt«, in: *Nutiden i Billeder og Text*, nr. 545, 23.2.1887, København
- Brandes 1888: Georg Brandes: *Æsthetiske Studier*, anden udgave, København
- Brandes 1889: Georg Brandes: »Aristokratisk Radikalisme. En Afhandling om Friedrich Nietzsche«, in: *Tilskueren*, august, København
- Brandes 1890: Georg Brandes: »Henrik Ibsen og hans Skole i Tyskland«, in: *Tilskueren*, juni, København
- Brandes 1891: Georg Brandes: »Hedda Gabler« (anmeldelse 24.2.1891), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1892: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: Bygmester Solness« (anmeldelse 28.12.1892), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1894: Georg Brandes: »Dr. Georg Brandes om »Lille Eyolf«« (åbent brev til O. Thommesen, redaktøren af *Verdens Gang* 15.12.1894), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1896: Georg Brandes: »Ibsens Bog« (anmeldelse 19.12.1896 af *John Gabriel Borkman*), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1896: Georg Brandes: »Ibsens Skuespil« (trykt 22.12.1896 som uddrag af anmeldelsen af *John Gabriel Borkman* i *Verdens Gang* 19.12.1896), in: *Politiken*, København
- Brandes 1897: Georg Brandes: »Henrik Ibsen en France«, in: *Cosmopolis*, nr. 5, Berlin

- Brandes 1898 (1): Georg Brandes: *Henrik Ibsen*, Kjøbenhavn.
- Brandes 1898 (2): Georg Brandes: »Et personligt Synspunkt«, in: *Henrik Ibsen. Festskrift i Anledning af hans 70de Fødselsdag*, Kjøbenhavn
- Brandes 1898 (3): Georg Brandes: *Ungdomsvers*, Kjøbenhavn
- Brandes 1899: Georg Brandes: »Henrik Ibsen: Naar vi Døde vaagner« (anmeldelse 28.12.1899), in: *Verdens Gang*, Oslo
- Brandes 1900: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Samlede Skrifter*, bd. 3, Kjøbenhavn
- Brandes 1902: Georg Brandes: »Henrik Ibsen i Frankrig«, in: *Norden 1902*, Kjøbenhavn
- Brandes 1905 (1): Georg Brandes: *Levned*, bd. I, Kjøbenhavn
- Brandes 1905 (2): Georg Brandes: »Tale ved Festen i Hotel d'Angleterre«, in: *Samlede Skrifter*, bd. 15, Kjøbenhavn
- Brandes 1906: Georg Brandes: »Henrik Ibsen«, in: *Det ny Aarhundrede*, 3. årgang, bd. 2, Kjøbenhavn. Optrykt i *Samlede Skrifter*, bd. XVIII, s. 118-144, 1910, Kjøbenhavn
- Brandes 1907: Georg Brandes: *Levned*, bd. II, Kjøbenhavn
- Brandes 1908: Georg Brandes: *Levned*, bd. III, Kjøbenhavn
- Brandes 1916: Georg Brandes: *Henrik Ibsen*, anden udgave, Kjøbenhavn
- Brandes 1920: Georg Brandes: *Taler*, Kjøbenhavn
- Brandes 1939: Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, bd. IV, Kjøbenhavn
- Brandes 1940: Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, bd. II, Kjøbenhavn
- Brandes 1966: Georg Brandes: *Correspondance de Georg Brandes*, bd. III, udg. af Paul Krüger, Copenhagen
- Brandes 1978: Georg Brandes: *Breve til Forældrene 1859-1871*, bd. I-III, udg. af Morten Borup, Kjøbenhavn
- Brandes 1980: Georg Brandes og Emil Petersen. *En Brevveksling*, udg. af Morten Borup, Kjøbenhavn
- Brandes 1994: Georg Brandes: *Breve til Forældrene 1872-1904*, 2. række, bd. I-III, udg. af Torben Nielsen, Kjøbenhavn
- Bull 1931: Francis Bull: »Henrik Ibsen og Georg Brandes«, in: *Studier og streiftog i norsk litteratur*, Oslo
- Christensen 1985: Erik M. Christensen: *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe anarki*, bd. 1, Kjøbenhavn
- Dahl 1998: Per Dahl: »Georg Brandes-tidstavle 1842-1927«, på internet-adresen: www.litteraturhistorie.au.dk/arbejdspapirer/arbejdspapir_18_98.htm
- Drachmann 1968: Holger Drachmann: *Breve fra og til Holger Drachmann*, bd. I, udg. af Morten Borup, Kjøbenhavn
- Fenger 1957: Henning Fenger: *Den unge Brandes. Miljø Venner Rejser Kriser*, Kjøbenhavn
- Fenger 1964: Henning Fenger: »Ibsen og Georg Brandes indtil 1872«, in: *Edda*, Oslo
- Haugan 1976: Jørgen Haugan: »Aktivismens bevissthetsform med særlig henblik på Ibsen, Brandes og En folkefiende«, in: *Kritik* 39, Kjøbenhavn

- Haugan 1977: Jørgen Haugan: *Henrik Ibsens metode. Den indre udvikling gennem Ibsens dramatik*, København
- Haugan 1982: Jørgen Haugan: *Diktorsfinxen. En studie i Ibsen og Ibsen-forskningen*, Gyldendal norsk forlag, Oslo
- Henriksen 1967:: Aage Henriksen: »Freud og digterne. Omkring Gunnar Brandells Freud-studie«, in: *Kritik 1*, København
- Henriksen 1969: Aage Henriksen: »Henrik Ibsen som moralist«, in: *Kritik 11*, København
- Henriksen 1974: Aage Henriksen: »Det borgerlige oprør«, in: *Kritik 32*, København
- Høst 1967: Else Høst: *Vildanden*, Oslo
- B. Ibsen 1948: Bergliot Ibsen: *De tre. Erindringer om Henrik Ibsen • Suzannah Ibsen • Sigurd Ibsen*, Gyldendal norsk forlag, Oslo
- Ibsen 1871: Henrik Ibsen: *Digte*, København
- Ibsen 1875: Henrik Ibsen: »Et Rimbrev«, in: *Det nittende Aarhundrede. Maanedsskrift for Literatur og Kritik*, august-september, København
- Ibsen 1883: Henrik Ibsen: *Gildet paa Solhaug*, 2. udgave, København
- Ibsen 1904:: Henrik Ibsen: *Breve fra Henrik Ibsen*, bd. 1, København
- Ibsen 1976: Henrik Ibsen: *Gengangere*, udg. af Jørgen Haugan, København
- Knuden 1985: Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842-77*, København
- Knudsen 1988: Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. I modsigelsesernes tegn. Berlin 1877-83*, København.
- Knudsen 2002: Jørgen Knudsen: »Georg Brandes. Forfatterportræt« på adressen www.adl.dk (Arkiv for Dansk Litteratur)
- Rubow 1927: Paul V. Rubow: *Georg Brandes og hans Lærere*, København
- Rubow 1932: Paul V. Rubow: *Georg Brandes' Brilller*, København

Noter

1. I anledning af Ibsens 70-års-fødselsdag udgav Brandes i 1898 bogen *Henrik Ibsen*. Til de to tidligere Ibsen-portrætter tilføjede han et tredje, hvor Ibsen følges frem til 1898. I andenudgaven fra 1916 er det sidste portræt udvidet til også at behandle Ibsens sidste værk, *Når vi døde vågner* (1899). I *Henrik Ibsen* kaldes de tre portrætter »Første Indtryk«, »Andet Indtryk« og »Tredje Indtryk« – betegnelser som af praktiske grunde benyttes i det følgende, selvom de er af senere oprindelse.
2. I de senere optryk (1888, 1898, 1900, 1916) daterer Brandes portrættet til 1867, hvilket er forkert, idet det alle steder drejer sig om portrættet fra *Æstetiske Studier* og ikke det noget kortere fra *Dansk Maanedsskrift*. Portrættet bør i øvrigt læses i 1868-udgaven, da Brandes i optrykkene har fjernet en del passager. Fx fjerner han en passage, hvor en sammenligning mellem Ibsen og Hertz falder ud til Hertz' fordel (Brandes 1868:243). Et andet sted ændrer han sin vurdering af Oehlenschläger: Mens han i 1868 vurderes at

- være »vor største Digter« (Brandes 1868:250), er han i 1888 og senere blevet til »vor store Digter« (Brandes 1888:294). Ændringerne skyldes både Brandes' senere udvikling og det personlige bekendtskab med Ibsen.
3. Disse er indgående behandlet af Henning Fenger i artiklen »Ibsen og Georg Brandes indtil 1872« (1964) og er derfor ikke særskilt behandlet her.
  4. I 1868-portrættet svarer det stort set til afsnit 3 (*Brand* og *Kjærlighedens Komædie*) og afsnit 5 (*Peer Gynt*). Udvidelsen af portrættet har dog gjort det mindre helstøbt end året før. Særlig omtalen af *Peer Gynt* virker påklippet. Hovedsynspunkterne er overført, selv om de visse steder er mildnet.
  5. Se Paul V. Rubows *Georg Brandes og hans Lærere* (1927) for en uddybende beskrivelse af Brandes' forhold til sine lærere.
  6. Den unge Herman Bang, som aldrig blev Brandes' medkæmper, skrev i 1879, at den »gamle Theori« hviler på tanken, at »Kunsten fremfor Alt skal virke befriende, lette os vore Sorger, mildne vore Bekymringer. Kunsten skal være et Rige for sig selv, et lyst, lykkeligt Rige« (Bang 2001:20).
  7. Som Jørgen Haugan har påpeget (Haugan 1982:17), er Brandes her på sporet af et forhold, som Ibsen senere blev klar over: at hovedpersonernes raseren, som begrundes med guddommelige kald, i virkeligheden er udtryk for en dæmonisk selvhævdelse. Igennem sit forfatterskab analyserer Ibsen mere og mere dybtgående det spænd, der kan være mellem personers idealistiske udsagn og deres bagvedliggende personlige motiver.
  8. I »Bergmanden« giver Ibsen et billede af denne fordybelsesproces: »Bergvæg, brist med drøn og brag / for mit tunge hammerslag! / Nedad må jeg vejen bryde, / til jeg hører malmen lyde« (Ibsen 1871:17).
  9. Brandes' anke mod tilskuerreplikkerne gjorde indtryk på Ibsen, der ellers ikke veg tilbage for at lægge sig ud med sine kritikere. I et brev til Brandes skrev han, at hans indsigelser har gjort sin virkning, og at der i hans næste stykke [*De unges Forbund*] ingen tilskuerreplikker er (Brandes 1939:199). Henning Fenger mener endvidere, at også Brandes' kritik af det udspekuleret allegoriske gjorde indtryk på Ibsen (Fenger 1964:176).
  10. Se fx anmeldelsen af *Brand*, hvor det om *Kongs-Emnerne* hedder, at det »langt fra har gjort sin Forfatter saa navnkundig, som han fortjente at være det«. Jørgen Knudsen tager i denne forbindelse fejl, når han mener, at Brandes i »Første Indtryk« sætter *Hærmændene paa Helgeland* (1858) højest (Knudsen 1985:142).
  11. En anden grund var, at Ibsen i forordet til andenudgaven af *Gildet paa Solhaug* hævdede, at påstanden om påvirkningen fra Hertz var »grundløs og uefterrettelig« (Ibsen 1883:VII), og at sagen »ikke forholder sig således, som Brandes har opfattet den. Henrik Hertz har aldrig i nogen særlig grad tiltalt mig som dramatisk digter. Jeg kan derfor ikke få i mit hoved, at han nogen sinde skulde, mig uafvidende, have kunnet øve nogen indflydelse på min egen dramatiske produktion« (IX). I forordet til andenudgaven af *Æsthetiske Studier* skrev Brandes da også, at han ikke længere havde så meget at udsætte på Ibsen (Brandes 1888:IX).
  12. Om Ibsens betydning for Brandes i denne periode hersker en del uenighed. Francis Bull mente i 1931 i artiklen »Henrik Ibsen og Georg Brandes« (1931), at Ibsen gennem sine værker og breve spillede en væsentlig rolle for

Brandes' agitatoriske udvikling op til hovedstrømningerne. Paul V. Rubow, der allerede i 1927 havde hævdet, at man kan ignorere Ibsen, »naar man vil undersøge Grundlinjen i vor store Kritikers Værkers Historie« (Rubow 1927:3), tog straks til genmæle i *Georg Brandes' Brillen* (Rubow 1932:127 ff.), hvor han – på grundlag af Brandes' breve i perioden 1870-75 – betvivler Ibsens betydning for Brandes. Dybest er forholdet beskrevet af Henning Fenger, der i artiklen »Ibsen og Georg Brandes indtil 1872« (1964) stiller sig på Bulls side, om end han også korrigerer ham (Fenger 1964:182 f.).

13. *De unges Forbund* var færdigskrevet, men udkom først 30.9.1869. Ibsen tænkte under udformningen meget på Brandes og havde i sommeren 1868 skrevet til sin forlægger (Frederik Vilhelm Hegel), at Brandes denne gang ikke skulle »få nogen grund til at påtale ulovlig omgang med muserne« (Ibsen 1904:1:172).
14. Ibsen mente, at Brandes havde »åndens kaldelse« (Brandes 1939:211) – en romantisk farvet forestilling om, at Brandes var styret af en guddommelig magt. I et senere brev skrev Ibsen, at han vidste, Brandes ville blive rask, for »man dør ikke i expositionen; den store verdensdramaturg behøver Dem« (Brandes 1939:207). Ibsens mange år som kristen digter mærkes i hans syn på Brandes, hvad Brandes ikke brød sig om. Da Darwin døde i 1882, skrev Karl Gjellerup, der gerne ville være moderne, et sørgedigt (*Aander og Tider*), hvor ånder besynger Darwin. I sin anmeldelse i *Morgenbladet* 2.8.1882 skrev Brandes, at der »er noget stødende ved selve dette, at Aander synger i Kor over Darwin. Thi hvor Darwin er, der er ikke Aander«. På samme måde mente han, at hvor Brandes er, er ingen ånder!
15. I sit *Levned* hævder Brandes, at han ikke så sig som Ibsens væbner, men at han blot var uprøvet i kamp, og at han kunne væbne andre (Brandes 1905 (1):380). Dette må siges at være en efterrationalisering. Ibsen var på dette tidspunkt den store, og det vidste Brandes, der gentagne gange bad ham om råd. Digtet blev først trykt i 1898, men kort efter nedskrivningen sendte Brandes kopier til Ibsen, sin mor (Brandes 1978:II:14 ff.) og Emil Petersen (Brandes 1980:133 f.).
16. Myten om Brandes, der nærmest ud af ingenting målbevidst angreb det etablerede samfund, er en af de stærkeste i dansk litteraturs historie. Men Brandes var slet ikke så sikker. Helt op til forelæsningerne tvivlede han og overvejede at nøjes med et foredrag i Studenterforeningen (Fenger 1957:208).
17. Digtet er et tvetydigt metadigt, der gennem tiden har været udsat for divergerende fortolkninger (jf. Aarseth 1981:77 ff.).
18. Ibsen mente ikke som Brandes, at det var muligt at tilegne sig den nye tids tanker og smide de gamle overbord. For ham var den rette vej en bevidsthedsomskabelse, hvor man erkender bindingerne til fortiden for at undgå, at de senere griber forstyrrende ind. Denne anskuelse foldede han ud i *Gengangere* (1881), hvor forestillingen om fortiden som et lig, man ikke kan smide over bord, er blevet til gengangertemaet. Fru Alving er en kvinde, der kun på overfladen har tilegnet sig de nye radikale ideer og har (uerkendte) lig i sin fortid.
19. Jørgen Knudsen har senere søgt at korrigere Christensens redegørelse, som han finder for mistænksom (Knudsen 1988, især 358 f.). Selv om Knudsen

- har ret i, at Christensen ser *for* meget fjendskab hos Brandes, kan han ikke forklare hans påfaldende tavshed – bl.a. om de to store problemdramaer.
20. At Brandes kunne lide *Et dukkehjem*, kan også ses deraf, at han tilsluttede sig den positive anmeldelse, som Edvard gav stykket i *Ude og Hjemme* 4.1.1880 (Brandes 1994:II:9).
  21. Ibsen blev efter udgivelsen af *Gengangere* angrebet af både den konservative og liberale presse. Man opfattede stykket som usædeligt, og det blev på tur afvist ved de store nordiske teatre. En række samtidsreaktioner findes i Else Høsts *Vildanden* (Høst 1967:11 ff.).
  22. Portrættet indgik i næsten uændret form i *Det moderne Gjennembruds Mænd*, som kom året efter (7.12.1883).
  23. Dette træk hos Ibsen har Brandes ikke brudt sig om, for kristendom »og pietistisk sanseskræk var for Brandes to sider af samme sag« (Knudsen 1988: 245). At Ibsens afstandtagen fra sanselivet vitterligt generede ham, kan også ses af et brev (om Ibsens *Rosmersholm*) til Paul Heyse: »Hvad er dog dette for en urimelig Lære den om den *lutrende, rensende* Indflydelse, der udgaar fra den kjønsløse Rosmer! Det er dog rent seminaristisk dette at anse Kjønsløshed for Renhed« (Brandes 1966:III:293). I sin mindeartikel over Ibsen tog Brandes igen afstand fra den kønsforskrækkelse, han fandt hos Ibsen (Brandes 1906:214).
  24. Brandes udelader her den så vigtige del af linjen: »og der skal *De* være en af dem, som går i spidsen«. Det er naturligvis muligt, at det er for at holde sig selv udenfor, men han viger andre steder ikke tilbage for at drage sig selv ind (fx 589). Det er sandsynligt, at Brandes sletter de spor, der peger på, at Ibsen hjalp ham og ikke omvendt. Først i artiklen »Et personligt Synspunkt« (1898) skrev han sætningen ud (Brandes 1898:26).
  25. Dette underbygger Brandes med det brev, hvor Ibsen rådede ham til at sætte alt ind på sin livsgerning. Man skal dog huske på, at dette råd blev givet som opmuntring til den fortvivlede Brandes.
  26. Denne kommentar er nok Brandes' 'hævn' for Ibsens tidligere formodning om, at Brandes i højere grad interesserede sig for »de Tragedier eller Komedier, der spilles i den enkelte Persons Indre« end for »Virkelighedens faktiske Forholde« (Brandes 1939:200).
  27. Jørgen Knudsen hævder, at Brandes af politiske grunde undlod at omtale *En folkefiende* i »Andet Indtryk« (Knudsen 1988:251). Selv om stykket faktisk kom i vejen for Brandes-brødrene, skyldes Brandes' tavshed, at stykket først udkom 28.10.1882 – altså små to måneder efter at »Andet Indtryk« blev trykt. Ved genoptrykket i *Det moderne Gjennembruds Mænd* tilføjede Brandes en kort kommentar om *En folkefiende* (Brandes 1883:134).
  28. Det 'mistænksomme' spor, som Brandes anviste, men ikke brugte, blev i 1960'erne optaget af Aage Henriksen, der gennem en 'mistænksom' læsemåde – praktiseret i artikler i *Kritik* (1967; 1969; 1974) – etablerede et billede af Ibsen, der brød med den idealistiske opfattelse af ham som værende identisk med sine hovedpersoner og som en sandhedselskende forkynder (jf. Haugan 1982). Også Henriksen mener (Henriksen 1967:131), at *Gengangere* markerer et brud i Ibsens forfatterskab, idet Ibsens afsløringslyst her er blevet så gennemtrængende, at den rammer hans egne hovedpersoner. Fra og med

Gengangere arbejder Ibsen intenst med at vise afstanden mellem det, mennesker siger, og det, de gør. If. Henriksen viser Ibsen gang på gang, at der både florumvundne talemåder og ædle attituder findes selvskhed og personlige motiver. Og det er ud fra dette afslørings-synspunkt, at den sene Ibsen skal forstås, hvis man ikke vil ende med en overfladelæsning, der tager hovedpersonerne på ordet (jf. omtalen af Brandes' »Tredje Indtryk«). Jf. også Jørgen Haugans *Henrik Ibsens metode* (1977).

29. For i det følgende at undgå forveksling af Georg Brandes og Edvard Brandes kaldes den første konsekvent Brandes – den sidste Edvard.
30. Af forskellige årsager overlod Brandes det til Edvard at anmelde flere af Ibsens sene værker. Hvor det er tilfældet, drages Edwards anmeldelse ind i fremstillingen, da han ganske sikkert har haft Brandes med på råd. Naturligvis kan Edwards ord ikke regnes for Brandes', men tættere på er det ikke muligt at komme.
31. Dette er den dato, der angives i *Levned* (Brandes 1908:59). I *Samlede Skrifter* (Brandes 1905 (1):415) angiver Brandes imidlertid datoen til at være 2.3.1883. Muligvis skyldes denne forskydning, at Brandes som privatdocent havde for vane at holde sine foredrag flere gange. Begge datoer falder dog inden premieren på *En folkefiende*.
32. Brandes benytter også lejligheden til at afvise Ibsens råd fra brevet 6.3.1870.
33. Brandes' geni-dyrkelse foldede sig først helt ud efter kontakten med Nietzsche, som blev indledt 26.11.1887, men hans svaghed for genierne kan spores langt tilbage i forfatterskabet. Således afviste han allerede i sin doktorafhandling, *Den franske Æsthetik i vore Dage* (1870), Taines påstand om, at »Geniet er et Resumé, og hvad det frembringer, er Resumé'er« (Brandes 1870:92). Brandes finder nemlig, at Taine begår den fejl »at oversee det individuelle Genies eiendommelige spontane Kraft« (110).
34. Anmeldelsen bærer ingen signatur, men er sandsynligvis skrevet af Edvard, der stod for en stor del af kulturstoffet.
35. Teksten er et optryk fra *Det moderne Gjennembruds Mænd* (Brandes 1883:76 ff.).
36. Allerede i april 1888 havde han pr. brev undrende spurgt Paul Heyse: »Er det sandt at Ibsen gjør et saa dybt Indtryk paa den tyske Ungdom som Bladene her i Norden fortælle om? Da jeg levede i Tyskland, var han lidet kjendt. Jeg kan ej ret forestille mig en saa stor Forandring« (Brandes 1966:299).
37. Anmeldelsen bærer ingen signatur, men er uden tvivl af Brandes, da den er stort set identisk med omtalen af *Hedda Gabler* i »Tredje Indtryk« (Brandes 1898:151 ff.). Brandes valgte muligvis at være anonym, fordi han havde en del indvendinger og ikke ville støde Ibsen. Edvard valgte da også helt at undgå stykket.
38. Brandes gav i 1906 en anden udlægning af forløbet, idet han skildrede Ibsen som værende særdeles umedgørlig den aften (Brandes 1906:220). Det skal dog påpeges, at ovenstående skildring er skrevet som et korrektiv til Brandes' skildring, og at hverken Brandes eller nogen anden modsagde denne korrektion (jf. Christensen 1985:16 f.). Jørgen Haugan har forklaret Ibsens opførsel med, at han både forsøgte at lægge afstand til den brandesianske fløj og at un-

derstøtte billedet af sig selv som en sfinks (Haugan 1977:10; jf. også Haugan 1982). Brandes' tale blev optrykt i *Taler* (Brandes 1920:49 f.).

39. Edvard anmeldte ikke stykket, men til glæde for *Politikens* læsere optrykte avisen 22.12.1896 et fyldigt udsnit af Brandes' anmeldelse.
40. Artiklen blev skrevet og trykt på fransk i 1897.
41. Brandes' mindeartikel blev siden genoptrykt i hans *Samlede Skrifter*, bd. XVIII, s. 118-144, 1910, Kjøbenhavn.

Henrik Nordbrandts skizo-landskaber 1976–1987

Af Steffen Hejlskov Larsen

Henrik Nordbrandts digtsamlinger rummer en del landskabsskildringer, der fortæller noget om Nordbrandt selv, hans syn på poesien og verden i det hele taget – de er ligesom et medium. Et spejl, som han kan se sit digteriske ansigt i.

Spejleffekten får landskaberne ved at blive gjort til udtryk netop for digterens holdninger og stemninger – hans psykiske tilstande. I slutningen af 1970'erne er disse stærkt skizofrene, hvad der giver sig udtryk i opløste og sprængte panoramaer, der består af drastiske og uforudsigelige ordkombinationer, således at hele landskabet ses fra forskellige vinkler, der alle relaterer sig til Nordbrandts komplicerede jeg. Digtene bliver således sammensat af ordflader, der skal tydes for at få indblik i Nordbrandts psyke, dvs. tolkes som symboler og metaforer. At forstå Nordbrandt i denne periode vil derfor bl.a. sige at aflæse hans disparate billedsprog.

Centrum for jegtabet og splittelsen er digtsamlingerne *Glas*, 1976, og *Istid*, 1977. I *84 digte*, 1984, og *Under mausolæet*, 1987, klinger temaet ud, Nordbrandt har fundet andre måder at udtrykke sig på.

Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at ingen af de væsentlige skizotekster, som jeg indgående vil beskæftige mig med i det følgende, er med i de to udvalg, som Nordbrandt selv har haft indflydelse på, nemlig *Rosen fra Lesbos*, 1979, og *Egne digte*, 1999.

Glas (1976)

Digtsamlingen foregår i Grækenland – i flere digte prøver Nordbrandt at tilegne sig det græske landskab og udlægge det psykologisk, dvs. gøre det til spejl for sit splittede jeg. I digtet »Kreta« karakteriseres landskabet tilmed som skizofrent:

»Hvis dette er det (sted), der kan forvandle
 alt, hvad du tidligere har sagt til løgn
 til (klipper) dine drømme og til (horizonter)
 det liv, du indestængte med høje mure
 er det, fordi det har forfulgt sig selv
 så langt, at det er ophørt med at eksistere
 som (landskab): Det er blevet til en tilstand
 hos den, som færdes i det: En schizofreni« (/)
 »(gennemtvunget af)« (/) (floders fald og kløfters) /
 #gaben, ingen syvsoversøvn kan lukke# /
 »og afstand mellem (sne) og (blomsterstøv);« /
 <En dans, hvor hvert trin fjerner dig> /
 »fra det selv, du troede var medfødt« /:
 [En afsked, der] / {kysser dig til døde} / [med din ankomst.]

»...« psykeplan; (...) naturplan; »(...)« overlappning; #...# søvnigheds-
 plan; <...> danseplan; [...] rejseplan; {...} dødsplan.

De to planer i digtet markeres i dets midte ved brud på normalsproget:
 »schizofreni« (psykeplanet) over for »floders fald« osv. (naturplanet) –
 »gennemtvunget af« skaber en glidende overgang mellem de to planer.
 Digtet spaltes derved i to halvdele. Digtets første halvdel handler om
 »stedet« i relation til psyken: »løgn« korreleres med »det tidligere sag-
 te«, »klipper« med »drømme«, »horizonter« med det »indestængte« liv,
 og det lyder jo rimeligt positivt, omend korrelationerne ikke er kongru-
 ente, nærmest modsætninger, men så kaldes landskabet også »en tilstand
 af schizofreni«; og metaforikken videreføres til anden halvdelens landskabs-
 beskrivelser og pejler de psykiske værdier af »floders fald og kløfters ga-
 ben, ingen syvsoversøvn kan lukke«. Truende katastrofer betyder det.
 Søvnighedsplanet: »gaben, ingen syvsoversøvn kan lukke« beskriver
 metaforisk 1) kløfternes farlige slugter, 2) karakteren af skizofrenien,
 som end ikke sløvhed kan få bugt med – i takt med at landskabet opfattes
 overført. De vide horisonters sted er fuld af farer.

Den psykiske opløsning pointeres i de sidste linjer – metaforene
 »sne« og »blomsterstøv« er langt fra hinanden som det uorganiske fra det
 organiske, trods underforstået lighed i det ydre; dansetrin river sig løs og
 fjerner sig fra den dansendes jeg, således at jeget ikke kan stå inde for si-
 ne handlinger; og en afsked bliver slået ihjel af ankomsten eller omvendt,
 som om enhver accept indeholder en afstandtagen. Tilværelsens grund-

relationer sendes ligesom ud i meningsløsheden af det paradoksale i koblingen af disse metaforer.

Man fanges af glæden ved at tyde de prægnante og associationsrige metaforer, samtidig med at man skræmmes af det indblik, man får i et splittet sind.

Trods digtets paradoksale og komplekse afslutning er den centrale struktur enkel: Naturplanet er billedplan, og psykeplanet er realplan. Strukturen synes at være en slags grundmodel for det Nordbrandtske sjæl-landskab. Det fungerer som hans rejsespejl i slutningen af 1970'erne.

»Grækenland«s billede af digteren ligner »Kreta«: Digtet begynder som en positiv realistisk skildring af det græske landskab, men fra og med strofe 3 fremhæver han næsten fortvivlet landskabets sjælelige begrænsninger – et par elementer i det tages tilmed ud og relateres til psykiske tilstande, hvorved digtets to planer markeres af brud på normal-sproget, og kløfternes og jordens metaforik tilbageføres til resten af landskabet – i de første strofer. Metaforikken sætter sig dog ikke helt igennem, hvorfor landskabet ikke differentieres ud i metaforer, men opfattes som et samlet symbol for digterens følelser – bjergene, mandeltræerne og roserne over solmuren bliver i almindelighed udtryk for de skønhedsoplevelser, som han ikke kan være foruden. Første del af digtet kan derfor indeles i emneplaner på denne måde:

(Landskabet jeg elsker: De sneklædte bjerge
og de blomstrende mandeltræer under dem

roserne over de hvide, solbeskinnede mure
og sværmene af fluer, der slår op mellem dem:) /

»Jeg har ingen andre steder at gå hen.
Jeg har ingen andre steder at forlade

end dette« (landskab, hvis kløfter) / »splitter mig«
(og hvis jord) / »brænder under mine fødder«.

(...) landskabsplan; »...« jegplan.

Men ubehag ved forrådnelse og død fortæller fluerne om. I det græske jeg eksisterer der også elendighed. Lidt længere fremme i »Grækenland« forhekser landskabet ham og forvandler hans liv:

»til »sten« jeg ikke længere kan (løfte)
(mure) jeg ikke længere kan (åbne en dør i)

(bugter) jeg ikke længere kan (svømme over)
og (statuer) jeg ikke længere kan flygte fra

fordi de for længst er blevet mig selv
og stirrer ud over (havet) i alle retninger.«

»(...)« overlappning.

»sten«, »mure«, »bugter«, »statuer« og »havet« er metaforer for henholdsvis ufølsomhed, udelukkelse, forstening, afstand og tilværelsen i almindelighed. Den metaforiske læsning breder sig bagud og forvandler den smukke udsigt i første halvdel af digtet til metaforer for storhed, skønhed og kærlighed; bjergene, de blomstrende mandeltræer og roserne er dog ikke bodemiddel for følelsen af at være splittet og låst inde eller fængslet. Tværtimod er holdningerne i sidste del i åbenlys konflikt med den første.

Vel er der tale om en regelret struktur med naturplanet som billedplan og jegplanet som realplan, men metaforerne i første og sidste halvdel har modsatte valører, således at digtets konklusion med rette bliver, at digteren, som statuen, stirrer i alle retninger.

(Hvis man opfatter de første strofers landskab som et samlet symbol, ændrer det ikke ved konklusionen – realplanets værdier har stadig modsatte valører.)

I »Portræt af en sten« møder vi atter stenmetaforen – den må have sagt Nordbrandt noget væsentligt. Digtet præsenterer først et »vi«, der i strofe 1 stirrer ud over det tilvante landskab, stirrer og stirrer med det samme, let forvirrede udtryk. I strofe 2 gentages metaforen så i form af en serie sammenligninger – »vi« er

(som sten, der ligger i en strandkant
en bjærgråning eller på en grav
eller bliver muret ind i en bygning
eller hugget til, f. eks. som en statue.

Det er der ingen ben i, strukturelt: en flok metaforer, der skildrer en tilfældig, indelukket eller manipuleret og fastlåst skæbne. Men så følger

digteren til, at det gør ingen forskel, om stenen ligner os eller en gud med blottede tænder og rovdyrkrop. »En sten er en sten« gentager digteren besværgende:

Det gør ingen forskel, om den ligner os
eller en gud med blottede tænder og rovdyrkrop.
En sten er en sten. En sten er en sten.)

Og man undrer sig over rovdyrkroppen, indtil slutningen er læst. Stenen får nu pludselig dyrisk karakter, knogler og fjæs – både et gude-og-rovdyrplan, vi-planet fra digtets begyndelse markeres, og gude-og-rovdyrplanet læses som udtryk for det farlige og overlegne ved den stivnede sindstilstand, som stenen i hele digtet er billede på:

»Kun dens katteøjne udtrykker« / (den latter
vi ville få at høre, hvis vi havde kræfter nok
til at rulle »den« ned i kløften under os.)

(...) vi-plan; »...« rovdyrplan; (»...«) overlappning.

Mønsteret er tydeligt: først præsenteres læseren for en skildring af et stenet landskab, som sammenlignes (gjort tydelig af sammenligningsordet »som«) med skribenten og læserne (»vi«), så udvides det bogstavelige vi-plan med et metaforisk gude- og rovdyrplan, der forvandler stenlandskabet til symbol og gør den stivnede psyke, som stenmetaforen er udtryk for, sælsom og dæmonisk. Samlet skaber metaformønsteret en undermening – en modsætningsfyldt sindstilstand af erkendt utilstrækkelighed og udløst aggression, som ikke kan kues. Atter et stærkt digt, præget af konflikt og permanent trussel. »Portræt af en sten« antyder en farlig dimension i den skizofrene tilstand, som Nordbrandt kredser om i disse digte. Hans græske jeg er mildt sagt ikke særlig harmonisk. Og slet ikke den kontrast til hans danske jeg, som man skulle tro, efter læsning af *Istid*.

Istid (1977)

Det er sjældent, at det danske efterår og vintervejr skildres bredt og detaljeret i *Istid*, normalt er vejrliget blot en slags ramme for teksten eller et kort udblik. Men under næsten alle omstændigheder er naturen et symptom på personlighedsspaltning og jegtab. I fx »En forårsmorgen« ved man ikke rigtig, om naturbeskrivelserne er psykiske forestillinger eller konkrete sansninger – digtet er mærkeligt visionært. Men en sammenligning til sidst i digtet markerer naturskildringerne som konkrete nok og gør dem til ryggraden i digtet. Metaforer og sammenligninger ned gennem digtet viderefører betydning til det indledende naturplan, således at det efterhånden bliver et symbol – til slut er hele landskabet om foråret dødens og den udsigtsløse selvspejlings sted.

Den tydelige manifestation af planet i digtets sidste linje skaber i øvrigt en kraftig pointering. Det ret konturløse du-plan bliver også mere tydeligt i de sidste linjer. Digteren taler til et du, som vel sagtens først og fremmest er ham selv, men kan da også være læseren. Den morbide slutning gør det dog sandsynligt, at duet er digteren. Planstrukturen i »En forårsmorgen« kan afbildes således:

(En forårsmorgen) »efter en søvnløs nat
(står tingene pludselig så klart)« /
#som glødetråde i en elektrisk lampe
der er blevet sat for meget strøm til:# /

»(Verden er en)« / [(blå) operationsstue
i hvis spejle »du dissekerer dig selv«] /
»for at finde en vej ud af (den
inden den)« / {spiller sig som en film.} /

»(Om natten) sover du udslukt«, / <i glas> /
»og langt borte fra dine lemmer.
Din hud, som (dagen)« / #har opladet med (lys)# /
»tiltrækker ormene på samme måde

(som forårshimlen over våde marker.)«

»...« du-plan; #...# glødeplan; (...) naturplan; {...} filmplan; <...> glasplan; [...] hospitalsplan; »(...)«, [(...)], #(...)# overlapninger.

De metaforiske planer avler ligesom hinanden: Først virker lyset over landskabet, som om det kom fra alt for kraftige glødetråde. Glødetrådene associerer dernæst med en blå operationsstue, i hvis spejle digterens liv kan udspille sig som film. Om natten sover han mumificeret lysende i en glasmontre. Hans hud er blevet ladet op af dagslyset, der, ligesom forårshimlen over landskabets marker, tiltrækker ormene. De spredte forestillinger samler sig for læseren til en vision af et fremmed og næsten kunstigt oplyst panorama, en slags gennemsigtig blokdiagram – hvor Nordbrandt må være gået i forrådnelse, efter han for længst er blevet begravet i sin danske jord; ellers kan ormene ikke gå i aktion. Lyset bliver følgelig metafor for noget betændt, og landskabet opleves helt igennem dødsmerket.

Planerne glider hele tiden over i hinanden eller overlapper: »står tingen pludselig så klart« kan således handle både om den ydre verden og digterens indre forståelse af den. På samme måde med den »blå operationsstue i hvis spejle du dissekerer dig selv« – for det første fornemmer læseren den blå himmel (naturplanet), for det andet orienteres læseren om digterens introspektive virksomhed (du-planet), for det tredje får læseren en fornemmelse af at være indlagt sammen med digteren på et hospital (spejlplanet). Overlapningerne kulminerer i digtets slutning, hvor digteren både begravnes med udsigt til orme (naturplanet) og oplades af dagslyset, således at han virker selvlysende (glødeplan). Jeget ser sig selv både indefra og udefra. Digtet synes at være udtryk for digterens angst for at være spærret inde i sin depressive selvspjeling.

Skal man bruge metaforen spejl om landskabet her, må man sige, at spejlet er knækket i flere dele: vi ser ikke noget samlet landskab, men kun en række forskellige stumper, af både by og land, som på sindrig vis reflekterer hinanden – og spejler digterens ansigt, som var det malet af Francis Bacon. Et udtrykfuldt og flot signalement af en depression.

Der er mange digte i *Istid*, der, uden at være egentlige landskabsdigte, skildrer digterens fornemmelse af at være spærret inde, at være spaltet og på samme tid se sig selv udefra og indefra. I »Foråret i februar« befinder Nordbrandt sig i den ellers glade forårstid, men er ikke det mindste opstemt. Det er i »Foråret i februar« heller ikke foråret, der har digterens interesse, men hvad årstiden ligner, og hvad det igen ligner i drømme, dvs. spejlende vinduer, som ligner mennesker, der stirrer på ingenting. En sammenligning inden i en sammenligning. Digtet er beslægtet med »Kreta« i digtsamlingen *Glas*, hvor jeget i skikkelse af en statue stirrer i alle retninger, i »Foråret i februar« er det grupper af larmende mennesker, der pludselig stirrer ud i det blå:

#»Foråret i februar« er det grusomste# /:
 (»Det ligner« et trist forstadshus
 hvor vi først bliver klar over, vi har levet
 når vi vender tilbage til det
 og ser dets høje vinduer spejle »en klar himmel.«)

#Om natten, i drømme, [stirrer]# / (de) #på os
 fra et glemt sted i os selv
 på samme måde, som# / [når »en dag sent på året«
 grupper af larmende mennesker
 pludselig standser op i gaderne og forstummer

og stirrer »ud i luften«, de ved ikke på hvad.]

(...) husplan; »...« naturplan; #...# psykeplan; [...] menneskeplan;
 #»...«#, (»...«), #[...]#[»...«] overlapninger.

Først sammenlignes foråret med et hus, »vi« engang har boet i, og hvis vinduer gengiver »en klar himmel«. Den »klare himmel« ses som i et spejl. Disse vinduer stirrer så på os i drømme, på samme måde som en gruppe mennesker »sent på året« pludselig »stirrer ud i luften, de ved ikke på hvad«. Det er svært at finde ud af, hvad der sammenlignes med hvad. »Foråret i februar« tømmes derved for sit årstidsindhold og fyldes i samme takt med ny betydning – ved tilbageføring af overført mening fra sammenligningernes stumper af naturplanet: Den »klare himmel« er et glemt minde; »luften« betyder en drømt tomhedsfølelse. Foråret i februar forbindes derved både med et glemt minde og en drømt tomhedsfølelse. Tilbageføringen kulminerer således til sidst i digtet med, at foråret i første linje bliver symbol på intethedsoplevelsen »et glemt sted i os selv«. Foråret repræsenterer en fornemmelse af et indre virkelighedstab, vel at mærke set af et udenforstående virkeligt jeg, der er en del af digtets »vi«.

»Forår i februar« er et fantastisk digt, en skildring af en fortællelse, der kun tilsyneladende er en beskrivelse af naturen.

I »På alt for klare dage« breder naturskildringen sig imidlertid, og en tegning af det danske landskab ridses op. Det klamme og mørke vinterhalvår, som Nordbrandt elsker at hade. Men det forhindrer ikke landskabet i at blive brugt som udtryk for psykiske tilstande, og det at Nordbrandt føler sig fremmed for sig selv. Tværtimod. Nordbrandt efterspørger just ikke idyllen. Jeg gennemgår strofe for strofe:

Det indleder med en omtale af de alt for »klare dage mellem heldagsregnvejrsgage«, hvor knuste sukkerroer ligger på vejene, der fører til alle fabrikkerne, og hvor havernes blomster blot suger næring til sig uden at gro.

Men skildringens virkelighedspræg undermineres med det samme, planet brydes af en række brud på normalsproget, som markerer noget negativt i landskabsbeskrivelsen: Solen »regner... med en lyd som rotter gennem strå« (der er nok tale om silende, regnfuld soldis, som giver et ubehageligt indtryk); chrysantemerne prøver at drage nytte af dagens »blændværk« (sandsynligvis en metafor for solens sparsomme lys, der antydes ikke at være reel) uden »at give...andet tilbage« (måske en personifikation af manglende kraft til at sætte blomster, men giver samtidig en fornemmelse af udnyttelse). Kun »blændværk« markerer tydeligt landskabets psykiske dimension, men kan ikke sætte sig igennem og forvandle landskabet til metafor for psyken – landskabet bliver let symbolsk, ligesom fuldt af bedrag. Grafisk kan strukturen afbildes således:

»På alt for klare dage mellem heldagsregnvejrsgage
regner« / solen / »med en lyd som rotter gennem strå.
Knuste og overkørte sukkerroer ligger på vejene
der fører ud til de 10.000 fabrikkers tidlige mørke
og havernes chrysantemer [suger uafbrudt af] dagen
uden at« / [give dens] / (blændværk) / [andet tilbage end] /
»huller«.

»...« naturplan; (...) psykisk plan; [...] personifikation
solen: metafor.

I den anden strofe lægges der yderligere psykiske værdier ind i landskabsplanet: Støvet »holder« højdedragenes skovbryn »på afstand«, og når de mødes, forvandler hele udsigten sig til et »glaspusteri«, således at der bliver forskel på hver tings betydning og dens fysiske form (»den form, den besegler«). Det er, som om vi har at gøre med et landskab, der er i strid med sig selv. Alting lægger også op til en katastrofe. Landskabet ligner en revnet glasmosaik, der er lige ved at falde til jorden og blive knust. Strofens planstruktur kan afbildes således:

»Støvet over markerne« / ([holder]) / »højdedragenes skovbryn« /
([på afstand] lidt endnu. Når de mødes er det sket.
Udsigten er blevet til et) / #glaspusteri, hvor hver ting

størkner i strid med den form, den besegler#:

»De jernblå pytter, stenene, enebærrene og fyrrene« /
[venter kun på, at »en af dem« skal begynde at #briste#.]

#...# glasplan; ([...]), [#...#] overlapninger.

I tredje strofe breder det psykiske plan sig, nu bliver det klart, at hele landskabet skal forstås overført for den vejløse, distancerede og splittede tilstand, som tillægges et »vi«. Måske er »vi« danskerne, måske alle vesterlændinge. Under alle omstændigheder er »vi« uden rødder, identitetsløse: »Ingen af os kan med sikkerhed sige... ad hvilke veje vi blev hvem«. Afgørende er bruddet i »ad hvilke veje vi blev hvem« (mellem »veje« og »vi blev hvem«) – »vejene« bliver en metafor for psykiske udviklingsgange, og den tilbageføres til hele første strofes landskabsbeskrivelse, som i forvejen var splittet og psykologisk undermineret, og hvor vejene spillede en central rolle. Men det er vanskeligt at finde overførte værdier for sukkerroerne og chrysantemerne. Landskabsbeskrivelsen er alt for konkret og omfattende til, at tilbageføringen af metaforikken fra tredje strofe kan differentiere sansningerne i første strofe, således at de får afgrænsede metaforiske værdier, hvorfor de psykiske værdier af landskabet blot intensiveres. Det danske efterårslandskab bliver således i Nordbrandts regi et symbol i almindelighed – som nævnt på desillusion, vejløshed, afstand og splittelse. Skizofrenien vises umiddelbart efter ganske anskueligt: jeget beretter, at han sidder midt i naturen og samler mos, samtidig med at han svæver over landskaber som en anden helikopter – digterens dobbeltrolle som beskriver (»svæver over landskabet«) og som den, der beskrives (»i færd med at samle mos«), demonstreres, ved at de to jeger gerne går hver til sit og kun følges ad, fordi jegpersonen er delt. Grafisk kan planstrukturen afbildes således:

»Men intet sker, så længe dagen varer så skrøbeligt.
Og aftenen gør alle broer usikre«, (selv i tankerne.
Ingen af os kan med sikkerhed sige, at det er her
vi er kommet til, eller ad hvilke) / »veje« / (vi blev hvem.
»Den halvdel af mig, som ikke sidder, forstenet
og i færd med at samle mos, svæver over landskabet«

»...« overlapping
svæver: metafor.

Fjerde og sidste strofe samler den psykofysiske problematik op og slutter af med et helt nyt billede af efteråret som et brændende stillads (metafor for efterårsløvet's farver, men også for digterens brændende lidenskab), og en fuldstændig identifikation af digteren med landskabet – nu i en vision af, at han faktisk allerede er død og begravet (metafor for hans følelse af bundethed til det danske, men også hans ubehag ved det). Også et helt nyt og pointerende plan. Gravmetaforikken er tydelig beslægtet med de sidste linjer i »En forårmorgen«. Nordbrandt kredser om det at ligge indespærret i sit danske miljø og blive mad for orme. Grafisk kan strukturen afbildes således:

på sin egen bekostning. Når det ikke er for mørkt
er det for lyst. I hvert fald ser jeg alting
alt for klart). / {I stilladser af ild brænder} / »efteråret« /
{sit rum til jorden}, / »hvor bladene ligger stille«. /
(Hvis jeg giver efter for min træthed og lukker øjnene
vil jeg have været) / <begravet>, / (så længe jeg kan huske.)

{...} ildplan; <...> begravelsesplan.

Vi har at gøre med en struktur, men mere kompleks end i de foregående digte: »På alt for klare dage« består således af mange og meget forskellige forestillingsplaner. Den første strofes detaljerede skildring af tilsvinede efterårsveje bliver først et klart symbol, da landskabsplanet i tredje strofe bliver metaforisk markeret og det psykiske realplan træder tydeligt frem i teksten. Det psykiske plan får flere små metaforiske planer knyttet til sig, mest dominerende er glasplanet, men også ild- og begravelsesplanerne til slut er vigtige til klargøringen af forfatterens sjælelige habitus. Planerne er vævet så tæt sammen, at det ofte kan være besværligt at finde alle overlapningerne. Det er karakteristisk for digtet, at overgangene mellem bogstavelig og overført mening er særdeles glidende, og at alle ordene genlyder af ekko fra andre ord og bliver fyldt op med mere eller mindre klare bibetydninger, der alle sammen går i depressiv retning.

Hvad der imidlertid står klart til slut, er digterens bitterhed over ikke at kunne frigøre sig psykologisk fra sit danske landskab, dvs. sin usikkerhed, uvirkelighedsfølelse og skizofreni – udtrykt slående i det stærkt emotionelle begravelsesbillede. »På alt for klare dage« er en central tekst i denne periode og en af hans bedste skizotekster, fordi det så radikalt giver udtryk for digterens uvilje mod sit helt konkrete miljø.

I »Rottestjerner« har Nordbrandt forskudt sin personlige bitterhed over at være dansker til et generelt opgør med ligemageriet i det moderne velfærdssamfund – ikke mindre bittert. Verden med forstadsgader i måneskin, havn med skibe langs bolværkerne, pakhuse og broer på den ene side (havneplanet) stilles i en meget stram struktur over for udtryksløsheden i ansigterne og stumheden (kort sagt: samfundsplanet) på den anden side. De er ude af niveau først og sidst i digtet og dermed markeret tydeligt. De to forestillingskredse er skildret parallelt, idet alle »ansigterne« mister det individuelle præg (i samfundsplanet) og »månen« skinner uden forskel både i pæne forstadsgader og i det mere skidne havnekarter (i havneplanet). Det ene plan kan således fungere som symbol på det andet. Hvert plan er afbrudt af, om jeg så må sige, interne brud, der etablerer personifikationer (»sender bort« og »når.. at forlade..«) og metaforer (»flyder« og »sænkes«), som kun nuancerer grundstrukturen, men skaber aktivitet i havneterrænet/lighedssamfundet, så man ikke undrer sig over rotterne, der til sidst bryder ud af havnemiljøet og siddende overtager stjernehimlen nede i dybet med deres øjne: »de sidste stjerner«. En himmel med rotteøjne på springer pludselig frem i den disede oktoberaften. Således bytter den lyse himmel og den mørke underverden plads i forskelsløshedens verden. Grafisk kan planmønstret se sådan ud:

»Oktoberaftenen« / (tager det udtryk
bort fra ansigterne
som de brugte deres liv på at finde.)/

»#Månen skinner# med samme glans
i forstadsgadernes
og i havnens vand. Skibene« {flyder} /

»alene på lyden af deres maskiner
og broerne i tågen
fører kun længere ind i tågen...«

(Forskelsløsheden [sender]) / »bolværkerne« / ([bort]).
»Pakhusene« / [når ikke
at forlade deres rum, før »de«] / {sænkes}
»fulgt af siddende sumprotters øjne

i den beskidte verden« /
(uigenkaldeligt overdøvet af sin stumhed) /

»hvor de er« (/) »#de sidste#« (/) #stjerner#.

»...« havneplan; (...) samfundsplan; [...] personificeringer; #...# himmelplan; ([...]), »#...#« overlapninger; {...} flydesænkeplan.

Digtet er meget komplekst: Enten er samfundsplanet metafor for tågen i det bogstavelige havneplan og rotteøjnene metafor for de mere eller mindre synlige stjerner i disen, eller også er havneområdet et symbol på det umådeholdne *lighedsmageri* i vor tid, og samfundsplanet en bogstavelig skildring; rotteøjnene opfattes følgelig som udtryk for upålidelige og kyniske politikere. Hvorfor ikke denne skjulte mening bag havneeksteriøret? Nordbrandt er ikke bleg for politisk ukorrekte meninger. Det er der flere eksempler på i *Istid*, fx »Forslag til afprøvning af den politiske magis virkning«.

Digtet er interessant ved, at dobbeltheden er lagt ind i metaforikken: enten er der tale om en bogstavelig skildring af et havneterræn eller også af en overført beskrivelse af et ubehageligt samfund. Splittelsen er ikke i »Rottestjerner« et personligt anliggende, men en begrebsmæssig tvetydighed.

84 digte (1984)

I *84 digte* fortsætter Nordbrandt med at distancere sig fra sine indre konflikter. Den artistiske bevidsthed giver sig i digtsamlingen fx udtryk i refleksioner over metaforikken, refleksioner, der føres ind i teksterne som emneplaner. Digteren diskuterer med sig selv, hvad landskaberne spejler, og hvordan. I det følgende gives der et antal eksempler på Nordbrandts digteriske kommentarer til egne formuleringer (det må være tilstrækkeligt med korte citater, eftersom jeg kun er ude på at dokumentere meta-planerne):

I »Vinteratlas« overvejer digteren sammenhængen mellem psyken og opfattelsen af omgivelserne:

»Er det vintersolen« / (eller mit eget mørke
»som får hele byen til at skinne så blændende?«)

»...« virkelighedplan; (...) psykisk plan; (»...«) overlappning.

»Solen« hører virkeligheden til; digterens eget »mørke« er hans depressive følelser, som får omgivelserne til at se lysere ud, end de er (»mørket«, som bevirker noget, her: »får...byen til at skinne«, er vel en slidt metafor, næsten en kliche, som bliver fornyet i sammenhængen). I »Udflugt« omtales, hvordan landskaberne fungerer som sprog:

»Bækken under vinduet« /
<borer sig »ind i mørket her« og indfører så »sit flimmerværk«> /
(som obligatorisk fag) /
#Men sørgelige er disse rungende gentagelser#...

»...« naturplan; #...# sprogplan; (...) skoleplan; <...> personplan;
<»...«> overlappning.

Sprogplanet kommenterer den metaforiske karakteristik af bækken, der kan læses som eksempler på ord; men naturplanet kan også opfattes konkret, og så bliver sprogplanet metaforisk som udtryk for bækkens evige larmen (skoleplanet er metaforisk i begge tilfælde).

Opmærksomheden rettes i stigende grad i 80'erne mod ordene. Splitelsen forskydes fra at være manifesteret i landskabet til at være en fremhævelse af modsætningen mellem digtets psykofysiske naturbeskrivelser og den sproglige form. Og Nordbrandts formuleringer bliver meta-poetiske og digtene selvkommenterende – som her i »Sommereftermiddage«:

»og erindrer disse linier i form af en« / (flamme
slukket på et ildsted, der lugter af efterår)

»...« sprogplan; (...) naturplan.

Udtrykket »i form af« angiver sammenligningen mellem de to emneplaner; naturskildringen er billede på »disse linier«, dvs. de helt konkrete passager i digtet. Men da naturbeskrivelserne er meget vidtløftige, bliver de hurtigt læst nærmest bogstaveligt, men med bevidsthed om, at de også er ord. Et noget sofistikeret symbol.

På tilsvarende måde henvises der i det tidligere omtalte »Vinteratlas«:

#balancerende på en tynd line som# / »denne,«

»...« sprogplan; #...# jegplan.

netop til den konkrete linje, der sammenlignes med en tynd line. Digtet selv kommer således i centrum, og digteren overvejer, hvad han kan få sine billeder til at udtrykke.

I »Vinden gennem træet« er hele det følgende afsnit en række ræsonnementer og konstateringer om sproget og verden ud i ét (ét plan) :

»Hvis jeg spejlede mig i floden, ville det være mit
ansigt jeg så
uanset hvor hurtigt floden bevægede sig mod havet
men selve spejlbilledet ville jeg aldrig eje.
Blade er til for at minde floden om dens hastighed
skyer for at hjertet ikke skal glemme sin vægt.
Idee er til. Ord er til. Bevægelse er til. Og intet
tilhører os helt.
Ingen laver sit eget billede. Ordet træ gør intet træ.
Og derfor kan jeg nu også sammenligne«....

»...« tankeplan.

Nordbrandt bruger »floden« til at spejle sig i. Men han kunne lige så godt have brugt »landskabet« som eksempel. Men de afledte billeder af netop landskabsmetaforen var vel ikke så illustrerende som de afledte billeder af »floden«: spejlbilledet af poetens ansigt; vandet, der flyder; bladene, som følger med; osv. Og konklusionen er tydelig nok: ord er ord, ikke virkelighed på anden måde, end de er ord. Men som ord relaterer de sig til sjælen eller psyken. Bladene fortæller os således om, hvor hurtigt floden flyder (dvs. hvor hurtigt tiden går), osv. Underforstået: ordene har metaforiske bibetydninger eller symbolværdi. Eller kan få det i sammenhængen.

Den indsigt, digteren har vundet, bruges til rundt omkring i *84 digte* at folde sproget ud i alle planer og lege med illusionen – det at læseren »ser« det, som digteren fortæller, uden der ligger nogen virkelighed bag: »ordet træ gør intet træ«. Nordbrandts digtning er nu illusionisme, tryllekunst, gøgleri.

»Forårsklage« er repræsentativt for Nordbrandts nye følsomme beskrivelser, som ironisk nok mere eller mindre er fiktioner. Virkelighed bliver løgn i digtet og løgn virkelighed. Temaet er naturligt nok det poetiske show. Analysen af det i det følgende skal gøre det ud for en karakteristik af hele illusionismen i digtsamlingen:

Digteren begynder sine paradokser i sproget, dvs. jonglerer med ordet »her«, der betyder her på papiret i digtsamlingen *84 digte*. Der har han »aldrig« været »oftere og oftere« – en elliptisk og paradoksalt formulering, der nok indebærer, at han har været der tit nok, men på en fraværende måde (uden et manifesteret, virkeligt jeg). Grafisk vil jeg angive det som ét samlet poesiplan. Emneplanstrukturen ser derfor således ud (jeg tager afsnit for afsnit):

»Oftere og oftere har jeg aldrig været her
og genkender kun, hvad jeg tankeløst nedfælder
i det øjeblik jeg gør det:

»...« poesiplan.

Det betyder så meget som, at Nordbrandt skriver så ubevidst og spontant (»tankeløst«) som muligt, når han nu fortsætter:

Den violette måne, som skinner på kirkeurets romertal
gennem forårsaftenens dis
er et produkt af min melankoli,

Billedet er meget enkelt. Og vi behøver ikke at lave en længere analyse: Linjerne: »Den violette måne, som skinner på kirkeurets romertal gennem forårsaftenens dis« er udtryk (billedplan) for noget andet, oplyses det – nemlig for hans melankoli (realplanet). Så ved vi det, og vi kan godt forestille os månen, der skinner på kirkeuret. Vi bliver heller ikke slået ud af, at Nordbrandt fortsætter med at udtale sig om »virkeligheden«, der går ud på, at forfatteren lige er udskrevet fra en galeanstalt for månesyge – ha ha, læseren ved godt, at Nordbrandt har skrevet et utal af måne-digte, i øvrigt er de forrige digtsamlinger jo præget af galskab:

ikke virkeligheden
– den billige, talentløse og ubarmhjertige« /
(i hvis mugne journal

jeg blot er endnu et tilfælde, der er blevet udskrevet
for tidligt fra anstalten
hvor de månesyge nu højt oppe i deres tremmer
hylende kaster bananskræller og jordnøddeskaller ud
mod et usynligt publikum.) /
»Og ganske rigtigt: Ikke så snart har jeg
nævnt (anstalten)« /

(...) anstaltplan; »(...)« overlappning.

Galeanstalten minder dog mere om en zoologisk have, hvor aberne går helt agurk i buret over det nyfigne publikum – en meget skæg metafor for digterens forhold til sine læsere. Vi kan godt huske, hvad Nordbrandt har skrevet om danskerne i »Fædrelandssang« (*Opbrud og ankomster*, 1974) – de fik skidt i hovedet, fik de. Hvis »virkeligheden« er realplan, så bliver skildringen af anstalten metaforisk. Hvis galeanstalten skal tages for pålydende, bliver »virkeligheden« til en metafor for løgn. Men værre bliver det: Nu dukker fortiden op i selskab med poetens skygge:

[før min skygge falder hen over den ujævne mur]
(så jeg uvilkårligt tvinges til at tænke
på alt hvad jeg fortrængte, mens jeg lå i spændetrøje
Cæsars Gallerkrige f.eks.
hvordan jeg aldrig har lært dem udenad på latin
aldrig har kunnet få en bjørn til at danse
og aldrig, aldrig har lært at spille på violin
-[hvis det da er min skygge!])

[...] skyggeplan; ([...]) overlappning.

Opremset bliver latinskolens udenadlæren, plus en hel masse andet, der er fortrængt: at Nordbrandt aldrig har lært at få en bjørn til at danse eller spille på violin. Og man spørger sig selv om, hvad man skal med disse oplysninger. Nordbrandt har sikkert heller ikke fået fx relativitetsteorien ind i hovedet, eller årstallet for slaget ved Issos. Og for at gøre læseren helt forvirret, får han så at vide, at det godt kan være, at disse fortrængte erindringer om manglende færdigheder i virkeligheden måske tilhører hans skygge – hvem det så er. Det plejer nu at være bagsiden af digteren,

metafor for hans mørke halvdel. I det følgende afsnit spiller digteren fandango med sine metaforer og gør læseren helt tummelumsk, nu skal der gøgles:

»Sikker kan ingen vide sig her, hvor forårsaftenen« /
 #sin natur tro spiller med falske terninger
 som til og med i faldet# / {bliver til pyramider
 med syv eller flere sider} /
 #og intet kast gør øjeblikket synligt og uigenkaldeligt.# /

#...# spilleplan; {...} pyramideplan.

»Forårsaftenen« personificeres. Personifikationen: »spiller med falske terninger«, afløses af nok en metafor: »som...bliver til pyramider«, der mærkeligt nok har »syv eller flere sider«. Og spillet afbrydes tilsyneladende ikke: »intet kast gør øjeblikket synligt og uigenkaldeligt«. Alle metaforerne knytter sig via »forårsaftenen« til det indledende billedplan og mere end antyder flertydighed og uvederhæftighed.

Efter at være blevet hvirvlet rundt af disse billeder havner læseren pladask i digtets afslutning – skildringen af digterens datter, den dansende bjørn og den violinspillende poet i en usynlig båd på vej ned ad floden, mens klokkerne ringer og månen viser vej. Nu kan han se, hvad digteren skulle med den bjørn og det violinspil, for ikke at tale om den symbolske måne og kirke. Det symbolske og fortrængte gøres til løgn og poesi i kraft af det lille ord »her« – hele sceneriet findes kun i digtet:

»<O, min datter
 om du blot et øjeblik ville tage blikket væk [fra den mur.]
 Bolden er for længst
 fløjet henover dit hoved og ligger i græsset bag dig
 og alt, hvad der er vigtigt, er at vi er sammen her
 du bjørnen, violinen og jeg
 på en usynlig båd, som sejler langsomt gennem aftenen
 med månen som sejl
 mens kirkeklokkerne falder i slag, og kredsene krager
 der utvivlsomt har våd muldjord mellem deres tær
 skræpper som om de genkendte os.>«

<...> datterplan; »<...>«, »<[...]>« overlapninger.

Læseren forlader i hvert tilfælde gerne fortidens mur med Nordbrandts skygge og koncentrerer sig om den arrangerede idyl, der er så intens og utroværdig, at man ikke kan lade være at hilse de skræppende krager velkommen med en ironisk gestus.

Strukturelt er digtet bygget op af en række ret omfattende metaforiske emnekredse. De mange kompakte metaforer i skizo-teksterne er ligesom bredt ud og afløser hinanden i tur og orden. Overgangen mellem dem er ganske glidende. Den næsten snakkende fremstilling, præget af gloser som »ganske rigtigt«, »blot et øjeblik«, »utvivlsomt« osv., lader det ene emneplan løbe over i det næste på en slentrende måde, der er ganske morsom. Alting holdes på arms afstand. »Forårsklage« er et vidnesbyrd om, hvor langt den sprogrefleterende poet er nået i virtuositet, eller med andre ord: hvorledes arbejdet med metaforerne har givet ham mulighed for bredt at udfolde den specielle poetiske selvironi eller selvironiske poesi, der nu er hans særpræg. Stor digtning.

Under mausolæet (1987)

Men hvor er landskabet blevet af? I *Under mausolæet* findes et par syd-europæiske naturskildringer, nærmere bestemt: albanske panoramaer. Et af digtene hedder »Under Albaniens bjerge«:

Nordbrandt beskriver i første halvdel landskabet som venligt, pittoresk og afvekslende. I sidste halvdel personificerer han det og tiltaler det med et »du« for til sidst at spørge det:

.. . »Er du virkelig« /
(o, landskab, som aldrig synes at høre op
men i al evighed) / »begynder forfra på dig selv

eller skjuler du noget andet bag det hele?
Det svarer du ikke på. Der holder« / (selv
når fuldmånen bader »dig« i sit smukke lys
eller når ildfluerne oplyser) / »dine« / (disede floder)/
»din venlighed op...«

»...« personplan; (...) landskabsplan; (»...«) overlappning.

Personplanet og landskabsplanet forholder sig dialektisk til hinanden, enten er personificeringerne billedplan og landskabet realplan, eller også er personplanet realplan og landskabsplanet billedplan. Men landskabet svarer ikke på spørgsmålet, om det er »virkeligt«. Så læseren afslutter digtet med at opfatte landskabet som landskab, personifikationerne som personifikationer og spørgsmålet som ironisk retorik. På denne raffinerede måde formulerer Nordbrandt sin afvisning af den symbolistiske landskabsopfattelse – i symbolismens eget dobbeltbundede billedsprog.

Tydligere er »Hvor smukt er ikke dette landskab«, som også handler om Albaniens eller Grækenlands bjerge. Digtet er et langt essay om, at netop dette skarpe klippelandskab ikke kan spejle noget, ikke kan blive metafor, som så mange nordiske landskaber:

Hvad der blandt disse kantede blokke
af sten og beboelser, fremtræder som mørke
er blot en ny facet af den samme, strenge klarhed
som den en ædelsten udstråler. Natten formindsker ikke
en eneste afstand, slører ikke en eneste skarp linie
eller formildner en takket form, og stjernerne sikrer
at de høje palmer forbliver tro mod deres blanke natur
og ikke som løvtræer i et nordligere klima
forvandler sig til slør, der antyder løselige mysterier....

Langt borte er Nordbrandt nu fra digtene i *Glas*, hvor de græske landskaber var spejl for digteren. Behovet for at finde sit ansigt i de sydøsteuropæiske landskaber synes ikke at være der mere. I stedet er så kommet absurde og underholdende historier som »Bødlens klage«, »Glasskrigerne« og »Magritte i Malatya«. Det er, som om arbejdet med metaforernes forskellige udtryksmuligheder har ført Nordbrandt til fiktionen, dvs. det at metaforen kan fungere helt uden anden mening end blot at være en (næsten) tom metafor og alligevel være forførende. Det muliggør en vældig udvidelse af perspektivet, og skizo-landskabet forvandler sig til grotesk fantastik og poetisk illusion. Det er Nordbrandts verden ikke blevet mindre kompleks af, men nok mere tilgængelig og optimistisk. Nogle gange endda morsom.

Afslutning

Selvfølgelig er det foregående kun en enkelt tråd, der er trukket ud af den brogede vævning, som Nordbrandts digteriske produktion er. Hvis man forstørrer tråden, kan man måske overtøye sig om, at hans brug af landskabet i skizo-teksterne fra 1970'erne gør ham til symbolist af en slags. Ofte handler teksterne jo om det kolde halvår i Danmark med våde marker, grå himmel, mørke veje og broer; men lige så ofte er det Grækenland eller Tyrkiet med sol over sneklædte bjerge og kløfter, eller byer med jagende hunde i gaderne, hvide mure og skarpe skygger. Hele tiden tenderer naturen mod konflikt og opløsning og spejler derved sindstilstandene hos digteren. Landskaberne er udtryk for splittelse, fravær og identitetsopløsning. Klart nok sjæلتilstande. Men det er ikke som på symbolismens tid i det 19. århundrede.

Der er intet dvælende ved hans selvspejlinger, som man fx ser det i Johannes Jørgensens elegiske digte, der ellers går for at være symbolisme; snarere noget bittert og distanceret, således at tingene ses ud fra forskellige modsatte vinkler. Digtene hænger kun sammen, for så vidt metaforerne beskriver psykiske tilstande. I *Under mausolæet* kvitter Nordbrandt imidlertid sjælen og kaster sig ud i sproget. Metaforerne opfattes som ord på papir og udvikles til ren fantastik. Det at ordene ikke nødvendigvis refererer til virkeligheden, men godt kan handle om sig selv og hvad som helst, blot man siger det.

Det er i øvrigt påfaldende, at Nordbrandt slet ikke i sine udvalgte digte vil vedkende sig skizo-teksterne. Måske er forklaringen den simple, at de demonstrerer en følelse af fastlåsning i splittelse og fremmedhedsfølelse, som han ikke længere vedkender sig; han har fundet en ny poetisk frihed, som man ser i *84 digte* og *Under mausolæet*. Der kan i hvert tilfælde ikke være tale om rent æstetiske grunde: Skizo-teksterne hører til det bedste, Nordbrandt har skrevet.

Mindre Bidrag

Assonansnotat

Denne artikels titel leger lidt med bogstaverne. Den spiller på de klanglige overensstemmelser mellem nogle vokaler, som optræder nært på hinanden. Derved repræsenterer titlen et første eksempel på emnet her: den moderne danske vellyd – via assonans eller såkaldt vokalrim.

Assonansen spiller som kendt en rolle ved mange ældre og nyere digte. Og i nutidens sprog har den stilbetingede indprægningskraft via vokalerne en stor praktisk betydning i fx vare-, sted- og personnavne, i film-, værk- og bogtitler, i slogans, firmamottoer, punchlines og mange andre slags nøgleformuleringer.

Skal en moderne sprogstørrelse have slidkraft – og sigter den mod (behaget ved) hyppig genbrug – så betaler det sig at tjekke, om størrelsen rummer eufoniske kvaliteter, herunder ikke mindst assonans.

Eufonisk opråb

Men lad os tage et aktuelt og eufonisk eksempel: *Jon Dahl Tomasson ...* Dette navn har ikke blot en lydlig, men også en grafisk side. Derfor hænger det assonantiske nært sammen med studiet af de visuelle eller grafiske mønstre – med hvad vi kunne betegne som »eugrafi«.

Disse sammenhænge har metrikeren David Kornhall været særligt vågen over for. En af Kornhalls fortjenester er påpegnings af, at eufoniens fonemiske og grafemiske sider må *holdes fri* af hinanden.

Det understreger David Kornhall i slutningen af sin artikel »Fonetiska iterationer – vad ska vi kräva av dem?« (1991). Han skriver her:

För att studera iterationer av vokaler och konsonanter och dessas kombinationer i en dikt behöver man en artikulerad och motiverad uppfattning om vad en fonetisk iteration är, en uppfattning baserad på just det språks byggnad som dikten är författad på. Man måste också ha en kompromisslös beredskap att hålla i sär tal och skrift. För att vidare skilja litterärt relevanta iterationer eller iterationstendenser i dikten från det slumpmässiga och triviala måste man bl a så langt det någonsin går konfrontera sina iakttagelser på dikten med den allmänspråkliga bilden. (Side 127)

Denne opfordring søger jeg at følge nu – ved først at se på vokalfonemerne i dansk.

Vokaler i dansk

Ved inventeringen af de danske vokaler kan vi tage udgangspunkt i deres kvalitet og kvantitet (længde), i deres eventuelle betoning og stød. Men for at fastholde en nogenlunde enkel beskrivelse vælger jeg her blot at opstille de danske vokal-fonemer ud fra kvalitet og kvantitet. Det giver disse $11 + 10 = 21$ forskellige typer:

Korte vokaler	Lange vokaler
/a/	/a:/
/e/	/e:/
/i/	/i:/
/o/	/o:/
/u/	/u:/
/y/	/y:/
/æ/	/æ:/
/ø/	/ø:/
/ö/	/ö:/
/å/	/å:/
/ə/	

Mellem disse 21 typer skal vi i det følgende se nærmere på assonanserne og deres mønstre, på den assonantiske del af eufonien i moderne dansk.

Hele assonanser

Indledende kan vi så – med Kornhalls opråb i øret – se på de tilfælde, hvor *både* den fonemiske og den grafemiske side stemmer overens og danner assonanser:

Fonemisk	Grafemisk
(1) /manda/	<i>mandag</i>
(2) /bebe/	<i>bebe</i> (udråbsord)
(3) /minirisg/	<i>Minirisk</i> (varemærke)
(4) /solo/	<i>solo</i>
(5) /kudu/	<i>kudu</i>
(6) /yðmy/	<i>yðmyg</i>
(7) /køðløš/	<i>køðløš</i>
(8) /tröröd/	<i>Trørød</i> (bynavn)
(9) /så på/	<i>så på.</i>

Varenavne m.m.

De ni netop angivne eksempler viser, hvordan *hel* assonans – altså vokalisk overensstemmelse i *både* fonemisk og grafemisk forstand – optræder alment i det danske ordforråd. Men reklamefolk og firmaledelser lægger som antydnet særlig

vægt på den lydlig æstetik, på eufonien i deres varenavne m.v. Det kan vi kort illustrere, inden vi fortsætter til assonansernes mere avancerede mønstre:

Assonanser med fonemet /a/ og grafemet *a* har vi fx i firmanavne som

- (10) /a:rla/   *Arla* og
 (11) /asdra/   *Astra*.

/e/-lydene udnyttes eksempelvis med det nyere danske firmanavn

- (12) /tedeSE:/   *TDC*.

Førhen hed den store kommunikationskoncern *Tele Danmark*: med grafemisk overensstemmelse inden for hvert af ordene og med fonemisk samsvar i det sidste.

- (13) /ri:mi/   *Rimi* (æblemostfirma)

– illustrerer alfabetets næste vokal. Og ‘o’erne assonerer, både fonemisk og grafemisk, i varenavne *a la*

- (14) /novo/   *Novo* og
 (15) /sonoFO;N/   *Sonofon*.

Den sjældnere /æ/-lyd kommer frem med bogstavnavnene, når vi på dansk siger

- (16) /æsaÆS/   *SAS*.

Særlig righoldig virker automobil-assonantikken. Den kan beses med en række som: *Citroën Berlingo* – *Fiat Brava* – *Ford Escort*, *Ford Focus*, *Ford Mondeo*, *Ford Orion*, *Ford Scorpio* – *Honda Accord* – *Mazda* – *Mercedes-Benz* – *Mishubishi Galant* – *Nissan Atlanta*, *Nissan Maxi*, *Nissan Micra* – *Opel Rekord* – *Peugeot Boxer* – *Renault Laguna* – *Skoda Favorit*, *Skoda Octavia* – *Toyota Corolla*, *Toyota Picnic*, *Toyota Sportsvan* – *Trabant* – *Volkswagen Transporter*; *VW Manhattan*, *Passat* og *Polo* – *Volvo*, *Volvo Amazon*.

Parassonanser

Ved alle disse bilnavne træder det måske også frem, at vi med assonanserne bevæger os inden for et kombinationsinventar, der kan minde om det kendte spil med fem terninger: YATZY.

Og kombinationen ‘ét par’ fremkommer i YATZY såvel som i den æstetiserende sprogvorden meget hyppigt. To par ses væsentlig sjældnere. Men vi så dog kombinationen i *Volvo Ama[zon]*, hvor de to assonanspar suppleres med yderligere en efterhængt *o*-stavelse.

Andre parassonanser optræder, både fonemisk og grafemisk, med:

- (17) /ana vendeng/ *Anna Vinding* (redaktørnavn)
 (18) /marKAND særpræj/ *markant særpræg*
 (19) /gransangårån/ *gransangeren*
 (20) /teve sulu/ *TV Zulu* (navn på ungdomskanal)
 (21) /lili langdal/ *Lili Langdal* (personnavn)
 (22) /jogoHama/ *Yokohama*
 (23) /hæsblæsənə/ *hæsblæsende*.

Krydsassonanser

Svarende til nogle kendte rimmønstre finder vi også »krydsassonanser«. De optrådte blandt bilerne med *Nissan Micra*, *Skoda Octa[via]*, og *[Toy]ota Sportsvan*.

Fra Afghanistan kan vi supplere med hulekomplekset

- (24) /tora bora/ *Tora Bora*.

Og mere hjemligt med denne blandede række:

- (25) /agsəl larsən/ *Aksel Larsen* (politikernavn)
 (26) /saVO:na sgo:/ *Savona Sko* (butiksnavn)
 (27) /apus apus/ *Apus apus* (latinsk for mursejler)
 (28) /flauå pauå/ *flower power*
 (29) /kirgæsdiən/ *Kirkestien* (vejnavn)
 (30) /bio trio/ *Bio Trio* (firmanavn)
 (31) /jiuJIDsu/ *jiu-jitsu*
 (32) /kogaKOlə/ *Coca-Cola*.

Det sidste varemærke danner – uden diskussion – verdenssamfundets mest kendte og indarbejdede eksempel på krydsassonans. Herefter kan det vist kun gå ned ad bakke med den eksemplariske slagstyrke:

- (33) /kloris kloris/ *Chloris chloris* (latinsk for grønirisk)
 (34) /høgus pøgus/ *hokus pokus*
 (35) /bugsdəhuðə/ *Buxtehude* (komponistnavn)
 (36) /muSIGbutig/ *musikbutik*
 (37) /subåbruå/ *superbruger*
 (38) /sygəltvə/ *cykeltyve*
 (39) /kygnus kygnus/ *Cygnus cygnus* (latinsk for sangsvane)
 (40) /æsdlan lædlan .../ *Estland, Letland ...*
 (41) /æləslədən/ *Ellesletten* (vejnavn)
 (42) /ælvis præsli/ *Elvis Presley*
 (43) /kræisi dæisi/ *Crazy Daisy* (diskoteksnavn)
 (44) /jæāmæsdå/ *jægermester*
 (45) /køåprøvå/ *køreprøver*
 (46) /då:səsåbə/ *dåsesuppe*
 (47) /håmbti dåmbti/ *Humpty Dumpty*

- (48) /åiənhåidə/   øjenhøjde
 (49) /åuki dåuki/   for 'o.k.'.

Som det fremgår af (24)-(49), finder man langt lettere eksempler på kryds- end på parassonans. Det skyldes dels, at gentagelsesnavne leverer nogle af eksemplerne, dels at mange oplever en (måske lidt barnlig) glæde ved at lege med indrimene og de ekkoagtige formuleringer.

Krydsassonanserne har ikke nogen udpræget 'seriøs' karakter. Derfor bruges de ret sjældent som alvorlige varenavne – men gerne spøgende som ved *Andemaden*, *Hundeprutter*, *Rå og voldsom* etcetera.

Kiastiske assonanser

Seriøse og kunstfulde virker til gengæld vare- og personnavne med klamreassonans eller kiastisk position for de medvirkende vokaler.

Et smukt eksempel havde vi før med det kadencerede *Honda Accord*, — ω —. Klassikeren *Opel Rekord* illustrerer en tilsvarende grafisk-æstetisk træffer. Ligeledes [*Peu*]geot *Boxer* (e-o-o-e) på skriftplanet. De sidste fire stavelser former også et kiastisk eksempel i [*Vol*]vo *Amazon* (o-a-a-o). *Nissan Maxi* leverer et mere moderne eksempel.

Derudover afspejler *Ikast Avis* det samme, lidt sjældne assonansmønster. Vi finder det undertiden også i særlig tildannede personnavne som:

- (50) /ritjard haris/   *Richard Harris* (eng. skuespiller)
 (51) /bærtil vibær/   *Bertil Wiberg* (nu afdød biskop)
 (52) /jörwən aibøł/   *Jørgen Ejbøl* (har kun grafemiske assonanser; navn på chefredaktør)
 (53) /tåmas garlåu/   *Thomas Garlov* (radiojournalist).

Eugrafi

Med afsnittene hertil har vi helt overvejende givet en fonematisk ordning af materialet. En »eufonisk« ordning, kunne vi sige.

Men den kan vi nu supplere med lidt flere eksempler, som især viser navnestoffets »eugrafiske« eller »skriftskønne« aspekter.

Rene grafiske rækker har vi med:

- (54) *Arafat* (tre ens)
 (55) *Alabama* (fire ens)
 (56) *Mamas and Papas* (fem ens)
 (57) *Abracadabra* (do.)
 (58) *Soloobo* (fire ens, på et lidt sjældnere bogstav).

I YATZY-terminologien måtte et navn som

(59) *Olle Josephsson*

repræsentere 'et hus' – altså tre ens + to ens. Jævnfør også titlen på artiklen her – og det allerede brugte *Volvo Amazon*.

Men terminologien bliver lidt sværere, når vi kommer til assonanstyper, der rummer flere end de fire og fem stavelser. Seksstavelers navne slår knuder og må, mønstermæssigt, benævnes ved en lidt anden teknik:

- (60) *Margareta Westman* (ét par + en krydsassonans)
- (61) *Charlotta Johansson* (tredobbelt krydsassonans!)
- (62) *Vassilij Kandinskij* (kiasatisk assonans + ét par)
- (63) *Edgar Lee Masters* (= ?!).

Assonansgrader

Det engelsksprogede eksempel (63) viser tydeligt, hvordan et grafemisk mønsternavn næsten helt kan savne 'assonans' i den egentlige, lydige betydning af ordet. I fonemstrengen

- (64) /ædgar li: marsdås/

svarer kun de to /a/-lyd til hinanden. Derfor kan vi i sådan et tilfælde ikke tale om nogen høj grad af as-son-ans. De klanglige overensstemmelser er her spinkle.

Mulighederne for at *måle* assonans kan måske antydes yderligere en smule. Vi kan tage fem rent danske vejnavne, som alle indeholder ét og det samme vokalgrafem, nemlig *e*:

- (65) *Engen*
- (66) *Hegnet*
- (67) *Egevej*
- (68) *Ellesletten* og
- (69) *Herstedvestervej*.

Her har vi med *Engen* (65), hvad der forslagsvis kunne betegnes som en *halv*-assonans: /ængən/ rummer, som det ses, kun den grafemiske, ikke den fonemiske overensstemmelse mellem stavelsesparrets to vokaler.

Med *Hegnet* (66) ser vi en endnu svagere assonering. I fonemskrift bliver det til /hainəd/ – og når der således kommer en diftong ind ved udtalen, kunne vi tale om en *kvart*assonans.

Blandt (67)'s seks bogstaver, *Egevej*, gemmer der sig en halv assonans mellem /e/ og /ə/. Mellem /e/ og /ai/ (eller mellem /ə/ og /ai/) har vi så kvartassonans – alt sammen efter den aktuelle, tentative, eufoni-terminologi.

Navnet *Ellesletten* (68) rummer langt stærkere assonanser: to *hel*assonanser ved /æ/-parret og ved /ə/-parret: /æləslədən/. Derudover, som det ses, to gange halvassonans mellem /æ/'erne og /ə/'erne indbyrdes.

Måske kan man addere disse talværdier og dermed, stadig helt tentativt, nær-

me sig nogle målinger af assonansgrader eller -tætheder i givne formuleringer og sproglige forløb.

Assonantisk effekt

I forståelsen af assonansernes stilistiske effekt spiller de relative vokalfrekvenser kraftigt ind. Eksempelvis sætter diskotekstnavnet *Crazy Daisy* (43) sig forfærdende let fast i danske ører. Det skyldes primært den assonerende diftongs udprægede sjældenhed: /æi/ kommer ikke ud hver dag ved de sædvanlige danske træknin-

ger. Disse frekvensforhold har Bente Maegaard og Hanne Ruus tidligere gjort op. (Bl.a. med værket *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade*. 1-2, fra 1986). Deres tællinger viser, at vokalerne i avissproget samlet set optræder med disse frekvenser: E 15,3 % – A 6,2 % – I 5,9 % – O 4,8 % – U 1,7 % – Å 1,2 % – Ø 1,0 % – Æ 0,8 % – Y 0,6 %. De udenlandske grafemer Ä, Ö og Ü dækker henholdsvis cirka 0,000 % – 0,001 % og 0,006 % af alle bogstavforekomsterne i dansk avissprog.

Perspektiver

En fremstilling som den foregående kan helt naturligt mødes med skepsis: Er dette fænomen overhovedet vigtigt? Skyldes de forekomster, vi så på, mon tilfældigheder?

Jeg er ikke blind for, at den slags forbehold kan fortjene plads. Men overforekomsten af assonanser i de mest gennemtænkte og gennearbejdede praktiske såvel som poetiske tekster peger på, at vi står over for et ikke nedslidt virkemiddel, som fortjener både metrisk og stilistisk interesse. Og det gælder diakront såvel som synkront.

Markedsføringsaspekterne har jeg peget på flere steder ovenfor. De kan let udforskes nærmere. Det samme kan assonansbrugen hos en række væsentlige digtere – i Danmark fx Thomas Kingo, Hans Adolph Brorson, N.F.S. Grundtvig og B.S. Ingemann. For nu ikke at glemme de seneste tiårs førende danske chefassonantiker, rimækvilibristen Halfdan Rasmussen.

Assonanserne står centralt i både metrikken og stilistikken. De kan bruges produktivt mange steder. Eller de kan blot *nydes*: lyttes og læses – med lydlyst og glæde.

Litteratur

Fafner, Jørgen: *Digt og form. Klassisk og moderne verslære*. København 1989.
Kornhall, David: Fonetiska iterationer – vad ska vi kräva av dem?, i: Eva Lilja m.fl. red.: *Vers-mått*. Göteborg 1991.

- Kornhall, David: Eufoni. Bidrag till en problemrevy, i: Lars Huldén & Helena Solstrand-Pipping red.: *Metrik och modernism*. Helsingfors 1993.
- Lilja, Eva: Diktens ljudbild, i: Eva Lilja & Marianne Nordman: *Bidrag till en nordisk metrik. Vol. 1*. Göteborg 1999.
- Lilja, Eva & Peder Skyum-Nielsen: *Metrikens termer*. Göteborg 2000.
- Maegaard, Bente & Hanne Ruus: *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade. 1-2*. København 1986.
- Skyum-Nielsen, Peder: *Fyndord. 1-2. Studier i kortformernes retorik*. København 1992.
- Skyum-Nielsen, Peder: Sloganets rytme, i: Sven Bäckman m.fl. red.: *Rytmen i fokus*. Göteborg 1995.
- Skyum-Nielsen, Peder: Assonansord, i: Henrik Galberg Jacobsen & Jørgen Schack red.: *Ord til Arne Hamburger [...]*. København 2001.
- Tsur, Reuven: *What Makes Sound Patterns Expressive? The Poetic Mode of Speech Perception*. Durham & London 1992.
- Wählin, Kristian: *Allmän och svensk metrik*. Lund 1995.

Peder Skyum-Nielsen

Danske krigsmænd og lydlovene

Sidste år udkom Vibeke Sandersens disputats, »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«, et højst bemærkelsesværdigt værk, hvis emne er de ca. 3000 breve, der foreligger fra danske soldater under treårskrigen. Den behandler udførligt ortografi, udtaleafspejling, stavfejl-kategorisering, sproghistorie, sprogsociologi, skoleundervisning, brevstil, skriftlig fremstilling og mange historiske forhold. Psykologiske og religiøse ting fremdrages også. Materialet er for en form-elsker, fonetiker og sproghistoriker som mig intet mindre end fantastisk, og de fyldige sprogrøver er dybt bevægende i betragtning af afsendernes situation: den tredjesidste krig i Danmark, og den sidste, vi vandt! – Jeg mindes ikke nogen disputats i vort fag af et så omfattende arbejdsomfang. Hundreder eller snarere tusinder af statistiske og andre opgørelser rummer den. Det er altså ikke en disputats af den normale slags, der samler sig om nogle få teser, men en analyse af talrige sider af et materiale. Dybt imponerende. Lad mig straks sige, at der er uhyre mange resultater, jeg kan billige, og at værket, hvor forfatterinden får lidt albuerum for de mange nødvendigvis knudrede optællinger, er velskrevet, ofte elegant skrevet. Bedst synes jeg om »skriftlig fremstilling«-delen med dens analyse af brevformularer og udtryksfærdighed. Og så hendes »Afslutning«: At hun efter dét gigantiske arbejde kan sammenfatte alle hovedresultater på 3 små sider, vidner om en imponerende disciplin. – Jeg glæder mig naturligvis også over, at Jørn Lunds og min »Dansk Rigsmål« er benyttet så flittigt – som regel for det gode.

Desværre rummer værket ganske mange konkrete fejl – ofte rene lapsus – der heldigvis tit er uden den store betydning for sammenhængen. Jeg vil foreslå forfatterinden at udgive nogle få rettellesblade med de korrektioner fra værkets kri-

tikere, som hun kan acceptere. Jeg stiller gerne mine marginalnoter til rådighed. Det ville være synd og skam, om kæmpeværket skulle gå ud i verden med disse skønhedsfejl.

I det følgende vil jeg tage nogle punkter op, hvor forfatterinden opponerer mod »Dansk Rigsmål« (Da.Rm.), og for at det ikke skal blive ren gold afvisning, vil jeg uddybe nogle af de involverede lydlove.

Empirisk bekræftelse af de københavnske social-korrelationer

P. 284 kritiserer forfatterinden Da.Rm. for at opstille de to københavnske sociolekter på grundlag af usystematiske (intuitive) iagttagelser. Men det videnskabeligt utilfredsstillende heri har vi fra begyndelsen været opmærksomme på. Vi bad derfor Jens Normann Jørgensen om i samarbejde med os at foretage en empirisk punkt-verifikation/-falsifikation af vor teori (som ikke var mere »vor«, end at den stort set deltes af alle, der havde ytret sig om emnet, men også hos disse usystematisk funderet). Dette omtaler vi p. 19 og p. 25. Undersøgelsen kunne først udkomme i 1980. Den bekræftede vor opstilling, og vi har altid betragtet den som en del af hele projektet. Der var uendelige problemer med dens praktiske gennemførelse. Det er derfor bittert, at den 23 år efter bliver ignoreret.

Vokalforlængelse foran intervokalisk indlyds-

P. 285-286 resumerer forfatterinden de talrige eksempler, hun har i materialet på <desvære, here, støre, uforstyret> osv., fundet hos beboere af alle landsdele og desuden i skønlitteraturen tilbage til 1700-tallet. Hun konkluderer, at det ikke kan være rigtigt med Da.Rm. (§ 35) at sige, at sådanne former skulle være opstået ca. 1945. *Men det har vi heller aldrig sagt!* Der er tale om den uretfærdigste indvending, man kan tænke sig. Ja, jeg greb mig i at råbe ned i disputatsen: *Blad frem!* Hvis forfatterinden havde bladet 1 side frem i vor bog, fra p. 257 til p. 258, havde hun set, at årstallet 1945 kun gælder lydlovens indtrængen i høj-københavnsk. Vi kender naturligvis så godt som nogen de mange langvokaliske former i ældre lav-københavnsk, sjællandske, fynske og jyske dialekter samt hos endnu ældre litterater. Ja, at antyde, at vi ikke gør det, fx ikke kender den gamle lav-københavnske børneremse:

Begitte, Begitte, Begøje,
hun fik et dåligt øje.
Så smorte hun det mæ tjære,
så ble det majed være...

er rent ud krænkende.

De gamle langformer i lav-københavnsk, sjællandsk, fynsk og jysk (men fraværende i østdansk) var if. vor § 35 ikke gennemført nogetsteds, undtagen måske i Sønderjylland. I høj-københavnsk, hvor de i hvert fald var uddøde efter 1800 og

skriftoverensstemmende forhold rådede (med visse irrelevante enkeltords-undtagelser, se p. 257-258), indføres de som en generel lydlov fra ca. 1945. I første omgang kommer denne lydlov fra lav-københavnsk, hvor vi konstaterer den gennemført (undtagen foran »tung« endelse) fra ca. 1912. Men herefter er det store spørgsmål, om denne lydlov er *ny* i lav-københavnsk, eller der blot er tale om nogle meget gamle langvokaliske former. Det sidste kan ikke, rent og purt, være tilfældet. For heller ikke i lav-københavnsk før 1850 (og hos litteraterne tilbage til reformationen) var der tale om gennemførte langformer. Der var således en stærk tendens til kort vokal foran »tung« endelse: *Kerregård, fyrretyve, sperritus, Sverrig* m.fl. og i likvidassilerede former: *fordærret, dværre, Fresberre, Norre* osv. Det bliver herefter et spørgsmål, hvor meget de gamle langvokaliske former har betydet for den generelle *lydlov* i lav-københavnsk og (herefter) høj-københavnsk. – I dag tror jeg ikke, der er nogen direkte forbindelse. Jeg er overbevist om, at vi havde fået lydlovs-forlængelsen uanset de gamle langformer. Sagen er den, at forlængelsen, som jeg ser den, er helt afhængig af r-vokaliseringen, som sætter ind ca. 1800 i københavnsk (Da.Rm. § 36). (Jysk har dog gl. r-vokalisering, efter kaotiske regler, se Kortetc.). Der er således aldrig under lydlovens forløb forlængelse foran konsonantisk r, skønt [-r]- længe er en distinkt mulighed. Efter r-vokaliseringen opstår der hiat (vokal + vokoid + vokal) i alle ord med intervokalsk indlyds-r, [ʰsde.ɪɔ, ʰfö.ɪɔ] *stirre*, 40 osv. Men vort sprog har aldrig haft længdemodsætning i hiat! I de gamle hiater er der, distinkt, halvlængde, aldrig hellængde: *buer, Noa, tie, tier, aer, nye*, og stødformerne har aldrig efterslag, er altså også kun halvlange: *q'er, niende, byer, Andreas*, og der er på den anden side heller ingen hiater med obligatorisk kort vokal – og har aldrig været det. (Iagttaget af Poul Andersen). Forholdet, der genfindes i mange sprog, er naturligvis bestemt af, at det er vanskeligt at afgøre en vokoids længde foran en anden vokoid, øret vil have en skarp kontoidgrænse. – Jeg ser alle de moderne kvantitets-lydlove, nemlig forkortelserne foran [a, q, j, ð, w] i *kor, sag, fed, liv* osv. i udlyd samt i stødt og ustødt indlyd som bestemt af hiat- og diftong-lovene i dansk: Vi får forkortelse i udlyd svarende til, at sproget ikke tolererer overlæng diftong ([ʰfe'ð] er en overlæng diftong, thi ð har jo ingen friktion); vi får overvejende, men senere og mindre gennemført, forkortelse i stødt indlyd (*døren, sagen, forlede, livet*), hvor de gamle hiater har halvlængde med kraftig tendens til forkortelse, jf. den meget gamle udvikling [he'bræ'isk > he'bræj'isk > he'bræj'j-sk], nydistinkt: [he'bræ'isk], samt [so'loj'j sk] *zoologisk*, og vi bevarer nogenlunde uantastet hel- eller halvlængde i stødløs indlyd (*køre, hade, lave*), hvor den gamle hiat-halvlængde også er mindst reduceret. Der er mange andre faktorer på spil ved forkortelserne, se Da.Rm. § 33. Men hiat-faktoren synes mig indlysende. Man kan så spørge, hvorfor vi først ca. 1850 får forkortelse foran ð, når denne konsonant jo ikke, if. den almindelige beskrivelse, var resultatet af en sen frikativ-vokalisering (rettelig: vokoidisering). Dette er nemt at besvare. Enten ér der faktisk sket en vokoidisering af ð i begyndelsen af 1800-tallet, så at den før da var en ægte frikativ som i engelsk, hvad der nu ikke er angivelser af hos de fonetisk vakte som Jespersen, Sweet etc., der havde talt med mange fra den tid. Eller også skete vokoidiseringen længe før forkortelsen, der i så fald udeblev længe, fordi der jo i ytrings-udlyd slet ikke var [ð], men derimod overvejende [b]: [ʰfe'b] etc. Jeg må derimod melde pas på spørgsmålet om, hvorfor fullængde i

såvel *svire*- som *svirre*-typen (hos alle henholdsvis personer med forlængelser) er så almindelige, når vi i de gamle hiater aldrig har mere end halvlængde: *tier*, *neon*.

Ret > rat

Forfatterinden finder (p. 288–290) 8 ord med <ra> i stedet for normens <ræ/re> hos 8 soldater, og tolker dem som udtalefspejlende og, forsigtigt, som udgørende en »ikke lokal udtale, formentlig med lav social prestige, som de uannede (...) har benyttet i bredere kommunikation«. Det »ikke lokale« skal forstås som 'ikke *provinsielt* lokaliserbart', for udtalerne antages ikke at findes i københavnsk, hvortil de først indvandrer med bondetoget fra land til by, forfatterindens kongstanke, p. 302.

1) *Skrader* skrives 1 gang af 1 soldat fra Ollerup. Det er nemt at finde en afonetisk forklaring: afsmitning fra det stave-beslægtede, foranstående *Anders*. Men hvorfor skulle dét være mere sandsynligt? Fordi der i den enorme klassiske (= før 1880) dialekt-litteratur ikke findes *a*-udtale af *skrædder*, og med al respekt for det provinsielt non-lokaliserbare *lingua franca*, så er det jo utænkeligt, at det ikke skulle smutte ind i maksimal dialekt i ny og næ. Og fordi disse 8 ord, hvis de afspejler udtale, naturligvis er udtryk for en forsiggående *lydlov* – de kan ikke være tilfældige åbninger efter *r*. Denne lydlov må naturligvis være den samme, som vi kender fra københavnsk, Da.Rm. § 15, startende i lav-københavnsk ca. 1860 og bredende sig videre ud overalt i landet, herunder til høj-københavnsk ca. 1945. Men når det er en lydlov, må den selvfølgelig også trænge ind i soldaternes dialekter, så her umuliggøres tanken om det specifikt *lingua franciske*. Hvis der imidlertid var en lydlov på spil hos soldaterne, så ville den – uanset om den måske kun havde nået et 25 %'s niveau – som enhver lydlov gennemtrænge hele sproget og derfor komme frem langt mere massivt end i de ganske få belæg, forfatterinden har. Hendes hundredvis af belæg på <ræ/re> vidner effektivt om, at der ikke kan være nogen lydlov på spil hos disse overvejende dårlige stavere. Metodisk må jeg overhovedet protestere mod dét at finde hidtil upåagtede udtaler i skreven tekst, hvis man ikke er pisket til det. Det ér man mht. middelalderen, men i forfatterindens sammenhæng er der jo direkte udtalebelæg i dialektlitteraturen, hvis ældste meddeler-generation er fuldt så gammel som soldaterne. Man kan naturligvis få sin *mistanke* i et brevmateriale, men derefter må man gå til primærkilderne.

2) *for Rasten*, 1 belæg (Viby, Odense Amt). Mangler i de klassiske dialekter. (Et enkelt »frasdøn« fra Lolland hos meddeler f. ca. 1880 er for ungt og for spin-kelt til at sige noget). Jf. foregående.

3) *Bradholt* 'Bredholt', 1 belæg (Dronninglund Herred). Navnet har 2.-leds-tryk, hvad der straks gør 1. stavelse mindre interessant. Jf. det følgende ord. – Af-delning for Navneforskning har kun dialektoptegnelser med [e/æ], og jysk kender ikke *a* i *bred* adj.

4) *Adraxer* og *Adraser*, begge = 'adressér!', hos 1 soldat (Nørlem). Normalud-talen var, distinkt, [ɑdr/(t)rje¹se'r/(r/ə)]. Her ville *rɑ* betegne en lydlov [re>rɑ], der er helt ukendt. Almindeligvis udtalte man dog, som i dag, -[rə¹] med »frik-kedelle-effekt«. Dette ə kan få almindelig r-påvirkning > [rɑ] i læbespredte om-

givelser, Da.Rm. § 36, specielt efter [α]. Dette forudsætter dog uvulært *r*, hvor soldaten mere sandsynligt har haft apikalt *r*, så der er snarere tale om en af de uhyre almindelige vokalharmonier i optaktsstavelse. Men allersnarest er det blot en tilbagegriben efter det 1. <a> i et vanskeligt ord. JO har 16 belæg, ingen med trykstærkt *a*.

5) *Laserat*, 1 belæg fra Hjerting, Haderslev Amt. Tilbagegriben i vanskeligt ord / indsættelse af <a> i 3. i stedet for 2. stavelse. JO har 11 belæg på *lazaret*: ingen med trykstærkt *a*.

6) *omentrandt*, 9 gange (med variation) hos 1 soldat. Formen er velkendt i jysk, men Feilberg finder den ikke nærmere skribentens opvækststed, mellem Horsens og Vejle, end Silkeborg. JO kender den imidlertid både fra nordvestjysk og østjysk, det nærmeste belægsted er Gosmer sogn (hos meddeler f. 1871). Formen skyldes en folkeetymologi, sikkert ældst i nedertysk *umtrant*, efter *trant* 'gang, måde'. Den har altså intet med nyere *r*-påvirkning at gøre.

7) *ikke Radt længe* flere gange hos sjællænder. Her har Vibeke Sandersen ramt guld. For der ér faktisk en klassisk sjællandsk *a*-form i netop dét udtryk, tidligst belagt hos Gundsømagle-boer f. 1834 (ØMO-saml.). Den har oftest svind af *t* og er overvejende tryksvag. Altid i forb. *ikke ret mange* osv. – Naturligvis betyder dette ene ord i denne ene reducerede kontekst ikke, at *ræ>rα* er ældst i sjællandsk. De sjællandske kilder (ikke mindst Kryger) viser en bloc betydelig retardering i forhold til lav-københavnsk. Det sjællandske [*rα* (*t*)] ér naturligvis en forløber for lydloven – i højfrekvent ord i reduceret stilling – men det sameksisterede ikke med andre nye former. Også københavnsk havde nogle forløbere, før lydloven ramte bredt i ordforrådet, den ældste hos Goldschmidt 1816.

8) *saa fram at 'såfremt'* 1 gang hos nordsjællænder. Det oprindelige oldnordiske *fram* er vidt udbredt i dialekterne, men ikke på Sjælland (ØMO). Dette *fram*, der altså intet har med *r*-påvirkning at gøre, bliver dog tidligt gammeldags, så et sjællandsk *fram(t)* hos 1820-generationen kan ikke helt afvises, men igen: Så skulle det spille en større rolle i materialet. Sandsynligere derfor: afsmitning fra de tre <a>'er, der står lige omkring.

Andre *r*-påvirkninger

Forfatterinden gør ikke meget ud af disse. Jeg vil derfor kun fremhæve en enkelt hævdet vokalåbning efter *r*: <ubrødelig>, p. 291. Her er ikke tale om vokalåbning, ordet har haft *ø* de sidste 1000 år! Se ODS under *ubrødelig* – en form, jeg selv ynder.

Nye *r*-fejl hos soldaterne?

Den mest omtalte stavefejlstype er vel *r*-fejlene. Der findes både gamle og nye. De gamle *r*-fejl, fx <styre> for *styret* og <turer> for *ture*, beroede på, at <-re> og <-rer> fra meget gammel tid udtales ens, Da.Rm. § 36. Nye er derimod <myer> for *myre(r)* og <køre(r)ne> for *kørerne* osv., der beror på, at der efter *r*-vokalise-

ringen, ikke længere er udtaleforskel mellem disse skrift-strukturer. I København, hvor lydloven er ældst, sætter den ind så tidligt som ca. 1800. Det ville derfor kun være lidt opsigtsvækkende, hvis den kunne spores i soldaterbrevene. Men det kan den ikke. Forfatterinden påberåber sig (i en passage p. 294 vendt mod Jørn Lund) <beder> *bedre*, som er meget udbredt i materialet. Men her er tale om den ældgamle velkendte adverbialform, oldnord. *betr*, der i københavnsk lød [¹bæð'ər], forskellig fra [¹bæ·ðrə] < adj. *betri*. – Desuden anføres <Forelder> hos jyder. Den er uproblematisk udtryk for jysk apokope med efterfølgende svarabhakti i vanskelig konsonantgruppe. – Der er flere »nye r-fejl« i materialet, 16 i alt, heraf 10 hos jyder, men flere af dem bortforklares af forfatterinden (p. 248). Der gives kun 2 eksempler fra øerne: <Brøder> *brødre* og <Søster> *søstre* hos en soldat fra Præstø Amt. Jeg kan ikke forklare dem, men vi er nu nået ned på så få forklaringskrævende »nye r-fejl«, at de ingen beviskraft har for noget.

Bondetoget

P. 302 lancerer forfatterinden en opsigtsvækkende hypotese:

Formernes sejr i lavkøbenhavnsk [Det drejer sig om 6 typer, der skulle være vidt udbredte næsten overalt i provinsen, men endnu ikke i København: 1) *Være* 'værre' etc. 2) *Rat* 'ret' etc. 3) Diverse andre åbninger efter *r*, fx *ubrødelig*. 4) Diverse korte halvsnævre vokaler (< snævre), fx *Nøborg*, *ino* 'endnu'. 5) Bortfald af tryksvagt *r* foran konsonant: *tonyster*, *nå de...* 'når de...' etc. 6) Sammenfald pga. r-vokalisering i typen *bedre* ~ *væ(d)der* vb. etc.] er da en naturlig følge af vandringen fra land til by. Når folk fra forskellige egne slår sig ned et bestemt sted, synes det næsten givet, at sprogformer, som de på forhånd har fælles, må sejre i det fælles talesprog, som de udvikler, den sociolekt, som bliver gruppens.

Rent ud sagt: Hypotesen er fortvivlet. Den kuldaster alle sociolingvistiske resultater fra Norden – og formentlig Vesten. Sprogpåvirkningen er i 400 år gået den modsatte vej. Og hypotesens umiddelbare argument gælder jo kun, hvis landboerne flytter ind i en spøgelsesby uden borgere. De fælles land-træk skal, på ét givet tidspunkt, være by-trækkene numerisk overlegne i byen, og hvis disse sidste var forlenet med højere prestige – hvad de jo alle dage har været – skal de være mere end blot i flertal for at sejre. Hertil kommer, at ikke en eneste af de konkrete former kan tænkes, med den viden, vi har, at have vandret fra by til land – i flere tilfælde heller ikke på V. Sandersens præmisser! 1) *Desvære*, *støre* etc. er jo netop, som vi så – Da.Rm. § 35 og »Jeg skriver...« p. 286-287 – meget gamle former i både københavnsk, flere hoveddialekter og skriftsproget. De er ikke trængt ind i københavnsk i 1800-tallet, for dér var de i forvejen. 2) *Trat*, *skramte* etc. opstår i lav-københavnsk ca. 1860. Forfatterinden har, bortset fra *rat*, fejlagtigt indtolket dem i brevene, se ovenfor. 3) *Ubrødelig* bortfalder, ligesom <afbrøde>, der jo ikke bruges i danske købstæder. <Bre[¹]gaden, Resikere, Regsbangdaler, skret> modsvarer velkendte gamle københavnske former; de har været fæl-

les med store dele af landet. 4) De mange former med <ø, o> for korrekt <y, u>: <skøde, Tøskerne, Døbbel Mølle, Bøien (byen), Jølan, bøgger, Søgdom, omhøggelig, Nøborg, God, Naad (nu!), inod (endnu!)> o.a. bortfalder, da de aldrig er trængt ind i københavnsk/rigsmål. De fleste er velkendte dialektismer. 5) *Tonyster, nå de... 'når de...'* etc. Overalt i Norden bortfalder et tryksvagt konsonantisk *r* foran konsonant. Sempelthen, fordi det er for krævende at udtale det svære konsonantiske *r* foran yderligere en konsonant i det tempo, en tryksvag stavelse kræver. Formerne er ældgamle og fælles for hele Norden. Derfor ingen vandringer. Se Da.Rm. § 55, der også beskriver den tryksvage vokalkvalitet, og hvordan visse *r*-løse former trængte ind i høj-københavnsk fra ca. 1940. 6) Som ovf. nævnt fejltolker forfatterinden visse »nye *r*-fejl«. Hendes formodede soldater-udtaler uden intervokalsk indlyds-*r* – med sammenfald til følge: *ture = tuer* – bortfalder.

Skriftens indflydelse på rigsmålet

P. 304-306 opponerer forfatterinden mod Da.Rm.s opfattelse af, at skriften har præget københavnsk/rigsmål langt mindre, end man antog i 1975, og langt mindre, end udtalen har ændret skriften. Jeg nægter at diskutere, om skriftindflydelsen er stor eller lille, før vi har målt og vejet den. Det vil vi gøre om lidt. Først gennemgår jeg de 6 punkter, hvorunder forfatterinden opponerer.

1) Forfatterinden indser ikke, at <Vei> > <Vej> etc. er en udtalepåvirkning af skriften. Det er dog indlysende. Bogstavet <i> modsvarede dels vokal, [i/e], dels konsonant, [j/]. Når <Iens, Stjerne, Vei> etc. får <j>, kommer der fuld overensstemmelse på dette punkt, så at fx <Stjerne> bliver forskelligt fra <Stierne> (det evige eks.), og dét er selvfølgelig formålet med og årsagen til ændringen.

2) Afskaffelsen af de store bogstaver i appellativer er naturligvis også udtalebestemt. Der var mange »medvirkende årsager«: Alt tysk var ondt, alt nordisk godt; det var dejligt for de gudløse småbogstavdyrkere at provokere Gud-Konge-og-Fædrelands-falanksen. De samme reformister anså det sikkert også for retfærdigst, at man ikke diskriminerede de andre ordklasser. Og det sås som fordelagtigt, at skolebørnene med ét slag blev befriet for ca. halvdelen af alle stavefejl. Men disse gevinster var jo i ét og alt betinget af, at udtalen ikke havde noget, der svarede til de store bogstaver. Uden dette var ændringen selvfølgelig aldrig blevet indført. Forfatterinden indvender, at man med store bogstaver undertiden oprettholdt en udtaleforskel, hvor skriften nu har sammenfald imod udtalen, nemlig fx <os/Os>, nu <os=os>. Men det store bogstav i <Os> signalerede ingenlunde [o']; på grundlag af skriftformen kunne ingen vide, om ordet lød [ˈɔs] eller [ˈo's]. Det signalerede kun: substantiv. Og da ingen sprog har lydlig markering af substantiver, var det i skrift en torn i øjet på Rask og de andre reformister. At skriften i mange lignende tilfælde skelnede: <h/Helt, s/Sukker i Kaminen, din Kjærlighed gjør n/Næsten godt>, er en simpel følge af, at skriften gjorde en udtale-uafhængig forskel.

3) Forfatterinden ser brevenes talrige vidnesbyrd om manglende *ð*: <un> *uden*, <forbö> *forbød*, <Baa> *både* konj. og »omvendt« <Rigsbankdadler>, <sed> *se*, <Thi> *tid*, som udtryk for, at nutidens rigsmålsformer med *ð* er restituerede efter

skriften. Ingen har før forfatterinden hævdet, at københavnsk/rigsmålets δ < glda. *t* skulle være restitueret. Det er velbevaret fra middelalderen og stemmer med skånsk og sjællandsk dialekt og er i øvrigt ofte bevaret i jysk, evt. som [ʔ]. Rigsmålets δ < glda. *ð* er mere intrikat, men kun restitueret i visse ord. Hele spørgsmålet er behandlet i Da.Rm. § 66. Hvis δ generelt er restitueret, hvorfor er <d> så stadig stumt i *plads*, *tudse*, *lide* 'sustinere', *lade* 'curare', *bede* 'rogare', *lagde* o.m.fl.? Og hvorfor udlæse <d> som [ð], når [d] ville være det eneste naturlige?

4) De mange eksempler på åbnet snævre vokal, fx <Tödskerne, Jylland>, er forfatterinden et vidnesbyrd om, at det nuværende rigsmål har restitueret de korte snævre vokaler efter skriften. Dette er i almindelighed galt, eftersom den snævre udtale er vel bevidnet i københavnsk ligeså langt tilbage i tiden, som hendes soldater-generationer rækker – og længere. – Og *hvis* der lydret skulle være halvsnævre vokal i de fleste herhenhørende ord, hvorfor har restitutionen så ikke ramt fx *fisk*, *bryst*, *suk*?

5) Som et vigtigt moment i skriftens svage og svækkede indflydelse på talen nævner vi i Da.Rm. § 135, at det bogstavnære foredragssprog uddør ca. 1880 i københavnsk. Herefter er bogstavnære oplæsningsformer som [ˈɔwsɔ, ˈsælˈv] ikke længere traditionsbestemte forsiringer, men ubehjælpsomheder. Forfatterinden fører herimod Paul Diderichsen f. 1905 i marken, for han havde netop disse to udtaler i bevidst forsiret oplæsning. Indrømmet, her har vi været 25 år for tidligt ude mht. de sidste efterklange af foredragssproget. Men det rækker jo intet ved sammenhængen. Faktisk støtter forfatterinden os i vor hovedpointe, foredragssprogets død, ved at skulle helt tilbage til Diderichsen for at finde dets sidste krampetrækning. Hun bruger det tydeligvis ikke selv. – Hun husker det derimod også fra familie-frasagn om en jysk degn i 1900-tallets første årtier, som hun citerer for et meget morsomt kaudervælsk af foredrags-former og jysk. Her klarer vi frisag, for vort 1880-årstal gælder københavnsk. Som alt gammelt lever også foredragssproget længere i provinsen. Bl.a. fortalte Mogens Løj os, at hans lollandske bedstefar f. ca. 1900 havde foredragsformer som [dæt] og [de] 'de', når han læste op. Men igen: Degne-historien er kun morsom, fordi foredragssproget nu er stendødt.

6) Forfatterinden opsummerer en mængde foredragsformer, der kommer frem i brevene, fx: <sørker> *sørger*, <om Morkenen>, <noket> *noget* (alle hos sjællændere, der jo ikke havde [q] og derfor indsatte den alfabetiske lydværdi i oplæsning, fænomenet bemærket af bl.a. Kryger p. 369), <Kjerkesanker>, <mange> *mange* (1800-tallets høj-foredragssprog udtalte ikke <g> i <ng>, men landsbyskolen gjorde), <enten, senter, vente> *inden*, *sender*, *vende* (tilsv. mht. <nd>, men i 1700-tallet kunne <d> i <nd> udtales i indlyd; landsbyskolen fastholdt [d]), <di> *dig* (den almindelige foredragsform var [diq]). Disse former lugter herligt af landsbyskole. Men ved nu at være helt uddøde, i hvert fald som traderede former, viser de, at på oplæsningens arena tabte skriften definitivt kampen mod det spontane talesprog.

Skal man for alvor holde mandjævning mellem skrift og tale, må man gå ud fra en nutidig spontant talt rigsmålstekst, rekonstruere den som høj-københavnsk fra fx 1800 og optælle de forskelle, der er opstået uafhængigt henholdsvis afhængigt af skriften. Det forsøges her:

[ve ru a 'kɑfə]? [ja 'rɑg]! [sɑgɔ ɔ 'fløðð]? [ve ru 'my:rə mɑ / du 've' q
dræɔ 'so:ɪd 'kɑfə]!

[ve ru ɑ 'kɑfə]? [ja 'dhɑg]! [sogər ɑ 'flø-ðə]? [ve ru 'my:rə mə / du 've'
jə dregå 'sord 'kɑfə].

Teksten har ca. 57 lyde. På 22 punkter har udtalen fjernet sig fra det gamle sprog = 39 %. Heraf er de 21 punkter uafhængige af skriften (alle beskrevet i Da.Rm.), mens kun 1, = 5 % af ændringerne, skyldes skriften, nemlig i ordet *myrde*. Jeg har foretaget mange tilsvarende sammenligninger, altid med samme eller endnu ringere skriftindflydelse som resultat.

Ingen kan modsige den slags sammenligninger på grundlag af faktisk spontan tale. Skriftens indflydelse på udtalen udgør en forsvindende del af ændringerne, der især besørger af lydlove. Forklaringen er den simple, at Gud (*!»gud«*, lad os ikke tage stilling her) har givet os en række organer i hjernen og længere nede, der gør os talende, men intet organ for skrift. Hvad man hver dag kan konstatere i sin morgenavis. Mennesker er generelt elendige til at skrive. Tænk blot på, hvor tit vi kommer i tvivl om et ords stavning – det kan være *karrusel* eller *tygge*. Skønt vi har set dem hundredvis af gange, kan vi fejle. Vi – og det gælder også små børn – husker derimod altid udtalen rigtigt. Ingen kommer til at sige *narusel*, *karrusen*, *sygge* eller *tyrre*. Når lægfolk og de fleste sprogforskere alligevel har en tyrkertro på bogstavernes magt, er det, fordi udtale i modsætning til skrift vil overses – både i konkret og hjelmslevsk forstand. De fleste kan ikke se sproget for bare bogstaver.

Litteratur

- Bennike, V. & M. Kristensen (1912): *Kort over de danske folkemål*. København.
(Kortetc.)
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975): *Dansk Rigsmål I-II*. København. (Da.Rm.)
- Institut for Dansk Dialektforskning (1992 ff.): *Ømålsordbogen*. København. Tak til Finn Køster for stor hjælp. (ØMO)
- Institut for Jysk Sprog og Kultur: *Jysk Ordbog* (u. udg.). Jeg takker for en for-
midabel service. (JO)
- Kryger, J.K. (1887): *Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjningslære*. Blandinger
5, UJDS.
- Normann Jørgensen, Jens (1980): *Det flade a vil sejre*. SAML 1. København.
Lars Brink

Nogle supplerende bemærkninger om dateringen af »En første og sidste Forklaring«

En replik til Poul Behrendt

I et bidrag til *Danske Studier* 2003 fremfører Poul Behrendt en kritik af tekstredegørelsen til Søren Kierkegaards *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), der indgår i *Søren Kierkegaards Skrifter*, bd. K7, København 2002, og hvis forfatter var Jette Knudsen, Kim Ravn og mig selv.¹ Behrendts artikel foreligger også i en engelsk version.² I sidstnævnte beskydes, desværre perifert, Kim Ravns og min artikel »The Genesis of 'A First and Last Explanation'«, *Kierkegaard Studies, Yearbook 2003*, Berlin & New York 2003, s. 419-452, der havde til formål at skærpe de tidligere pointer og at præsentere dem for et internationalt publikum samt som appendix at sætte en edition af samtlige forarbejder til »En første og sidste Forklaring«.

Kritikken tager sigte på at understøtte en antagelse om en kausalitet imellem den såkaldte Corsaraffære og »En første og sidste Forklaring«, der afslutter *Efterskriften* eller rettere bringes efter denne, og hvori Kierkegaard vedkender sig de mange pseudonymer i sit hidtidige forfatterskab. En afgørende forudsætning for Corsaraffæren som udløsende faktor vil naturligvis være, at den er indledt på et tidligere tidspunkt end tilblivelsen af »En første og sidste Forklaring«. Behrendt hævder derfor, at 'Forklaringen' skal være udtænkt og skrevet så sent som i februar måned 1846, hvorimod jo *Corsarens* første angreb på Kierkegaard satte ind den 2. januar. Jeg skal som en af tekstredegørelsens forfattere forsøge at svare kort på kritikken og samtidig råde bod på nogle misforståelser.

Lad mig indledningsvis bringe et dementi. I tekstredegørelsen udlægges termen 'bestille' forkert. Udtrykket »Bestiller« optræder i Bianco Lunos *Erindringsbøger*, dvs. protokollerne bevaret for årene 1844, 1846, 1847, 1848 og 1850, hvori de indkomne ordrer ('bestillinger') til trykkeriet blev registreret.³ Erindringsbogen for 1845 er gået tabt, men Kierkegaard-udgiveren H.P. Barfod har indhentet følgende oplysning: »Ifølge Meddelelse fra Bianco Lunos Bogtrykkeri 'bestille' S. K. 'Afslutt. uvidensk. Efterskr.' sammesteds d. 30. Dcbr. 1845.«⁴ I tekstredegørelsen læser man, at »det må formodes at referere til, at førstekorrektoren skulle foreligge færdigtrykt denne dato, og at SK i samme forbindelse har afgivet bestilling, dvs. truffet aftale, om oplag, papir, pris mv., da nu korrektoren var færdig, og bogens omfang var kendt.«⁵ Man bliver som bekendt klog af skade, og det har senere vist sig endog eftertrykkeligt, at 'bestilling' er identisk med indlevering af trykmanuskriptet til trykkeriet. I en journaloptegnelse, NB2:136, findes således følgende udsagn: »Imorgen bringes Manuscript i Trykkeriet.«⁶ Optegnelsen er dateret 16. august 1847, og ganske vist ikke dagen efter, men to dage efter, den 18. august, er det pågældende værk, *Kjerlighedens Gjerninger*, registreret i Bianco Lunos ordrebog med »Magister S. Kierkegaard« som »Bestiller«.⁷

Når nu denne tilbagekaldelse er på plads, må det samtidig anføres, at udlægningen af 'bestille' ikke var noget afgørende led i dateringen, blot et yderligere

led; men den ovennævnte artikel i *Yearbook* må på visse punkter ses som et korrektiv. Behrendts eget ærinde derimod er overhovedet et korrektiv til Kierkegaard selv, som lumskelig formodes at redigere sit levned og sin skrift i den ønskede retning, da jo eftertiden kigger med over skulderen. En sådan iscenesættelse skal jeg ikke give mig ind på at dementere eller det modsatte, da det er et kompliceret billede, der aftegnes, og det må i hvert enkelt tilfælde afvejes, hvad der kan holde. Men man kunne i det mindste som udgangspunkt prøve at tage Kierkegaard på ordet, og det er, hvad vi normalt gør, når vi i *Søren Kierkegaards Skrifter* giver os af med dateringer. Således også i tilfældet »En første og sidste Forklaring«. Hans egne direkte meddelelser om disse forhold står til troende, når ikke andet taler afgørende imod.⁸ Lad os derfor nøgternt genkalde os de relevante kendsgerninger og gøre os klart, hvad de kan bruges eller ikke bruges til.

Ifølge Kierkegaard blev trykmanuskriptet til *Efterskriften* afleveret medio december 1845: »Det hele Manuscript var indleveret i Bogtrykkeriet, Rub og Stub medio Dec. ell. saa 1845.« (JJ:414).⁹ Man kan af optegnelsens fortsættelse se, at »Rub og Stub« kun går på hovedmanuskriptet, ikke det interessante appendix; det hedder nemlig, at »'En første og sidste Forklaring' var henkastet paa et Stykke Papiir i det oprindelige Manuscript, men lagt til Side, for at udarbejdes og blev først afleveret saa sildigt som muligt, for ikke at ligge og flyve i et Bogtrykkerie.« Den anførte hale på tidsangivelsen for hovedmanuskriptets aflevering, »ell. saa 1845«, griber man klogelig fat i, da den giver rum for andre tolkninger end 'medio'. Og sandt nok: i artikeludkastet »En lille snaksom Yttring i Godmodighed« læser man følgende: »I den første Halvdeel af Dec. Maaned 1845 var Manuscriptet til min sidste Bog færdigt, og blev, som jeg altid har for Skik, heelt og holdent afleveret i Bogtrykkeriet et Par Dage før Juul.«¹⁰

Der er med Behrendt god grund til at undre sig over dette udsagn om en aflevering »et Par Dage før Juul«, når vi jo ved, at bogen blev 'bestilt' hos Bianco Luno den 30. december, og det ovennævnte eksempel med *Kjerlighedens Gjerninger* viste, at 'bestilling' faldt sammen med afleveringen.¹¹ Kan man imidlertid, når det gælder *Efterskriften*, nødvendigvis udelukke, at hovedmanuskriptet blev afleveret før jul, men at ordren først blev indskrevet den 30. december, da jo magisteren endnu manglede at aflevere sit tillæg til bogen? Behrendt leverer på en måde selv et argument i denne retning, når han fremdrager Kierkegaards senere notits i håndeksemplaret af *Efterskriften* om, at trykmanuskriptet »i de sidste Dage af Dec. Maaned 45 var afleveret til Luno heelt og holden.«¹² Ganske vist virker det påfaldende, at udtrykket 'helt og holdent' også bruges i det ovennævnte artikeludkast, svarende til 'rub og stub' i JJ:414, og at i disse tilfælde »En første og sidste Forklaring« ikke skulle være indbefattet; men samme ord kan bruges i forskellig betydning, og kan det ganske udelukkes, at 'Forklaringen' blev afleveret senest 30. december, hvorefter ordren blev indskrevet, måske var det endda aftalen, at tillægget skulle være færdigt før nytår, og at dette var »saa sildigt som muligt«? Herimod kan man indvende: hvorfor blev da hovedmanuskriptet afleveret ca. en uge før? Det skulle da lige være, hvis trykkeriet desuagtet havde villet tidligere i gang med sætningen af den store ordre; omtrent hele manuskriptet var tryklart, hvorfor det ville falde meget naturligt at indlevere materialet, så at arbejdet kunne gå i gang.

Forslag af denne art kan naturligvis affærdiges som spekulative – af samme grund optræder de ikke i tekstredigeringen – og så er det alligevel ikke andet end

nuancerede, forsigtige forsøg i retning af at yde Kierkegaards egne, tilsyneladende divergerende udsagn retfærdighed og at anlægge en positiv og åben attitude – frem for den stædige fastholden ved magisterens forfængelighed og fusk med sit eftermæle, akkompagneret af en stadig henvisning til 'forskningstraditionen', som var dette nødvendigvis altid en autoritet at læne sit hoved op ad.

Når det i øvrigt i JJ:414 hedder, at »En første og sidste Forklaring« ved afleveringen blev »lagt til Side, for at udarbejdes«, kan man spørge sig, hvad dette skal betyde. Udtrykket bruges undertiden i andre sammenhænge også om senere kladder og renskrifter og skal altså ikke nødvendigvis tages som udtryk for, at en tekst skal påbegyndes fra grunden. At det forholder sig således, fremgår jo også klart af JJ:414: »'En første og sidste Forklaring' var henkastet paa et Stykke Papiir i det oprindelige Manuscript«, og her begynder vi at nærme os sagens kerne: at 'Forklaringen' var planlagt og besluttet, længe før der overhovedet var tænkt på optræden i *Corsaren* eller for den sags skyld P.L. Møllers artikel i *Gæa*.¹³

Behrendt bærer ved til eget bål, når han indrømmer, at det tidligste udkast, der rummer hele kimen til 'Forklaringen', »godt kan tænkes udarbejdet samtidig med de første udkast til *Efterskriften* fra april-maj 1845«. Alligevel er han ikke villig til at anse bemeldte udkast for et udkast, da han jo helst vil, at 'Forklaringen' skal være skrevet et lille år efter, dvs. i februar 1846. Han vedgår desuagtet, at dette papir er identisk med udkastet, der i tekstredigørelsen kaldes ms. 24.1. At det vitterlig blev »lagt til Side«, som skrevet står i JJ:414, og eksisterer, finder Behrendt spøjst nok yderligere bestyrket, ved »at det omtalte stykke papir med første udkast til Kierkegaards vedgåelse af forfatterskabet stadig findes – ikke at forveksle med første udkast til 'Forklaringen'«. ¹⁵ Jeg kan ikke andet end finde det temmelig gådefuldt, at han omhyggeligt afviser det tidligste udkast som et udkast, når det som sagt tydeligt rummer kimen til den endelige version. Hvad kan forklaringen være anden, end at en så tidlig foreteelse intet kan have at skaffe med Corsaraffæren, hvorfor Behrendt nok helst så, at pågældende manuskript slet ikke fandtes, men det gør det.

Han glemmer også at forholde sig til et andet indicium for, at Kierkegaard meget tidligt puslede med tanker om ophævelse af pseudonymiteten, nemlig journaloptegnelsen JJ:363 fra sommeren 1845, hvis overskrift »*Et muligt Slutningsord til alle de pseudonyme Skrifter*« tydeligt peger i samme retning.¹⁶ Endvidere gør han sig skyld i misforståelser, når det gælder førstekorrekturen. Han hævder således, at »det af førstekorrekturen fremgår, at 'Forklaringen' blev affattet efter indleveringen af det øvrige manuskript«. ¹⁷ Meget vel, men hvordan skulle det kunne fremgå af førstekorrekturen? At 'Forklaringen' i denne blev trykt i samme ark som indholdsfortegnelsen, hvad enten det skete ved en fejl fra sætterens side eller af praktiske grunde, udsiger intet som helst om tilblivelsen, kun om rækkefølgen i sætteriet, hvor den er blevet sat til sidst sammen med indholdsfortegnelsen.

Vægtlægningen på *Gæa*-artiklen fra Behrendts side er i øvrigt ejendommelig, da kritikken heri ikke er spidsere mod Kierkegaard end mod de andre behandlede forfattere; P.L. Møller var ikke specielt efter Kierkegaard, og omtalen er ikke kun negativ. Det kunne da heller ikke udløse »En første og sidste Forklaring«, der jo allerede forlængst var planlagt og udkastet som afslutning på værket og i øvrigt på forfatterskabet, og der er således ingen årsagssammenhæng mellem *Gæa* og

'Forklaringen'. Kierkegaard tager sig kritikken af *Stadier paa Livets Vei* nær, men reagerer i form af et polemisk udfald mod P.L. Møller i *Fædrelandet* 27. december, »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« af Frater Taciturnus, og det er i dette indlæg, bemærkningen falder om, at han gerne vil i *Corsaren*. Dette sker første gang og eftertrykkeligt 2. januar 1846, og 10. januar følger Frater Taciturnus' anden artikel i *Fædrelandet*, »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning«. Forfatterskabet til de to artikler mod P.L. Møller og *Corsaren* vedkendes i »En første og sidste Forklaring«, men med den fælles datering »Januar 1846«, hvorfor »K7-forfatterne«, denne tilbagevendende *belua multorum capitum*,¹⁸ rimeligt antog, hvad man i den anledning meget vel kunne antage, at Kierkegaard ved den endelige udarbejdelse af 'Forklaringen' endnu ikke kendte tidspunktet for artiklernes offentliggørelse, og at udarbejdelsen derfor måtte være sket tidligere. Behrendts argumenter herimod er ikke overbevisende, herunder at januar »under alle omstændigheder har været acceptabel som dækkende også for ultimo-december produkter.«¹⁹

I journaloptegnelsen NB:7 kan man læse følgende om artiklernes tilblivelse: »Artiklen mod P. L. Møller var skrevet i megen Frygt og Bæven, jeg brugte Helligdagene dertil, og forsømte hverken at gaae i Kirke eller at læse min Prædiken for at danne den regulerende Modstand. Ligesaa Artiklen mod Corsaren.«²⁰ Spørgsmålet om, hvad »Ligesaa« skal vise tilbage til – »i megen Frygt og Bæven«, »Helligdagene«, »gaae i Kirke«, »læse min Prædiken« – står naturligvis åbent for fortolkning.²¹ Under alle omstændigheder kan det ikke afvises, at artiklen mod P.L. Møller blev skrevet i julen. Hvorvidt Kierkegaard på forhånd havde taget højde for, at han *ville* komme i *Corsaren*, så snart han lod et ord falde offentligt derom, kan vi ikke vide. Men hvad end resultatet af disse spekulationer bliver, er der overhovedet lige så gyldige grunde til at antage, at disse sager, inklusive *Corsaren*, ikke har noget afgørende at skaffe med »En første og sidste Forklaring«, der allerede forlængst var planlagt og udkastet, og dette er der grund til at fastholde. Det tidligere omtalte udkast er måske alligevel, hvad Behrendt har i tankerne, når han i sin artikels begyndelse henviser til 'Forklaringen' som »forfatterskabets hidtil hemmeligholdte note.«²² Adverbiet 'hidtil' angiver en forudgående eksistens for udkastets vedkommende, og derfor overrasker det, at Behrendt lægger sig efter at lægge afstand til det og efter bedste evne at reducere det til noget, der helst ikke skulle være der. Mindst lige så overraskende er hans påstand om, at der ikke skulle findes nogen *renskrift* til »En første og sidste Forklaring«. Imidlertid lader denne påstand sig modbevise forholdsvis simpelt: *renskriften* befinder sig i Kierkegaard Arkivet, B pk. 21. Det dernæst følgende argument, at mængden af rettelser i manuskriptet skulle gøre det til en kladde, må af enhver, der har et mere indgående kendskab til Kierkegaards papirer, afvises som åbenlyst urigtigt. At manuskriptet ikke er tilstrækkelig pænt, ser Behrendt som udtryk for 'tidnød'; men kunne netop denne iagttagelse ikke lige så vel tale for en hurtig færdiggørelse mellem jul og nytår? Er dette mindre plausibelt end begyndelsen af februar?

Ifølge Poul Behrendt er det slet ikke plausibelt, for der skal jo være en sammenhæng mellem Corsaraffæren og »En første og sidste Forklaring«. Det er alt om at gøre at få dateringen af 'Forklaringen' henlagt så sent som muligt. Her be-

gynder man samtidig at forstå, at *des Pudels Kern* er en underliggende, uomtalt dagsorden, som retfærdiggør endog en skævvridning af fakta om nødvendigt, og denne dagsorden er en kunstfærdig teori om 'dobbeltkontrakten' om løgn og sandhed i forholdet mellem forfatter og læser. Desværre har jeg ikke kendskab til, hvordan den tænkes brugt i forhold til Corsaraffæren og »En første og sidste Forklaring«, ud over hvad man nok simpelt kan formode, at ophævelsen af pseudonymiteten er en ophævelse af 'kontrakten'; hvorvidt 'menigmands' angreb i *Corsaren* er et brud på kontrakten, skal jeg ikke kunne sige. Jeg skal ikke her indlade mig på lignende spekulationer, herunder refleksioner over en 'solipsistisk skrive-situation'; men jeg glæder mig naturligvis ligesom andre til at se resultatet af Behrendts forskning på dette felt. Det er denne hemmelige spekulative dagsorden, der gør argumentationen vanskelig at forholde sig til, og den virker så meget desto mere søgt, når Kierkegaards egne udsagn om tilblivelsen om nødvendigt tilsidesættes for at få konstruktionen til at bære.

Naturligvis står det enhver frit for at betvivle kilderne: var Kierkegaard en uredelig fuser, der iscenesatte dette afgørende moment i sin tilværelse og bevidst ledte eftertiden på vildspor? Denne fortsatte diskussion vil jeg tillade mig at overlade til relevante litteratuser, men med en forsigtig opfordring til, at man i kierkegaardsk ånd forholder sig tilpas dialektisk nuanceret og ikke så ensporet corsarfikseret som sket. Kierkegaard havde forudset en fremtidig sammenkobling af 'Forklaringen' med Corsaraffæren, da han i marginalnoten til den omtalte optegnelse JJ:414 skrev: »Jeg har et Øieblik været raadvild, om jeg ikke af H: t: Omstændighederne (Corsar-Vrøvlet og Bysnakken) skulde lade Vedgaaelsen af mit Forfatterskab ude, om jeg ikke skulde i det Trykte bemærke ved Datoernes Angivelse, at det Hele var ældre, end alt dette Vrøvl. Men, Nei! Jeg skylder Sandheden netop intet Hensyn at tage til alt Sligt, og gjøre Alt som det har [været] bestemt«. Meget kunne tyde på, at »Corsar-Vrøvlet« ikke blot, som påvist i en nyere fremstilling, varede ved omtrent til Kierkegaards død, men at en moderne afart heller ikke har vist sig så let at få bugt med.

Noter

1. Poul Behrendt, »Søren Kierkegaards fjorten dage. Kronologien bag vendepunktet i Søren Kierkegaards forfatterskab – i anledning af Tekstredegørelsen for 'Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift', SKS K7«, *Danske Studier* 2003, s. 173-204.
2. »Søren Kierkegaard's Fortnight. The Chronology of the Turning Point in Søren Kierkegaard's Authorship. A Critique of the Critical Account of the Text to *Concluding Unscientific Postscript* in SKS K7«, *Kierkegaard Studies, Yearbook 2004*, Berlin & New York 2004, s. 536-564.
3. Erindringsbøgerne findes hos Aller Press, arkiv for Bianco Lunos Bogtrykkeri.
4. Udhævelserne og forkortelserne er Barfods; jf. *Af Søren Kierkegaards Efterskrevne Papirer. 1844-1846*, København 1872, s. 269. Behrendt opfatter »Ifølge Meddelelse fra Bianco Lunos Bogtrykkeri« som Barfods selvsyn af den nu forsvundne erindringsbog for 1845 og anser dette for en »vigtig konklusion«, jf. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 189. Det forekommer lidet sandsyn-

ligt, at Barfod skulle have set den originale erindringsbog; snarere har han fra Ålborg, hvor han befandt sig, indhentet oplysningen pr. post og altså på anden hånd med den heraf følgende usikkerhed.

5. SKS K7, København 2002, s. 79.
6. SKS 20, København 2003, s. 194.
7. Bianco Lunos *Erindringsbog for 1847*, løbenr. 629. For iagttagelsen takkes min kollega Niels W. Bruun, der blev opmærksom på eksemplet under vores udarbejdelse af tekstredigeringen til *Kjerlighedens Gjerninger* (SKS K9).
8. For at tage et simpelt eksempel, en objektivt konstaterbar fejl: han har et sted dateret en journaloptegnelse 29. februar uden at befinde sig i et skudår.
9. SKS 18, København 2001, s. 278.
10. *Søren Kierkegaards Papirer* VII 1 B 69, s. 252. Det samme aflæses af udkastet »En lille faktisk Oplysning«, hvor der også tales om aflevering »nogle Dage før Juul«, jf. *Papirer* VIII 1 B 71. Man bemærker samtidig, at trykmanuskriptet, således som det er almindeligt hos Kierkegaard, efter færdiggørelsen ikke afleveres med det samme til trykkeriet.
11. Man kunne dog hæfte sig ved, at Kierkegaard ville aflevere manuskriptet til *Kjerlighedens Gjerninger* 'i morgen', og at det først blev indført i erindringsbogen to dage efter. Enten har han vitterlig først været omkring trykkeriet to dage efter, altså ikke som planlagt 'i morgen' men i overmorgen, eller det er måske ikke fuldstændig utænkeligt, at man ikke altid var påpasselig med, at ordren blev indført i bogen og formaliseret, straks manuskriptet kom ind ad døren. Det sidste postulerer jeg ikke, jeg nævner det blot som en mulighed.
12. Citeret i SKS K7, København 2002, s. 88. Håndeksemplaret findes i Kierkegaard Arkivet, B pk. 23.
13. Artiklen »Et Besøg i Sorø« i *Gæa, æsthetisk Aarboeg* 1846, der udkom 22. dec. 1845.
14. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 180.
15. *Ibid.*, s. 178.
16. SKS 18, København 2001, s. 259 f.; jf. SKS K7, København 2002, s. 70.
17. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 194.
18. I en fodnote anføres dog tekstredigeringens forfatternavne.
19. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 187.
20. SKS 20, København 2003, s. 15 f.
21. »Søren Kierkegaards fjorten dage«, s. 185.
22. *Ibid.*, s. 173.
23. *Ibid.*, s. 196.

Finn Gredal Jensen

Tilbagekaldelsens konsekvenser

En duplik til SKS

Det må antages, at tilbagekaldelsen af *SKS*' nydefinering af termen »at bestille« ikke bare er en menig medarbejders private indrømmelse i en replik til mig. Det må være redaktionen af *Søren Kierkegaards Skrifter*,¹ som hermed tilbagekalder grundlaget for de nydateringer af Søren Kierkegaards manuskripter inden for tidsrummet 15. december 1845 til 20. februar 1846, som er fremsat i Tekstredøgørelsen til kommentarbindet til bind syv af *Søren Kierkegaards Skrifter* (*SKS* K7) med konsekvenser for flere følgende bind – senest Tekstredøgørelsen til *SKS* K8.²

Det kan derimod næppe antages, at redaktionen hermed også har tiltrådt Finn Gredal Jensens mildt sagt, som han selv medgiver, *spekulative* forsøg på – efter at præmisserne er bortfaldet – at opretholde samtlige Tekstredøgørelsens konklusioner.

Disse uklarheder i meddelelssituationen gør en meningsudveksling mellem mig og Finn Gredal Jensen mindre interessant. *SKS*' redaktion skylder fortsat, hvis ikke offentligheden, så danske og internationale abonnenter på *Søren Kierkegaards Skrifter* at meddele tilbagekaldelsen ledsaget af en konkret stillingtagen til tilbagekaldelsens konsekvenser for redegørelser, dateringer og kommentarer i diverse bind af *Søren Kierkegaards Skrifter*.³

Det var nydefineringen af ordet »bestille«, der i 2002 leverede grundlaget for *SKS*' afgørende påstand, nemlig at den 30. december 1845 ikke – som hidtil antaget – var datoen for Søren Kierkegaards indlevering af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* til sætteren, men derimod datoen for Bianco Lunos færdiggørelse af førstekorrekturen og aftale med forfatteren om trykning og fremstillingspris.⁴ Efterfølgende blev 30. december 1845 også udnævnt til datoen for Kierkegaards indlevering af »En første og sidste Forklaring«.⁵

Med retableringen af bogtrykkertermens traditionelle betydning (dvs.: *bestille* = at indlevere et manuskript til sætning) bortfalder den 30. december 1845 nødvendigvis som frist for aflevering af »En første og sidste Forklaring«, der under alle omstændigheder ikke blev sat hos Bianco Luno før på et tidspunkt *efter* afslutningen af førstekorrekturen til hovedmanuskriptet (nemlig sammen med den upaginerede indholdsfortegnelse hertil). Deadline for aflevering af »En første og sidste Forklaring« kan derfor *tidligst* være medio januar 1846.⁶

Hermed bortfalder følgelig også muligheden af at tyde Kierkegaards 'fejldatering' af replikken til P.L. Møller som et vidnesbyrd om, at manuskriptet til »Forklaringen« blev afsluttet, inden forfatteren kendte datoen for offentliggørelsen af den pågældende replik i *Fædrelandet*, dvs. inden den 27. december 1845.⁷ Og dermed er det ikke længere relevant, for slet ikke at tale om muligt, at datere færdiggørelsen af *Corsar*-replikken til samme tidsrum.⁸

Endelig kan det – med retableringen af 30. december 1845 som dato for indlevering af manuskriptet til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* – heller ikke

udelukkes, at flere af de tilføjelser til »Tillægget«, som findes i *AE*-manuskriptets marginer og sidebund, er påvirket – og altså indført *efter* offentliggørelsen – af P.L. Møllers kritik i *Gæa*.⁹

I modsætning til Finn Gredal Jensen har jeg i kritikken af Tekstredøgørelsen til *SKS* K7 ikke beskæftiget mig med de involveredes motiver. Jeg har alene påvist, at K7-forfatterne har baseret deres dateringer på et ensidigt kildevalg under forbigåelse eller fortieelse af udsagn, der kunne afkræfte hypoteserne. Det gælder eksempelvis tre af de fire kilder, der foreligger fra Kierkegaards hånd vedrørende datering af hovedmanuskriptet. Det gælder udtrykket »at bestille« og to af de tre sammenhænge, hvori det forekommer hos H.P. Barfod. Det gælder forholdet til de eksisterende eksemplarer af Bianco Lunos *Erindringsbøger* samt fortieelser og fordrejninger af ordets brug i tidligere Tekstredøgørelser til *SKS*.¹⁰

Finn Gredal Jensen mener nu til gengæld hos mig at kunne identificere ikke bare en forhåndsinteresse, men også ganske bestemte motiver. Han hævder således, at mit ønske om ikke på forhånd at udelukke muligheden af en sammenhæng mellem *Corsar*-striden og »En første og sidste Forklaring« tvinger mig til at insistere på en datering af sidstnævnte til februar 1846.¹¹ Men hvorfor dog det? En hvilken som helst datering af manuskriptet til et tidspunkt *efter* polemikken med P.L. Møller den 27. december 1845 åbner for den mulighed, ja, ret beset en hvilken som helst datering efter offentliggørelsen af P.L. Møllers kritik i *Gæa* den 22. december 1845.¹²

Mens *SKS*' nydateringer udtrykkelig har til formål at udelukke enhver tænkelig interaktion mellem »En første og sidste Forklaring« og P.L. Møllers bidrag til *Gæa* (inklusive Goldschmidt-polemikken primo januar 1846), kan man af min kritik af Tekstredøgørelsen ikke udlede noget om arten af en sådan interaktion. Med *SKS*' tilbagekaldelse af nydefineringen af ordet »at bestille« vil vejen være åbnet, men den er ikke på forhånd fastlagt. Slet ikke på den måde, som Finn Gredal Jensen har udspekuleret vedrørende Kierkegaards første udkast til vedgåelsen af forfatterskabet og karakteren af trykmanuskriptet til »En første og sidste Forklaring«.¹³

Noter

1. Omfattende: Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff, Alistair McKinnon – og Johnny Kondrup, på hvis foranledning Tekstredøgørelsens anden forfatter, ledende filolog Kim Ravn, på det årlige Kierkegaard-forskerseminar på Vartov, 10.-13. august 2004, mundtligt tilbagekaldte nydefineringen af udtrykket »at bestille«. En tilbagekaldelse, som blev ekspliciteret af dagens moderator, Niels Jørgen Cappelørn, med ordene: »Does this mean that you withdraw your interpretation of 'bestille'?« Johnny Kondrup, som jeg skylder tak for råd til tydeliggørelse af argumentationen i den engelsksprogede udgave af »Søren Kierkegaard's Fortnight«, kan næppe antages at være indforstået med Finn Gredal Jensens forsøg på at omgå samtlige tilbagekaldelsens konsekvenser.

2. I Tekstredgørelsen til *En literair Anmeldelse*, som blev offentliggjort i maj 2004, fastholdes således den uholdbare datering for affattelsen af Kierkegaards *Corsar*-replik til 25.-26. december 1845 (offentliggjort i *Fædrelandet* 10. januar 1846 som svar på Goldschmidts indlæg i *Corsaren* 2. januar 1846, jf. note 9), ligesom Tekstredgørelsen fastholder den *nu erkendt* uholdbare tydning af 30. december 1845 som dato for førstekorrekturernes færdiggørelse – som det fremgår af bl.a. følgende passus fra *SKS K8*, s. 40: »i dec. 1845 var SK optaget af færdiggørelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, og han skrev de to artikler til *Fædrelandet*. SK nævner selv, at manuskriptet til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* blev indleveret til Bianco Lunos bogtrykkeri 'et Par Dage før Jul'.«
3. Jf. forrige note. Hvad angår konsekvenserne for de øvrige binds vedkommende, henvises til min fremstilling i *Danske Studier 2003*, »Søren Kierkegaards fjorten dage. Kronologien bag vendepunktet i Søren Kierkegaards forfatter-skab – i anledning af Tekstredgørelsen for 'Afslyttende uvidenskabelig Efterskrift', *SKS K7*«, s. 197 ff. (herefter: *DSt 2003*).
4. Jf. Tekstredgørelsen til *SKS K7*, s. 45 og s. 79.
5. Det skete året efter på s. 431 i Finn Gredal Jensen & Kim Ravn »The Genesis of 'A First and Last Explanation'«, *Kierkegaard Studies. Yearbook 2003*, Berlin & New York 2003.
6. Jf. dels *DSt 2003*, s. 194 ff., dels »Søren Kierkegaard's Fortnight. The Chronology of the Turning Point in Søren Kierkegaard's Authorship. A Critique of the Critical Account of the Text to *Concluding Unscientific Postscript* in *SKS K7*«, *Kierkegaard Studies. Yearbook 2004*, s. 556 ff. (på en række punkter supplerer artiklen (herefter: *Yearbook 2004*) mit bidrag til *DSt 2003*).
7. Selv under forudsætning af, at Kierkegaard havde indleveret trykmanuskriptet til sætning den 30. januar 1845, har han kendt datoen for offentliggørelsen af sit svar til P.L. Møller. Hans overstregninger i trykmanuskriptet af de tomme pladser til udfyldning af bladnumrene for de to eksemplarer af *Fædrelandet*, hvori hans svar til hhv. P.L. Møller og M.A. Goldschmidt blev offentliggjort, kan altså ikke skyldes kronologiske omstændigheder. Jf. de ovenfor omtalte fremstillinger i *DSt 2003*, s. 185-87, og *Yearbook 2004*, s. 548 ff.
8. For at opretholde deres tydning af »Forklaringens« datering af Kierkegaards to artikler i *Fædrelandet* til »Januar 1846« forledes *K7*-forfatterne således til at påstå, at Kierkegaard skulle have affattet sin replik til Goldschmidt to uger før, den stod at læse i *Fædrelandet*, og over en uge før han vidste, *om* eller *hvordan* Goldschmidt ville svare. Af mit bidrag til *Yearbook 2004* (s. 549 samt noterne 19 og 30) fremgår det, at der i mindst to af udkastene til Kierkegaards replik til *Corsaren* i *Fædrelandet* den 10. januar 1846 umisforståeligt henvises til Goldschmidts indlæg i *Corsaren* den 2. januar 1846. Heraf fremgår, at Kierkegaard først kan have affattet sin replik til *Corsaren* efter den 2. januar 1846.
9. Jf. opregningen af manuskript-tilføjelser, der vidner om Kierkegaards læsning af *Gæa*-artiklen, i *Yearbook 2004*, s. 558, note 66.
10. Jf. *Yearbook 2004*, s. 563: »As a kind of ace up the sleeve of their inadequate documentation, the authors refer instead to the earlier *SKS* text commentaries

as evidence for their claim. But, as has been demonstrated in the previous review of the use of the term in the fourth and fifth *SKS* commentary volumes, such reference is in blatant conflict with the truth« (jf. de tilhørende noter 82 og 83).

11. Men hvem er det egentlig, der insisterer? Er det mig – som gør opmærksom på, at intet ved førstekorrekturen til »Forklaringen« (og *AE*-indholdfortegnelsen) udelukker Kierkegaards egen datering heraf til »Februar 1846« (både i sidste og næstsidste manuskript-version til »Forklaringen«, jf. KA VII B 75 og 80). Eller er det K7-forfatterne, som – endda på tværs af kendsgerninger, de nu selv har accepteret – tilbagedaterer affattelsen til december 1845?
12. Jf. min påvisning heraf i *Yearbook 2004*, s. 542: »In other words, the authors' assurances that, for chronological reasons, the attack on P.L. Møller could not have had a formative influence on »A First and Last Explanation« are, for exactly the same reasons, excluded«.
13. K7-forfatterne har således ikke bemærket, at det hovedafsnit i trykmanuskriptet (svarende til *SKS* 7, s. 569, l. 12 – 571, l. 34), som til slut giver hele manuskriptet dets navn, nemlig *Forklaringen*, ikke med et eneste ord indgår i det tidligste udkast, betitlet »Anm.« (som rummer ganske korte og senere forkastede versioner af hhv. *Vedgåelsen* og *Taksigelsen*, jf. *Pap.* VI B 99). At K7-forfatterne ikke skelner mellem begreberne *renskrift* og *trykmanuskript*, er en afgørende terminologisk svaghed ved deres fremstillinger.

Poul Behrendt

Schiller, Bang, Mann og Hans Mayer eller Om huller i hukommelsen

En filologisk anekdote

Sydpå antager nordiske emner ofte sælsomme former. I Jules Vernes *Voyage au centre de la Terre* (1864) bliver Arni Magnusson til Arne Saknussem og branden i København fortærer hans værker i året 1573. Kommentaren til en børneudgave/easy reader 1996 forklarer om bispen i Rejkjavik op mod 1864, at en *évêque* er en »personne importante de l'Église catholique«. Men Verne har godt nok rede på Oldnordisk Museum i København, og at direktøren hed Thomsen. Så det andet er måske poetiske friheder – men i hvilken hensigt? Dog, disse franske pudsigheder er næppe værre, end hvad hverdagens danske avis kan præstere.

Er vi endnu kun nået til det germanske gebet, forventer vi måske nok en mere striks omgængelse med vore kære kendsgerninger. Men selv dér forekommer der sære metamorfoser ...

I 1966 kom på Insel Verlag Schillers *Werke 3*, et udvalg af digte og fortællinger. Hans Magnus Enzenberger valgte digtene, og Hans Mayer skrev indledning. Enzenberger udelod kræsent Schillers kendteste skolebogsnummer – som Mayer nævner allerførst:

Thomas Mann beschreibt einmal den Rezitationsabend eines berühmten Schauspielers vor den Travemünder Badegästen seiner Jugendzeit. Das »Lied von der Glocke« wurde vorgetragen. Aber der erlauchte Mime sei wohl der einzige im Saal gewesen, dessen Textsicherheit zu wünschen übrig ließ.¹

Hvad Mann her skal have beskrevet, »einmal«, virker sært bekendt. Men man leder længe forgæves i hjerneboksen, for det ligger i skuffen med Bang. I novellen *Hendes Højhed* må den unge prinsesse afsidde den årlige basar i »Borgerforeningen« ...

– mens Hofskuespiller Hr. von Pöllnitz velvilligt deklamerede »die Glocke«. Hr. von Pöllnitz var den eneste i Salen, som ikke var ganske sikker i »die Glocke«. Han havde megen Pathos og løftede sig paa Tærerne ved Enden af hvert Vers.

Hr. von Pöllnitz udfyldte Hulleme i sin Hukommelse ved at fremrulle nogle langstrakte Lyd, der lignede fjern Torden, og han svingede med den højre Arm som med Vingene af en Vejrmølle.

Naar Hr. von Pöllnitz var færdig – det varede Aar for Aar længere, inden Hr. von Pöllnitz blev færdig med »die Glocke« – sagde Hendes Højhed: Det glæder mig ...

(..)

Hr. von Pöllnitz bukkede og pustede som en Hvalfisk. Det tog Aar for Aar mere paa Hr. von Pöllnitz at sige »die Glocke« paa Grund af Tordenen.²

Men herved øges mysteriet, for hvorfor skulle Mann dog svindle med Bangs scenen som selvoplevet? Mann var fortrolig med Bangs bøger. Forskere har peget på netop *Ihre Hoheit* som vigtig for Mann under arbejdet med den »Fürsten-Novelle«, som blev til hans *Königliche Hoheit*. Og på betydningen for hans *Felix Krull* af *Franz Pander* fra Bangs *Excentriske Noveller* – som er fra 1886 ligesom de *Stille Eksistenser* og if. Bang selv hænger nøje sammen med dem.³

Vi må nok ned i Mann-skuffen igen. – Hans sidste offentlige optræden var i maj 1955, som festtaler ved fejringen i både Vest og Øst (Stuttgart og Weimar) af 150-året for Schillers død. Taleren var en stærkt forkortet version af hans i 1956 trykte *Versuch über Schiller*. Få sider inde taler Mann om Schillers »natürlichen Hang zur Großartigkeit« og nævner Klokkedigtet som eksempel – uanset dets ufrivilligt komiske passager (som rigtignok er de eneste, Mann citerer!). Schillers navn – siger Mann – har især været knyttet til dette digt, som fik en uhyre popularitet næsten fra dets udkomst ...

Und erst in der Nacht von Unbildung und Erinnerungslosigkeit, die jetzt einfällt, beginnt sie sich zu verlieren. Aber es ist noch nicht lange her, daß Leute aus den einfachsten Volksschichten das Ganze auswendig konnten,

und der Däne Herman Bang sagt in einer seiner »Excentrischen Novellen« von einem rezitierenden Hofschauspieler: »Er war der einzige im Saal, der in der 'Glocke' nicht ganz sicher war«.⁴

Så dét var, hvad Mann sagde, »einmal«; med Bang på rette plads, trods forveksling af hans to 1886-bøger. Men den løste gåde stiller en ny: Hvorfor har Hans Mayer refereret hen i vejret? Den gåde kan jeg ikke løse her, men kun øge.

Mayer var fra 1950-1963 professor i tysk litteraturhistorie i Leipzig (DDR). Han har skrevet om Mann, og han overværede faktisk begge Manns festtaler – og deltog i den påfølgende festmiddag i Weimar. Hør blot, hvad Mayer selv erindrer herom:

Den Text des »Versuch über Schiller« kannte ich gut: ich hatte ihn als Manuskript aus Kilchberg [= fra TM] erhalten, weil er noch in der zwölfbändigen Gesamtausgabe erscheinen sollte, die ich für den Ostberliner Aufbau-Verlag zum 80. Geburtstag Thomas Manns vorbereitete.⁵

Thomas Mann wirkte ermüdet in Weimar (..) Ich saß im Parkett neben Ernst Bloch, dem dies alles kaum behagte (..) Nicht weit von uns saß Georg Lukács (..) Als der Ehrengast, auf die Bühne geleitet durch [kulturminister Johs. R.] Becher, ans Rednerpult trat, meinte mein Nachbar: er sehe aus wie ein Landbriefträger. Ich bat Ernst Bloch, wenigstens den Titel eines Oberpostrats zu bewilligen. Als Thomas Mann begann, schien alle Müdigkeit abgefallen. Ich hörte abermals den Text, den ich stellenweise fest auswendig wußte und folgte dem kunstvollen Vortrag wie der meisterhaften Aufführung einer vertrauten und geliebten Komposition.⁶

Mayers *Erinnerung* om 1955-festerne er skrevet i 1990 og indleder hans Mann-bog. Des mere mærkeligt er det da, at han i 1966 refererer galt fra Schillertalen. Men hvis han virkelig udfyldte Hullerne i sin Hukommelse efter von Pöllnitz-metoden, så bliver moralen for os andre: Slå altid efter!

Noter

1. Hans Mayer: »Die Frage nach dem Lyriker Schiller«, i: *Schillers Werke Dritter Band: Gedichte & Erzählungen*. Insel Verlag 1966, s. 479.
2. Herman Bang: *Stille Eksistenser. Fire Livsbilleder*. Kjøbenhavn 1886, s. 91.
3. Forskningsreferat s. 233 i Steffen Steffensens artikel »Thoman Mann und Dänemark« i: *Gedenkschrift für Thoman Mann* hrg. Rolf Wiecker = Text & Kontext, Sonderreihe, Band 2. Kopenhagen 1975.
4. Thoman Mann: *Gesammelte Werke in Dreizehn Bänden, XI Reden und Aufsätze*. S. Fischer Verlag 1974, s. 876.
5. Hans Mayer: *Thomas Mann*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1980, s. 16.
6. *ibid.* s. 17.

Peter Brask

Valdemar Rørdam og Nobelprisen

Valdemar Rørdam¹ kom til verden samme år som Holger Drachmanns debutdigt-samling og opnåede i begyndelsen af det 20. århundrede en position svarende til forgængerens. Han blev det danske lands og det danske folks besynger. Produktiviteten var stor og omfattede ud over lyrikken flere versfortællinger og et versdrama. Kærlighed til dansk natur og til barndommens præstegårdssidyl bærer værket. Men først og fremmest kærlighed til fædrelandet, der truet af udenvælts fjender og af et omsiggribende moralsk forfald behøvede såvel et stærkt forsvar som en styrket national selvfølelse med rødder dybt nede i historien. Rørdams kredsen om pligt, ansvarlighed, hengivelse og offer beror på, at nationen er større end det enkelte menneske; den er »vor Elskov og Ære«. Hans konservativt-heroiske nationalisme inficeredes i mellemkrigstiden med kommunismeskræk og tippe, da Hitler-Tyskland i 1941 indledte felttoget mod Sovjet, over i begejstring for nazismen. Hermed overspillede han på fatal vis sine kort, men heroismen var han som bekendt ingeniende alene om.²

Ejnar Thomsens indstilling 1937

Ejnar Thomsen beskæftigede sig ved flere lejligheder med Valdemar Rørdams forfatterskab.³ Med udnævnelsen til professor i nordisk litteratur ved Københavns Universitet i 1935 fik han adkomst til at indstille kandidater til den litterære Nobelpris.⁴ I 1937 gjorde han brug af denne adkomst, og når det netop blev Rørdam, han indstillede, afspejler det utvivlsomt dels det synspunkt, at denne forfatter i eminent grad levede op til det krav om »idealisk riktning«, der er indeholdt i Alfred Nobels testamente, og dels i videre forstand Thomsens høje vurdering af Rørdam og mening om, hvilken plads han burde indtage i dansk litteratur.⁵

Valdemar Rørdam har – skriver Thomsen – fra sin debut i 1895

repræsenteret et ejendommeligt og frugtbart Spil mellem lyrisk Stemningsmangfoldighed og etisk Mandsvilje, og dette Spil har faaet sin særlige Tone gennem hans udprægede Sans for Kontinuiteten i Slægt, i Nation og i den enkeltes Liv. Med en saadan Indstilling har han ganske naturligt maattet blive udpræget national; men samtidig har hans dybe og omfattende humane Kultur, der gennemtrænger baade hans Intellect og hans Følelse, reddet ham fra at komme ud i snæver Chauvinisme, ja, han har tilmed – i *Buddha* – givet et saa dybsindigt og afklaret Udtryk som maaske ingen anden dansk Forfatter for en ren Menneskelighed af »ubernational«
Karakter.

Han er altsaa paa én Gang en tindrende vaagen og uhyre vidtfavnende Kulturpersonlighed med Verdenshorisont og en nationalt rodfæstet Dansker, bestemt af sit Folks (og i videre Forstand: af Nordboernes) tusinde Aar. Men hertil kommer, at han som Verskunstner er i det allerstørste Format, og at han i sin Lyrik baade har opretholdt en fast og fornem Tradition

og skabt en forfriskende Fornyelse, der har betydet uhyre meget for moderne dansk Digtning.

Dels det udsøgte og ikke altid lettilgængelige Præg over det bedste af hans Digtning, dels hans dialektiske Mangfoldighed, dels endelig hans ranke Uafhængighed, der aldrig har tilladt ham at gaa paa Akkord og binde sig til en Klike eller et Parti, er Grundene til den Mangel paa Popularitet, som – til Danmarks Skam – karakteriserer hans Digterskæbne herhjemme. Han sidder nu i en Alder af 63^{1/2} Aar som en fattig Mand, der er nødt til at paatage sig relativt ligegyldigt (om end dygtigt udført) Oversættelsesarbejde for overhovedet at eksistere, og som kun nu og da kan hengive sig til de Opgaver, som han føler sig kaldet til at løse. I Virkeligheden er han stadig paa Højden af sin Skaberkraft, og fik han økonomisk sorgløse Kaar at arbejde under, vilde han bl.a. fortsætte med verdenskulturelle Drammer af lignende Type som *Buddha* – en Genre, der vil kunne hævde sig som international Litteratur.

Rørdam er med sit Format og sit Præg af det grandiose, baade i kunstnerisk og i personlig Stil, en Aandstype, som Sverrig kunde lære os at vurdere. At der blandt de kyndigst dømmende og bedst villende i Danmark er mange, der skatter Rørdam højt, véd jeg, og jeg tillader mig at vedlægge en Udtalelse af Digteren Kaj Munk – en Udtalelse, der tør regnes for typisk for mange stille Ener af den yngre Generation. Nobelprisen vilde – foruden at være fortjent – skabe en almindelig Opinion til Gunst for Rørdam og vilde i nogen Grad gøre ham til et Verdensnavn; som saadant er han den, vi i Øjeblikket med størst Tilfredshed kan se som Danmarks Repræsentant i Udlandet.

Bilag af Kaj Munk til Ejnar Thomsens indstilling

Det står ikke lysende klart, hvordan Kaj Munk kan gælde som en stille ener. Men han gik på jagt sammen med Rørdam og beundrede hans digtning og delte hans anskuelser. Brevet til Nobelkomiteen lyder:

Valdemar Rørdam er den eneste nulevende danske Digter, det gaar an at nævne i Forbindelse med Nobelprisen. At han ikke vurderes fuldtud efter Fortjeneste i sit eget Land, gør ham kun mere skikket. Han kan i Fugle- og Blomsterdigte kærtægne vort Sprog, saa det siger det usigelige, han kan i nationale Vers støbe det i en Kraft, man næppe før vidste det ejede. Utrættelig og med stor Magt har han været Vækker og Viser for vort Folk, kaldt paa nordisk Samhu og dog ejet aabent Sind for alle Værdier i det fællesmenneskelige. I et Drama som *Buddha* naar han i Visdom, stille Styrke, Skønhed, hvad kun de største i Verdenslitteraturen har naaet, og taler han med profetisk Myndighed til alle Folkeslag.

Vedersø Præstegaard, Januar 1937

Kaj Munk.⁶

Per Hallströms specialudtalelse 1937

Det tilkom Nobelkomiteens formand Per Hallström at udarbejde den specialudtalelse ('sakkunnigutlåtande') vedrørende Valdemar Rørdam, som skulle danne grundlag for karakteristikken af ham i komiteens indstilling til Svenska Akademien vedrørende Nobelprisuddelingen 1937.⁷ Hallström delte langthen anskuelser med den kun seks år yngre Rørdam. De repræsenterede begge den ultrakonservative nationalisme, som over en bred front gennemtrængte det etablerede borgerskab især i årtiet omkring Første Verdenskrig, – hvilket udtalelsen afspejler.

Valdemar Rørdams forankring i en præsteslægt (tilbage til 1500-tallet) og mange slægtsmedlemmers efterladte spor »i dansk kulturgärning«, – den slags »ger sin adel, och dennas förpliktelser ha visat sig levande nog hos ättlingen«, anfører Hallström indledningsvis. Præget af »ridderlig manlighet« hos Rørdam bliver ikke ofte overskygget af litterære modestrømninger.

Udtalelsen overskuer hele forfatterskabet. De allerførste digtsamlinger, før den livstruende brystsygdom i 1897-98, vakte hos nogle den følelse, at Rørdam var »den omedelbaraste lyriska begåvningen efter Holger Drachmanns debut«.

Løfterne blev »i icke ringa grad« indfriet i *Bjovulv* (1899), baseret på kendt engelsk sagnstof. »Dikten fick en symbolisk karaktär, Graendel blev slöhetens förlamande ande, och segern över honom blev frukten av en heroisk strävan efter manlighetens ideal, en hård skolning av viljan till detta enda mål, med uppoffring av alla lyckodrommar.« Opbygningen er streng, men nibelungenstrofens vers kunne ikke helt holde samme strenghed i tonen: »det fanns för stark lockelse för en skönhetsfrossande ung lyriker att här och där ge sig in på blommande sidostiger.« Og slikt hører knap nok hid, »ty de många härligheterna för ögat gingo ju Bjovulfstidens järnklädda kämpar alldeles förbi [!]«. Men skønt Brandes beundrede skriftet,⁸ blev det ikke samtidspopulært. »Man kan gissa, att diktens heroiskt asketiska anda icke just hänförde samtiden.«

Digtsamlingen *Dansk Tunge* (1901) roses ubetinget: »Vart ord rikt och varmt och icke ett enda för mycket!« Rig og varm er også den senere produktion, – dog mindre »ordstram«. »Men i dessa lidandes- och konvalescensdikter [fra sygdomsperioden] har allting lyckats. Hans syn har badats i dödens skugga, hämtat djup och klarhet där och så kunnat fånga det levande med nyfödd friskhet, naivt betaget, och omedelbart.«

Senere bliver der, forudskikker Hallström, lejlighed til at tale om »hans visserligen avgjorda och grundligt motiverade motsatsförhållande till mycket i hans värld och tid«, – men først vil han anføre et og andet om Rørdams kærlighedsdigtning. Versromanen *Gudrun Dyre* (1901) fik succes, kunne opfattes som »en litterär skandal« og give anledning til problemdebat og figuridentifikation, angreb og forsvar. Bogen forsøger »med psykologisk konst fullständigt mäta och återge en människas inre«, og det lader sig jo bare ikke gøre! Rørdam vil »med den yttersta fullständighet ge allting hvad hennes [Gudruns] är« – og læseren »får för mycket av henne«. Værst er, at hendes sublime kærlighed står over for en mand, en *helt*, som er aldeles uudholdelig, repræsentant for en idé, som romanen falder på. Det går heller ikke an at skrive en roman på vers, specielt ikke, »når den rör sig med avgjort lyriska strofer. I deras lätta och virvlande takter måste

helt prosaiska meddelanden, bland annat ekonomiska, dansa med, oundvikligt tunga på foten, och omständligare i ordalagen, än om de kunnat ges med nykter saklighet.«⁹

Derefter gör Hallström nogle generelle anmärkningar om Rørdam som versmager. Der er friskhed og ægthed, også ofte i indlæg i »tidsfrågor«, men ræsonnementet trues af omstændelighed: »Rørdam har ej gåvan att koncentrera idéer och ej heller rikedom på dem, men hans tendens är sund och modig. Som nationalkänslans förkunnare är han fri från förhävelse och hat och inskräper alltid plikten att med gärning och offer stå för vackra ord.«

Heroismen i *Den gamle Kaptajn* (1906-07; tre bind fortællinger fra »vor sidste Krig«, den i 1864) kalder på en sammenligning med Runebergs Fänrik Stål, afgjort til den finske digters fordel: »Runebergs stærkt dramatiske scener med sitt höga patos, sin rika människoskildring och sin humor lågo långt utanför och över Rørdams begåvning.« Betoningen af dansk *jævnhed* og baggrunden af idyllisk mildhed matcher heller ikke Ståls »medryckande«. Der er jo heller ingen sejr, blot »tappert buret nederlag« – og det giver ikke så rigt et stof at skildre. Specielt smuk er fremhævelsen af general de Meza, – »den förnämt ärliga saklighetens och klokhetens man gent emot demagogiskt lættsinne och simpelhet«.

Frem mod verdenskrigen viger den personlige lyriks emnekreds mere og mere

för patriotisk förkunnelse, aldrig tröttande att inskräpa ett folks plikt att värja sin själ och sitt liv med vapenberedskap. När så stormen brutit lös, fångar den naturligtvis alla Rørdams tankar. Hans sympatier äro på förhand bestämda för ententemakterna,¹⁰ och hans historiska insikter lägga därvid intet hinder i vägen, ty de tyckas rätt obefintliga. Det är dock vackert att se, att hans ridderlighet är vaken även här och kan beundra den kringvärvides [?] hjältemod.

Digtsuiten *Den gamle Præstegaard* (1916) kan henregnes til »det vackraste han gett, utan all tvekan det yppersta efter ungdomstidens blomsterskörd. Så lyckligt fritt som då dansa väl icke längre stroferna; de ha en tyngre och mer begrundande hållning, men de äro fullödiga och prägla synbilderna med kanske ännu säkrare linjer.« Specielt fremhæves digtet »Helligkilden«, hvor endog præstegårdens traditioner bliver til *poesi*: »Det hela har blivit till en pietetsfull hyllning av vad prästättlingen tidigare dömdes trångt och hårt i sitt och tidens uppror mot all religiös tro.«

Også andetsteds skildres barndom – i digtsamlingen *Huset ved Volden* (1932) og prosaromanen *Lykkelige Barndom* (1915). I sidstnævnte uden succes: »Den ger nästan bara mörka sidor, genom att framför allt syssla med sexualproblem, om av egen drift, eller påverkad av dystra studier i samtida litteratur, må lämnas därhän.«

På dramatikens felt fremhæves ét værk, – »som i alla avseenden står ensamt för sig i hans alstring: *Buddha, Lykkens Yndling* (1925)«. Rørdams omlagte livssyn kan skyldes egne oplevelser og måske »världshändelsernas tyngd under ett ödesdigert decennium«, – i hvert fald har Rørdam dels studeret buddhistisk visdom og dels været i Siam. Dramaet er beregnet til scenen, men »striderna däri gälla själsliga typer snarare än individer, det är tanke som möter tanke«.

Boken lär väl emellertid få förbliva läsdrama, och som sådant vittnar den om en vidsträcktare och djupare uppfattning av mänsklighetens och alltets liv, än man någonsin tilltrorde lyrikern med hans uppgående i ögonblicket. Framför allt vittnar den om mycket mera intellektualitet, ty det ligger en betydande tankestyrka i att så som här ge poetisk form åt en världsreligions lärobyggnad. Självä versformen – blankvers – har osökt ledighet och vardagsenkelhet i språket; i mindre grad har den rytmisk skönhet.

Hallström konkluderer i umiddelbar forlængelse heraf:

Förslaget om Nobelpris åt Valdemar Rørdam är grundat på några särskilt valda och mest väl valda verk – bland annat *Buddha*, och kan dessutom peka på hans sällsynt rika produktion av lyrik. I det yppersta av denna har han ej överträffats av någon samtida dansk poet. Där han sjunker under sin naturliga nivå, beror det ofta på för stor lätthet att skriva och därmed på faran att bli för utförlig. Där han undgår denna fara, har han åstadkommit strofer av sällsynt skönhet båda för fantasisynen och för örat. Ordmusiken kan vara rent av betagande. Han når där allt han vill nå, och om den stora tonen ej hör dit, så har han heller aldrig försträckt sig för att nå den. Till hans vackra och sällsynta gåvor hör osökt naturlighet. / Förslaget är väl värt att övervägas.¹¹

Nobelkomiteens indstilling 1937

Enhver vurdering af, om en given forfatter på et givet tidspunkt bør have eller burde have haft prisen, må tage hensyn til, hvem der i øvrigt figurerer på Nobelkomiteens liste for det pågældende år. 1937-listen omfattede 37 kandidater, som naturligvis ikke alle vejede lige tungt. Man må formode, at Hallstrøms specialudtalelse har ført til, at Valdemar Rørdams kandidatur faktisk er blevet overvejet. Komiteen, der tillige bestod af litteraturhistorikeren Fredrik Bööök, kritikeren Torsten Fogelqvist, politikeren Hjalmar Hammarskjöld og lyrikeren Anders Österling, nåede frem til følgende formulering, for så vidt angik Rørdam:

I sakkunnigutlåtandet anbefalles forslaget till övervägande, framför allt för diktarens lyriska produktion som har strömmande omedelbarhet och fulländad verskonst. Just genom sin strömmande art har den emellertid blivit så vidlyftig och ojämn, att den ej kunnat ge det intryck av sovrat och fast mästerskap som bör krävas av en med Nobelpris utmärkt diktargärning på särskilt detta område. / Kommitterade ville ej anbefalla förslaget.¹²

Komiteen nåede i det hele taget ikke frem til en enig indstilling. Fogelqvist og Österling stemte for franskmanden Roger Martin du Gard, de øvrige tre medlemmer stemte imod.

Akademiets afgørelse 1937

I denne situation besluttede Akademiet at give årets Nobelpris til Roger Martin du Gard, »för den konstnärliga kraft och sanning, varmed han i romanserien *Les Thibault* har framställt mänskliga motsättningar och väsentliga sidor av samtida liv«. ¹³

Ejnar Thomsens indstilling 1938

En indstilling til Nobelprisen gælder kun for det år, den indgives. Uanset hvilken konklusion en specialudtalelse udmunder i, uanset hvilken indstilling Nobelkomiteen fremkommer med, og uanset hvad Svenska Akademien måtte mene om de kandidater, som Nobelkomiteen måtte forholde sig positivt til, så må der en ny indstilling til, for at en forfatter igen kan komme i betragtning. ¹⁴ Ejnar Thomsen fornyede – uvidende naturligvis om, hvilken skæbne hans første indstilling havde fået i Nobelsystemet – sin indstilling. Han havde – skrev han – »intet væsentligt« at føje til 1937-indstillingen, men tilføjede alligevel følgende:

Jeg finder dog Anledning til meget stærkt at betone det skrigende Misforhold, der er imellem Rørdams Værd og Vægt paa den ene Side og det danske Gennemsnitspublikums Vurdering af ham paa den anden. Rørdams ranke Uafhængighed af alt Partivæsen har ikke skullet gøre ham til persona grata hos Kritikerne, og dels hans stærkt nationale Præg, dels hans fornemme idealistiske Dialektik har ikke vundet Forstaaelse herhjemme; af danske Kritikere er der – foruden mig selv – egentlig kun Harald Nielsen, der har skrevet om ham med virkelig Forstaaelse. ¹⁵

Det er min Overbevisning, at Sverrig (fra hvis Side navnlig Professor Fredrik Böök har vist den fineste Sans for Rørdams Digtning ¹⁶) vil have bedre Betingelser end mit eget Land for at skatte min Kandidats Ejendommeligheder, ogsaa den grandiose Stil over hans menneskelige og kunstneriske Personlighed, som støder saa mange i Danmark. Det vilde være ydmygende for os, men ogsaa sundt, om det blev vort Naboland, der belærte os afgørende om Værdien af det, som de fleste af os trækker paa Skulderen ad.

At dog de ypperste i vor yngre Slægt har Blik for Rørdams Storhed og for hans bedste Værkers Rang af Verdenslitteratur, derom vidner vedlagte Udtalelse af Forfatteren Kaj Munk.

Jeg tilføjer, at Rørdams dybe Sorg over Tabet af sin Hustru sidste Foraar paa en mærkelig Maade har aabnet for nye Kildevæld i ham. Hvis den høje Komité beslutter sig til at belønne ham, vil den derved opnaaede Forbedring af hans trange Kaar utvivlsomt sætte Frugt i en Række modne og dybe Værker. Som Kunstner er han med sine 65 Aar paa Højden af sin Evne, men maa i disse Aar væsentlig oversætte for overhovedet at eksistere. ¹⁷

Henrik Pontoppidans indstilling 1938

Indstillingen er ganske kort, og tilblevet på Ejnar Thomsens opfordring. Pontoppidan tillader sig »at gøre den højtærede Nobelkomité's Medlemmer opmærksom på den danske Lyriker Valdemar Rørdams overordentlige Fortjenester af dansk Sprog og Digtning gennem 50 År«. ¹⁸

Nobelkomiteens indstilling 1938

Tilsvarende kort kunne Nobelkomiteen fatte sig i dens indstilling til De Aderton: »Sedan förra året, då förslaget väcktes, har ingenting nytt av den danske poeten utkommit. Kommitterade ville ej heller nu anbefalle förslaget.«

Akademiets afgørelse 1938

Som bekendt gik 1938-prisen til den amerikanske populærforfatter Pearl S. Buck, en beslutning, som Svenska Akademien ikke fik megen ære af. Tilmed var hun indstillet af fire af Akademiets egne medlemmer (Bo Bergman, Torsten Fogelqvist, Sven Hedin og Henrik Schück). ¹⁹

Efterspil

Sidst i 1930'erne vakte det tilsyneladende bekymring i litterære kredse, at Nobelprisen år efter år gik Danmark forbi. Johannes V. Jensen havde været indstillet adskillige gange siden 1925, i 1930'erne bl.a. af skiftende konstellationer af professorer ved Københavns Universitet (Vilhelm Andersen, C.A. Bodelsen, Frithiof Brandt, Hans Brix og Johannes Brøndum-Nielsen). ²⁰ Johannes Jørgensen havde i 1926 været indstillet af professor Valdemar Vedel og i 1932 af professor Viggo Brøndal. ²¹ Martin Andersen Nexø havde i 1931 været indstillet af den kendte tysk-jødiske forfatter Alfred Döblin. ²²

Ejnar Thomsens indstilling af Valdemar Rørdam gav anledning til, at Andersen Nexø påny blev bragt på bane. Herom orienterede Harry Søberg hovedpersonen sidst i juni 1938. En svensk gæst med Akademi-forbindelser havde – meddelte han – fået Pontoppidan til at anbefale Rørdam, idet man ikke ville tildele Johannes V. Jensen prisen »paa Grund af, at hans Produktion i en lang lang Aar-række havde været i stadig Nedadgaen«. ²³ Søberg opfordrede på denne baggrund Forfatterforeningen til at sætte en underskriftindsamling i gang i Nexøs favør, men fik det svar, at sligt ville være i strid med foreningens vedtægter. ²⁴ Herved blev det.

Rørdam i litteraturhistorien

Ejnar Thomsens kandidat til Nobelprisen fik ikke blot ikke prisen, men heller ikke den plads i litteraturhistorien, som den lærde, men nok lidt sære professor undte ham. Til *Litteraturens stemmer* (1999) blev han forment adgang, uden at nogen anmelder af den grund funderede over, om han var dansk digtekunsts nr. 251, og med rette. I *Dansk forfatterleksikon/Biografier* (2001) henføres han af Hans Hertel til »de døde poeters klub«. I førsteudgaven af *Danske digtere i det 20. århundrede* (to bind, 1951-55) karakteriserede Jens Kruuse hans kompliceret-modsætningsrige sind med blik for både det lyrisk-mangfoldige og det patetisk-retoriske. I andenudgaven (tre bind, 1965-66) havde han atter sin egen, nu af Frederik Nielsen forfattede, noget mere forbeholdne artikel. I tredjeudgaven (fem bind, 1980-82) indgik Bo Hakon Jørgensens stærkt kritiske karakteristik af ham i en større opsamlingsartikel. Og i fjerdeudgaven (tre bind, 2000-02) lige netop nævnes han nogle steder i redaktøren Anne-Marie Mais afrunding vedrørende perioden 1900-40. I Politikens traditionsforankrede litteraturhistorie i fire bind (1964-66) portrætteres han med kærlig forståelse af F.J. Billeskov Jansen, men i Gyldendals mentalitetshistoriske fremstilling i ni bind (1983-85) får han læst og påskrevet af Ib Bondebjerg. Tiderne skifter, og udvælgelseskriterierne med dem, som det sig hør og bør. De kriterier, som Per Hallström lagde til grund, da han fandt Rørdams kandidatur til den prestigøse Nobelpris værd at overveje, havde deres æstetiske og ideologiske forankring i en – allerede dengang – svunden tid.

Korrekturtilføjelse

Udkommet efter artiklens afslutning er Søren Espersen, *Valdemar Rørdam. Nationalskjald og landsforræder*, 2003, 223 s. Et hovedsynspunkt i dette skrift er, at Valdemar Rørdam blev snydt for Nobelprisen, og at just dette medvirkede til, at Danmark ikke fik taget det fornødne opgør efter besættelsen. Nordmændene måtte »ud i det åbne og føre proces«, fordi Knut Hamsun havde modtaget Nobelprisen, mens danskerne »ikke havde en Nobelpris at kæmpe med i forbindelse med Valdemar Rørdam, om end digteren altså var nær ved at få den« (s. 213).

Ræsonnementet er naturligvis ikke holdbart. Og som det vil være fremgået, har det heller ikke noget på sig, at Rørdam var »snublende nær ved at blive Nobelpristager« (s. 211). Søren Espersen har i det hele taget i denne henseende rod i sine papirer. Allerede hans overskrifter skaber forvirring. Kapitlet »Nobelpriskandidat« skildrer Rørdams liv i begyndelsen af 1930'erne, hvor han netop ikke var kandidat til Nobelprisen. Sandt nok bliver han på det tidspunkt »for første gang i Sverige nævnt som en mulig kandidat til Nobelprisen i litteratur« (s. 85). Nævnelser – betegnet som »den absolutte kulmination« i Rørdams liv – faldt, da Harald Schiller i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* gjorde gældende, at »det kun var et spørgsmål om tid, før en af tre danske digtere, Johannes V. Jensen, Valdemar Rørdam og Johannes Jørgensen, modtog den litterære udmærkelse over dem alle, Nobelprisen« (s. 91). Espersen kunne have overvejet den nyansatte litteraturmedarbejders ganske beskedne rolle i det artige spil, måske endda problematiseret hans høje vurdering af prisen, men læser altså i stedet en åbenbart

sandhed ud af Schillers artikel. Tillige anfører han, at Kaj Munk, Otto Gelsted og Johannes Jørgensen »skubbede på« fra dansk side. Munk skubbede først på seks år senere, Gelsted gjorde det næppe, og Jørgensen nøjedes (i den kronik i *Dagens Nyheder* 22. marts 1931, som Espersen citerer s. 85-88) med at tilskrive Rørdam »nordisk Format« (og Brandes »Verdensformat«) og gøre ham til Heidenstams »Aandsfrænde«.

Nobelpriskandidat blev Rørdam vitterligt ikke før i 1937, og altså i medfør af Ejnar Thomsens indstilling. Men Espersen tillægger, at også Vilhelm Andersen var »gået aktivt ind i sagen«, og at Sigrud Undset og Selma Lagerlöf »havde skrevet til akademiet« (s. 104). Andersens aktivitet i sagen kan nu ligge på et ret lille sted. I sin 1941-indstilling af Johannes V. Jensen til Nobelprisen præciserer han, hvorfor han ikke »har kunnet tiltræde et samtidigt Forslag, gældende Valdemar Rørdam, for hvis Kandidatur jeg iøvrigt har megen Sympati«. Og hvad angår de to Nobelpristagere, ses de ikke at have gjort brug af deres indstillingsret. Man kan udmærket forestille sig, at Harald Schiller har henvendt sig til dem, men i så fald kom der altså intet ud af hans bestræbelser.

Thomsens indstilling var som omtalt bilagt et notat af Kaj Munk. Espersen citerer dets linjer om, at Rørdam »er den eneste nulevende danske Digter, det gaar an at nævne i Forbindelse med Nobelprisen« (s. 105), og tilføjer for egen regning, men uden hold i kendsgerningerne, at NK modtog »flere indstillinger af lignende karakter«. Han citerer naturligvis også konklusionen i Per Hallströms specialudtalelse om, at Rørdams kandidatur var »väl [värd] att övertägas« (s. 105f). Derimod undlader han at citere NK's indstilling til SA. Dette mere forpligtende aktstykke, signeret af Hallström i hans egenskab af komiteformand, fastslår, at Rørdams verskunst er så vidtløftig og ujævn, at »den ej kunnat ge det intryck av sovrat och fast mästerskap som bör krävas av en med Nobelpris utmärkt diktargärning på särskilt detta område«.

Ejnar Thomsen formulerede i 1938, hvad Espersen omtaler som »en ny, stærk indstilling« (s. 106). Det »bilag« fra Henrik Pontoppidan, som han i den forbindelse nævner, var formelt betragtet en selvstændig indstilling, skønt tydeligvis skrevet uden lyst og under pres. Det fremgår af Thomsens brev af 13. januar 1938 til Rørdam (citeret i note 17). Brevet godtgør også, at hvad Espersen relaterer til 1937-indstillingen, de facto relaterer sig til 1938-indstillingen: det virkningsløse puf til Vilhelm Andersen, samt Sigrud Undsets og Selma Lagerlöfs påståede aktivitet. Espersen bringer et citat af et brev fra Schiller til Rørdam, som reelt er sammenstykket af to brevsteder, fra henholdsvis 1932 og 1937 (s. 106). Og han tillægger: »Professoren havde udover sine andre, mange breve til det svenske akademi ydermere fremhævet Rørdams fordanskning af Alexander Pusckin's 'Eugen Onjègin'« (s. 106). Bortset fra, at de »mange« breve altså er to i tallet, giver formuleringen indtryk af, at anbefalingen af Pusckin-oversættelsen var henvendt til Akademiet. Espersen har muligvis (i den nettilgængelige, foreløbige version af denne artikel) forlæst sig på min bemærkning om, at anbefalingen »lyder næsten som et supplement til Nobelindstillingen«.

Om alt dette drejer kapitlet »Margot de Witt« sig. Rørdam indledte efter hustruen Margrethes død et forhold til denne adskilligt yngre tyske kvinde. Espersen forstår det lige så lidt som børnene – og holder den mulighed åben, at »hun måske satte næsen op efter at få del i Nobelprisen« (s. 103)! Kapitlet ud-

løber i en konstatering af, at den pris, som kunne have reddet Rørdam ud af hans økonomiske vanskeligheder, »lod vente på sig« (s. 108).

Hvorfor mon? Jo, Valdemar Rørdam fik ikke Nobelprisen af den enkle grund, at han efter SA's opfattelse ikke havde format dertil. Der er ingen grund til mytemageri desangående. (Hvor langt sligt kan drives, viser Søren Krarups påstand fra 1987 om, at SA i 1941 havde besluttet at tildele Rørdam prisen. Digteren var slet ikke indstillet det år, og desuden var Nobelprisuddelingen som bekendt stillet i bero i årene 1940-43. Mads Kierkegaard Otto gentager påstanden i Den danske Forenings tidsskrift så sent som i 2000.)

Jf. min artiklen »Over strengen. Valdemar Rørdam hagiograferet« om Søren Espersens biografi i *Tidschrift voor Skandinavistiek*, bind 25, 2004, s. 67-82. Anmeldelser i øvrigt: Lars Handesten, *Berlingske Tidende* 29. november 2003; Peter Stein Larsen, *Kristeligt Dagblad* 21. november 2003, samt *K&K*, nr. 97, 2004, s. 119-25; Erik Skyum-Nielsen, *Information* 3. januar 2004; Mette Winge, *Politiken* 29. november 2003.

Litteratur

(ud over det i noterne anførte)

Hans Ahlmann, *Det danske Parnas 1900-1920*, 1920, s. 171-76.

Vilhelm Andersen, *Taler*, 1924, s. 140-45.

F.J. Billeskov Jansen, i *Dansk litteratur historie*, bind 3, 1966, s. 555-61.

F.J. Billeskov Jansen, i Valdemar Rørdams *Udvalgte digte 1895-1940*, 1966, s. 341-61.

Julius Bomholt, *Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage*, 1930, s. 161-64, 266-68.

Julius Bomholt, »Valdemar Rørdam«, *Social-Demokraten* 18. og 19. februar 1941.

Ib Bondebjerg, i *Dansk litteraturhistorie*, bind 7, 1984, s. 114-15.

Johannes Bredkjær, i *Indbydelsesskrift til Afgang- og Aarsprøverne ved Haderslev Katedralskole*, 1925, s. 1-37.

Jørgen Bukdahl, *Det moderne Danmark*, 1931, s. 240-65.

Johannes Fibiger, i *Gads danske forfatterleksikon*, 2003, s. 562-63.

Oscar Geismar, *Nogle Digterprofiler*, 1906, s. 115-39.

Arne Hardis, »En syg skæbne« / »'...at undgaa at nævne ham'«, *Weekendavisen* 25. april og 3. maj 2002.

Arne Hardis, »En syg skæbne. Valdemar Rørdam, den patriotiske landsforræder«, i hans *Æresretten. Dansk Forfatterforening og udrensningen af de unationale 1945-52*, 2003, s. 43-75.

Bo Hakon Jørgensen, i *Danske digtere i det 20. århundrede*, bind 1, 1980, s. 55-57.

Aage Jørgensen, »Danske kandidater til den litterære Nobelpris«, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, bind 80, 2004, specielt s. 155-57.

Søren Krarup, *Det tavse flertal. Konservativ essays*, 1987, s. 77-100 (< *Tidshverv*, bind 61, 1987, s. 44-54).

- Tom Kristensen, *Fra Holger Drachmann til Benny Andersen*, 1967, s. 57-63.
- Jens Kruuse, i *Danske Digtere i det 20. Aarhundrede*, bind 1, 1951, s. 179-85.
- Chr. Ludwigs, i *Hovedtræk af nordisk digtning i nytiden*, bind 1, 1920, s. 159-66 (anmeldelser, nekrolog).
- Jöran Mjöberg, *Drömmen om sagatiden*, bind 2, 1968, s. 366-68.
- Kai Friis Møller, *Skribenter og Bøger*, 1942, se reg.
- Kai Friis Møller, *Udvalgte Essays 1915-1960*, 1960, s. 117-19 [1938].
- Frederik Nielsen, i *Danske digtere i det 20. århundrede*, bind 1, 1965, s. 309-16.
- Mads Kierkegaard Otto, »Revurdering af digteren Valdemar Rørdam«, *Danske-
ren*, bind 14:3, 2000, s. 12-15.
- Ole Ravn, *Dansk nationalsocialistisk litteratur 1930-45. En introduktion*, 1979, s. 190-204.
- Chr. Rimestad, *Fra Stuckenberg til Seedorf*, bind 2, 1923, s. 7-32.
- Finn Thrane, i *Indfaldsvinkler*, 1964, s. 84-93 (om »Berengarias Fletning«).

Noter

1. Valdemar Rørdam (1872-1946), forfatterdebut 1895 med digtsamlingen *Sol og Sky*. Se Sven H. Rossel i *Dansk biografisk leksikon*, 3. udgave, bind 12, 1982, s. 545-47, samt Svend Dahl og Povl Engelstoft (red.), *Dansk skønlitterært Forfatterleksikon 1900-1950*, bind 3, 1964, s. 223-28.
2. Rørdam var livet igennem betænkelig ved Tysklands stormagtsambitioner og den trussel mod Danmark, de i stigende grad udgjorde, ikke mindst efter Hitlers magtovertagelse. Men bolsjevismens internationale målsætning bød ham i den grad imod, at han altså – i det famøse digt »Saa kom den Dag« i nazitidsskriftet *Akademisk Aktion* 26. juni 1941 – opfordrede sine landsmænd til at slutte op bag Hitlers felttog. Efter befrielsen behandlede Dansk Forfatterforenings Æresret sagen om Rørdams »unationale« virksomhed, i hvilken forbindelse han bad sit folk om tilgivelse, dog uden at angre selve substansen: opfordringen om at tage Tysklands parti mod kommunismen. (Jf. Arne Hardis' i litteraturlisten anførte bog).
3. Ejnar Thomsen (1897-1956), litteraturhistoriker, mag.art. 1926; lærer ved Ribe Statsseminarium 1932-35, derefter professor i nordisk litteratur ved Københavns Universitet. Bibliografi i *Digteren og kaldet. Efterladte studier*, 1957, s. 222-52. Om Rørdam publicerede han: »Valdemar Rørdams to sidste Dramaer«, *Gads danske Magasin*, bind 22, 1928, s. 61-64 (om *Buddha og Kongeofret*); »Stridsmand og Sanger«, *Aarhus Stiftstidende* 15. marts 1929 (kronik); »Valdemar Rørdam«, *Ord och Bild*, bind 41, 1932, s. 499-505; »Gundindernes Strid. En Detailstudie i Valdemar Rørdam«, *Festskrift til Vilhelm Andersen*, 1934, s. 284-98 (om »Afrodites Boldspil«); *Ledetraad ved folkelig Universitetsundervisning*, nr. 68, 1939, 4 s.; *Dansk biografisk Leksikon*, bind 20, 1941, s. 452-58. Hertil kommer otte anmeldelser. – I frustreret bitterhed over Rørdams »nationale syndefald« parodierede Thomsen i *Majkatten*, nr. 4-5, 1945-46, s. 24-37, flere af hans – Kalamolimnos' – digte; den nitide tryksag fremtræder som »en lemnisk Okkupationsantologi« betitlet

- Saa oprandt da* – og udgivet af Justus Ødevang, med et vedføjte »responsum« underskrevet af Thomsen (s. III-IX).
4. Se Kjell Espmark, *Litteraturpriset. Hundra år med Nobels uppdrag*, Stockholm 2001; 281 s. (ajourført udg. af: *Det litterära Nobelpriset. Principer och värderingar bakom besluten*, Stockholm 1986; 202 s.). Espmark (f. 1930), litteraturhistoriker, fil.dr. 1964, SA-medlem 1981, NK-formand 1988. [I det følgende: Svenska Akademien = SA; Nobelkomiteen = NK.]
  5. Indstillingen er dateret 27. januar 1937. Den såvel som øvrige aktstykker, der citeres eller refereres i det følgende, beror i SA's Nobelbibliotek, Børsbygningen, Stockholm. Materialet dér er ikke omfattet af svensk offentlighedslovgivning, men »sekretessbelagd«, indtil 50 år er gået. I forbindelse med Nobelprisens hundredårsjubileum udkom Bo Svensén (udg.), *Nobelpriset i litteratur. Nomineringar och utlåtanen 1901-1950*, Stockholm 2001; bind 1: 1901-1920, xlv, 489 s., bind 2: 1921-1950, 529 s.
  6. Om Kaj Munks forhold til Rørdam, se Niels Nøjgaard, *Mest lever vi når vi dør*, 1973, s. 73-88 (let revideret optryk efter privattrykket *Kaj Munk og Valdemar Rørdam*, 1952, s. 13-24), samt Per Stig Møller, *Munk*, 2000, spec. s. 144f og 304. Munks første Rørdam-artikel, 1935, baseret på et foredrag i Studenterforeningen, omhandler læsedramaet *Buddha, Lykkens Yndling* (1925), – som han efterfølgende hjalp Rørdam med at gøre til et scenestykke. Resultatet forelå i sommeren 1935, blev indsendt til og antaget af Det Kgl. Teater, men aldrig opført. Munk anmeldte flere af Rørdams bøger (*Sommrens Gang gennem Danmark, Holeby, Sangen om Danmark*). Han indledte digtudvalget *Danmark i tusend År* (udg. af Studenterforeningen, december 1940), bl.a. med ordene: »skulde vi bede om den litterære Nobelpris til nogen, maatte det blive til ham«. Offentliggørelsen af »Saa kom den Dag« gav anledning til, at Munk brød med Rørdam og afskrev ham som kampfælle, – men ikke som digter.
  7. Specialudtalelse af Per Hallström, dateret 6. april 1937 (10 sider). Hallström (1866-1960), SA-medlem 1908, NK-medlem 1913-46, NK-formand 1922-46, SA-sekretær 1931-41. Som 1890'er-digter var han virkelighedsforskrækket og skønhedshungrende, »bortkommen i handlingens värld«, noterer Helge Gullberg (»Den bortglömde diktaren«, *Ord och Bild*, bind 55, 1946, s. 411-18). I hans brede, pligtorienterede og dødsfascinerede forfatterskab hæver især de psykologiske noveller sig og viser ham som en tankeskarp og stil-sikker, af Schopenhauer'sk pessimisme præget moralist. Hallström skrev essays bl.a. om de engelske romantikere og oversatte Shakespeare. I 1903 tilsluttede Hallström sig den kritik, som bl.a. Gustaf af Geijerstam rejste, da Harald Hjärke blev indvalgt i Akademiet. Valget opfattedes som udtryk for et ønske om at holde egentligt skønlitterære forfattere ude, også efter at Akademiet havde påtaget sig Nobelpris-opgaven. Den kritiske kreds omfattede tillige Verner von Heidenstam, Oscar Levantin og Tor Hedberg. Da Hallström selv blev Akademimedlem og lykønskedes syrligt af Georg Brandes, replicerede han bl.a.: »det välsignade Nobelpriset har ju kommit till, och det behöfs förstärkning i kompetensen vid dets utdelande.« Se Helge Gullberg, »Svenska Akademien i Gustaf af Geijerstams och Per Hallströms brevväxling«, i *Göteborgsstudier i litteraturhistoria tillägnade Sverker Ek*, Göteborg 1954, s.

- 283-92, samt E.N. Tigerstedts karakteristik i *Svensk litteraturhistoria*, 3. udg., 1960, s. 448: »Han var den mest metafysiske og mest romantiske av tidens författare; han stod i alla avseenden – även politiskt – ytterst till höger, och det var med full rätt han redan 1908 invaldes i C.D. af Wirséns Akademi.« Hallström placerede sig især efter Hjärnes død gennem flid og indsigt som Akademiets grå eminence. Holdningsmæssigt afstedkom han da heller ikke noget afgørende brud med Wirsén-Hjärne-linjen (når Kjell Espmark gør ham til frontfigur i 'den store stils epoke', er det netop ikke holdningsmotive-ret). Hans nationale heroisme (udtrykt f.eks. i forbindelse med Unionsop-løsningen 1905) dannede basis for et nært venskab med Heidenstam (hvis indvælgelse i Akademiet 1912 og Nobelpristildeling 1916 endegyldigt be-segledte de skønlitterære forfatters placering blandt De Aderton) og senere med Fredrik Böök. Heroismen forbundet med principiel tyskvenlighed fyldte efter Første Verdenskrig Hallström (og mange andre) med bitterhed over Versaillesfredens ydmygelse af Tyskland. Han tiltænkte Tyskland rollen som bolværk mod global sovjetificering, men Hitlers magtovertagelse gav ham dårlig smag i munden, især på grund af nazismens evidente antisemitisme. Se Helge Gullberg i *Svenskt biografisk lexikon*, bind 18, 1969-71, s. 53-61. Hall-ström udarbejdede en lang række specialudtalelser bl.a. vedrørende danske kandidater til Nobelprisen: Karl Gjellerup 1914 og 1915, Ernst v.d. Recke 1914 og 1930, Johannes Jørgensen 1926, 1932 og 1942, Johannes V. Jensen 1926-28 og 1931-44, Valdemar Rørdam 1937, Karen Blixen 1950. Han var selv indstillet til Nobelprisen i 1916, 1919 og 1931.
8. Georg Brandes, *Samlede Skrifter*, bind 15, 1905, s. 234-40 (1901-artikel om *Karen Kjeldsen* og *Bjovulv*). Om forholdet Brandes/Rørdam se Jørgen Knud-sen, *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, 1998, bind 2, s. 442-44.
  9. Hallström skriver faktisk to hele foliosider (s. 3-5) om just den roman!
  10. Hallström indtog selv livet igennem en protysk holdning. Rørdams antityske holdning under Første Verdenskrig var et udslag af, hvad Herman Bang kaldte »sårfeberen fra Dybbøl«. Hans *Svensk Literatur. En folkelig Vejledning* (1911) omtaler Tyskland som »vor nærmeste, mægtigste og farligste Nabo« (s. 15). – Også Johannes Jørgensens ententevenlighed irriterede Hallström (i en specialudtalelse fra 1932).
  11. Hallström karakteriserer ikke *Svensk Literatur*, der kan ses som vendt mod nationalchauvinistiske tilløb hos broderfolket. Wirsén omtales dræbende klarsy-net s. 62-64. På baggrund af pointering af realisternes idealitet (»deres egne Idealier nævnte de stiltfærdigt med saglige Navne«) anføres, at han »forenede et psykologisk menigmandigt Overfladesyn med en gammeldannet Formkritik«, og at han i Akademiet tyranniserede »de mange fine, fornemme, men ikke li-teraturkyndige Medlemmer, til hensynsløst at udelukke den ny Retnings Mænd fra Stipendier osv.« Et kapitel er helliget »Idealnaturalisterne«, dvs. Le-vertin, Heidenstam, Hallström, Lagerlöf, Fröding og Karlfeldt, – vidt forskel-lige fra »Skomagerealisterne«, der (som også de danske) dyrker fri tænkning og fri liderlighed. Hallström (omtalt s. 93-98) placerede sig med sine novelle-samlinger »rent kunstnerisk som Sveriges ved Siden af Strindberg ypperste Prosaskribent«, – »ingen nordisk Diger behersker så mangfoldige Stilarter og Udtryksmåder med så smidig en Sikkerhed«. »Gennem alle de skiftende Strå-

lebrydninger lyser en dyb Overbevisning om Livets inderste Lykke, at den består netop i det som daglig Tale kalder Tab, Forsagelse, Død.« For så vidt suppleres han af Selma Lagerlöf (omtalt s. 98-102), »Lærerinden (..) der underviser et helt Folk, dets Voxne som dets Børn, Nils Holgersson som Gösta Berling, i den Kunst at være god og glad«, – »Livets vanskeligste Kunst«.

12. Svensén [jf. note 5], bind 2, s. 275.
13. Af de 37 indstillede modtog to senere Nobelprisen (på hver sin side af den »pause« i tildelingerne, som Anden Verdenskrig foranledigede): Frans Eemil Sillanpää i 1939 og Johannes V. Jensen i 1944. På listen figurerede i øvrigt også den danske religionshistoriker Vilhelm Grønbech.
14. Det bør nævnes, at SA-medlemmer har indstillingsret. F.eks. var det Torsten Fogelqvist, der i 1937 drog omsorg for, at Roger Martin du Gard forblev i NK's »opmærksomhedszone«.
15. Harald Nielsen (1879-1957), litteraturkritiker, mag.art. 1905. Se Sven H. Rossel i *Dansk biografisk leksikon*, bind 10, 1982, s. 436-38. Nielsen var antirationalistisk og antisemitisk indstillet. Søren Krarup og Nina Bjørneboe har karakteriseret ham med sympati i henholdsvis *Harald Nielsen og hans tid*, 1960, og *Manden der overlevede sin skæbne*, 1981. Nielsen har skrevet om Valdemar Rørdam i *Vej og Sti*, 1916, s. 69-105.
16. Fredrik Böök (1883-1961), litteraturhistoriker, fil.dr. 1908, fra 1907 tilknyttet *Svenska Dagbladet*, professor i Lund 1920-24, SA-medlem 1922, NK-medlem 1929-50. Böök anmeldte *Grønlandsfærd* (1909), *Luft og Land* (1910), *Svensk Literatur* (1911) og *Strid og Strængeleg* (1912). Artiklen om 1910-digtsamlingen blev optrykt i forfatterens *Essayer och kritiker [1911-1912]*, Stockholm 1913, s. 143-50.
17. Indstillingen er dateret 27. januar 1938, og underskrevet med et »Allerærbødigst«. Bilag: Kaj Munks 1937-brev (oprindeligt håndskrevet, nu maskinskrevet, – med uændret ordlyd). – I et brev af 13. januar 1938 (i Finn Thranes besiddelse) takker Ejnar Thomsen digteren for julehilsen og besøg. Videre skriver han:

Foruden at gentage min Nobel-Indstilling fra sidste År har jeg givet Vilh. A. et Puf [i marginen: jeg ved jo, at han egtl. har mere Sans for Dem end for Jensen] under Henvisning til min Viden om Jensens ringe Chanser i Sverige. Pontoppidan skriver jeg til, idet jeg gør opmærksom på, at det er urigtigt af ham at forholde sig passiv, når Sigrid Undset og Selma Lagerlöf er stærkt aktive. Kaj Munks Udtalelse fra sidste År har jeg fået gentaget.

Ingen af os gør sig jo Illusioner, så jeg kan roligt skrive disse Par Ord om den Smule, jeg kan gøre.

Rørdam, som i øvrigt inviteres til »en Middag i daglig Påklædning«, må have svaret prompte og givet udtryk for en vis uvilje mod »Mangemandssamvær« samt luftet fremtidsplaner bl.a. om oversættelsesarbejder. Thomsen svarer 19. januar, at han gerne vil afgive »en Udtalelse med Fynd og Klem« om Rørdams oversættelse af Puschkins *Eugen Onegin*. Udtalelsen blev skrevet et par uger senere – og lyder næsten som et supplement til Nobelindstillingen:

Skønt han har været henvist til at foretage sin Gendigtning paa anden Haand, er det – saa vidt jeg som ganske ukyndig i Russisk kan skønne –

lykkedes ham med den fineste og sikreste Smidighed at indleve sig i Puschkins Aand og Tone, og under alle Omstændigheder har han skabt et Digterværk med gennemført Holdning og med et spillende Liv. Selv om man ikke havde P.A. Rosenbergs ganske diletantiske og glansløse Oversættelse af samme Arbejde til Sammenligning, vilde man være paa det rene med den høje kunstneriske Rang af Rørdams Fordanskning. Fra sin egen store Versroman »Jens Hvass til Ulvborg« er han fortrolig med en episk Tonart, der er beslægtet med Puschkins, og som den store Virtuoso, han er, har han kunnet tumle det meget vanskelige Originalversmaal fuldendt naturligt – og dog med Bevarelsen af noget vist fjernt og fremmed i Helhedsindtrykket. – Det er dog ikke blot en Formens Meister, der har vundet en stor Sejr; det er ogsaa en vidtorieret Kulturpersonlighed og et vibrerende Digtersind. Just derved, at han loyalt og selvudslettende har bundet sig til sin russiske Kunstfælle, har han naaet den store Frigørelse.

Der *maa* paa en eller anden Maade skaffes Midler til at faa dette Værk udgivet; dansk Aandsliv har simpelt hen ikke Raad til at undvære det.

18. Indstillingen er dateret 30. januar 1938. Flemming Behrendt har gjort mig opmærksom på, at Pontoppidan samme dag sendte følgende linjer til Ejnar Thomsen: »Også jeg har haft Besøg af den svenske Doktor Harald Schiller, som jo har så gode Forbindelser i Nobelkomitéen. Da jeg af hans Udtalelser kunde forstå, at ingen af de tre andre danske Skribenter, som har været på Tale, Johannes Jørgensen, Andersen-Nexø og Johannes V. Jensen i Øjeblikket har nogen Chance i Stockholm, har jeg nu fulgt Deres Opfordring og i Dag tilskrevet Komitéen. Nogen stor Tiltro til, at en anbefaling fra mig kan være af Betydning for den, har jeg vedvarende ikke; men skade kan den vel i hvert Fald ikke, og jeg kan nu kun ønske, at det må blive Vald. Rørdam forundt at få den – også for hans Vedkommende – så velfortjente Opmuntring.« – Brevet er ikke medtaget i *Henrik Pontoppidans breve*, ved Carl Erik Bay og Elias Bredsdorff, bind 1-2, 1997. Det er derimod et brev af 17. september 1937 (bind 2, s. 317f), som fortæller, at Pontoppidan i første omgang havde sagt fra. – Harald Schiller (1898-1982), fil.dr. 1939, fra 1931 tilknyttet *Sydsvenska Dagbladet Snällposten*, fra 1938 som kulturredaktør. Hans besøg fandt sted 9. november 1937. Dagen efter skrev Pontoppidan til Nexø (*smst.*, s. 322f), at den svenske gæst havde udbredt sig om Danmarks Nobel-chancer: »Han mente at vide, at der fra en vis Side var arbejdet kraftigt for de to Lyrikere Johannes Jørgensen og Valdemar Rørdam, og han troede, at Prisdommerne især havde Kig på den sidste.« – Harald Schiller brevvekslede også med Valdemar Rørdam. F.eks. skrev han 19. oktober 1932: »Det förvånade mig, att inte [Anders] Österling skrev till 60-årsdagen. Jag skrev häromdagen i S.D.S. och Berlingske (Middag og Aften) om Nobelpriset, som nu borde gå till Danmark, som nu äger tre sådana namn som Rørdam, Jørgensen och Jensen. Det är mig var gång en glädje jag kan få Rørdam och Jørgensen aktuell. I längden skall det väl göra någon effekt.« Og i anledning af 65-årsdagen forsikrede han 22. september 1937, at han ingenlunde havde været uvirkelig som for Rørdams sag: »Jag tror, att den går sakta men väl framåt. Du skall se,

att det lyckas. Jag har haft korrespondenser med såväl danska som svenska författare och kritici i saken. Bl.a. Heidenstam, Lagerlöf, Bo Bergman och Martin Lamm.« Schiller må også have forsynet Rørdam med en genpart af sit brev til Ejnar Thomsen. I hvert fald skriver Rørdam 27. oktober 1937: »Dit Brev til Prof. Ejnar Thomsen er modtaget og brændt, men bliver i mit Minde med det store og trofaste Arbejde, du, trods Sygdom og Svaghed, udfører til mit Bedste. Hvad det fører til, er en anden Sag; jeg skulde tro, at Dr. Selma [?] får Ret: ialtfald ikke iår!« Og 14. november, da det var blevet kendt, hvem der skulle have årets Nobelpris: »Det var en Skuffelse; mindre for mig, der var forberedt på den, end for dig, der har gjort, under de vanskeligste Vilkår, et så tappert og ihærdigt Arbejde, for mig, og for det som vigtigere er.« – I Schiller-samlingen i Lunds universitetsbibliotek findes ca. 40 breve fra Rørdam (1913-39). En stor samling breve til Rørdam er af datteren overdraget til Svendborg og Omegns Museum. De to her citerede beror dog hos Finn Thra-ne.

19. Pearl S. Buck kvitterede ret så nydeligt for prisen (*My Several Worlds*, 1955, s. 388-400; *Mine Verdener*, 1955, s. 340-50); hun gav en bred skildring af sin rejse til Sverige og frydede sig – »hos denne nation, som er den højest civiliserede af alle« – over foreningen af »den yderste modernitet« med »et fond af traditioner«. – Årets liste talte 29 navne. Tre fik senere Nobelprisen. Blandt de øvrige var Sally Salminen (*Katrina*, 1936) og Margaret Mitchell (*Gone with the Wind*, 1936), foreslået af henholdsvis Schück og Hedin!
20. Af gode grunde havde offentligheden ingen præcis viden i denne henseende, men Jensen opnåede at blive indstillet til Nobelprisen 18 gange (1925-44 med 1929-30 som undtagelserne). Prisen fik han som bekendt i 1944. Se Aage Jørgensen, »'... digter nok og efterhånden også menneske nok ...'«, i: Henry Nielsen og Keld Nielsen (red.), *Nabo til Nobel. Historien om 13 danske Nobelpriser*, 2001, s. 172-99, 515-19.
21. Se Aage Jørgensen, »Johannes Jørgensen og Nobelprisen«, *Nordica*, bind 18, 2001, s. 133-60.
22. Döblins indstilling af Nexø havde en forhistorie, som udredes af Børge Houmann i *Breve fra Martin Andersen Nexø*, bind 2, 1971, s. 336f. Tilskyndet af dr. Hugo Iltis, leder af Volkshochschule, Brünn, iværksatte Erwin Ackerknecht, direktør for stadsbiblioteket i Stettin, i slutningen af 1930 en indsamling af underskrifter til støtte for Nexø's kandidatur til den litterære Nobelpris. Med 107 underskrifter (højskoleforstandere og bibliotekschefer) i hus kontaktede man NK og erfarede, at indstillingen for at kunne tages til følge måtte fremsendes af et medlem af forfatterakademiet i Berlin. Döblin stillede op 28. januar 1931, og allerede fire uger senere ytrede Ackerknecht utålmodig skepsis over for Nobel-bosserne i Stockholm: »Die Herren werden sich nun den Kopf zerbrechen, unter welchem Vorwand sie die erdrückte Masse von Zeugen für ihre Nobelpreis-Reife schieben können.« Indstillingen, da netop offentliggjort, skabte debat i Danmark. I Tyskland blev den, da tidspunktet for prisuddelingen nærmede sig, udlagt som en marxistisk manøvre. I et brev af 11. oktober 1931 bebudede Nexø, at han ville se indenfor hos Ackerknecht bl.a. for at tale om »Ihre grosszügige Nobelpreis-Aktion«. Han fandt i øvrigt valget af Karlfeldt »recht und billig«. (Jf. Børge Houmann, *Talt og skrevet om*

Martin Andersen Nexø 1899-1964, 1967, nr. 859-70; id., *Martin Andersen Nexø og hans samtid, 1919-1933*, 1982, s. 291f)

23. *Breve fra Martin Andersen Nexø*, bind 3, 1972, s. 69 (brev af 25. juni 1938). Den omtalte svenske gæst (Harald Schiller, jf. note 18) havde ingen formel berøring med SA. Formentlig var det især det forhold, at Pontoppidan – i egenskab af tidligere Nobelpristager – var gået i brechen for Rørdam, som satte alarmklokkerne i gang.
24. Harry Søibergs brev af 26. maj 1938 til Dansk Forfatterforening er ikke fundet. Bestyrelsen (som Ejnar Thomsen var medlem af) behandlede sagen 8. juni. Forhandlingsprotokollen taler ikke om underskriftindsamling, men om forsøg på ved en henvendelse »at udvirke«, og Johannes V. Jensen nævnes »subsidiært«.

Aage Jørgensen

Anmeldelser

Den Danske Ordbog. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. Bd. 1: A-D, 2003. Bd. 2: E-H, 2004 (752 sider og 853 sider). Hovedredaktører: Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen og † Ole Norling-Christensen. Seniorredaktører: Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen. It-redaktør: Jørg Asmussen. Redaktører: Henrik Andersson, Laurids Kristian Fahl, Ken Farø, Jan Heegård, Berit Heer Henriksen, Henrik Hovmark, Hanne Jensen, Sanni Nimb, Kirsten Sydendal, Knud Troels Thomsen, Thomas Troelsgård. Etymologer: Else Bojsen, Bent Jørgensen, Merete K. Jørgensen, Marita Akhøj Nielsen, † John Kousgård Sørensen og Vibeke Winge. Værket udkommer i 6 bind til en samlet pris af 3000 kr.

To store, tykke bind af Den Danske Ordbog (DDO) ligger nu på bordet, og inden året er omme, skal der komme fire til. Seks bind, der beskriver dansk sprog i perioden 1950 til nutiden. Alle seks bind er forberedt og redigeret på godt 10 år af et hold af overvejende unge ordbogsredaktører; det er en imponerende præstation. Og samtidig er det et pionerarbejde inden for korpusbaseret leksikografi i Danmark. For ordbogens grundmateriale er ikke en traditionel seddelsamling, men et elektronisk tekstkorpus på 44.000 tekster fra årene 1983-1992, indsamlet og tilrettelagt som materiale til ordbogen.

Den røde farve på lærredsbindene viser, at Gyldendal er involveret i udgivelsen, men selve redaktionsarbejdet er udført ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL), og de to selskaber har hver sit logo på bogryggen: en trane og tre løver i guldtryk.

Ordbogen har et usædvanlig smukt layout. Der er brugt forholdsvis få skrifttyper, hvad der giver siderne et roligt og harmonisk præg. Opslagsordene er markeret ved fed skrift og udrykning, og de enkelte oplysningstyper i artiklerne er klart markeret ved linjeskift og ved forskellige redaktionelle tegn. Det eneste, man kan anke over, er, at opslagsordene til visse henvisningsartikler ikke er fremhævet med fed skrift (fx brædt sb. – *alm. stavfejl for* →bræt); de er vanskelige at finde, selv når man ved, at de er der.

Hvert bind indeholder alle de nøgler, læseren kan have brug for under læsningen. Forrest en »brugernøgle« med oversigt over artikelstruktur og oplysningstyper, samt en nøgle til lydskriften. Bagest en liste over redaktionelle forkortelser, en liste over redaktionelle tegn, og en liste over »udtryk der bruges i oplysninger om konstruktion«. Alle disse nøgler er klart og pædagogisk formidlet, dog med undtagelse af lydskriftnøglen (jf. ndf.). En liste over kildeforkortelser vil først komme i bind 6 og kan indtil da ses på DSL's hjemmeside, men kildeforkortelserne er generelt så gennemskuelige, at man sjældent savner listen.

For den læser, der ikke vil nøjes med nøglerne, findes der en udførlig brugervejledning forrest i bind 1. Her beskrives og eksemplificeres de enkelte oplysningstyper og deres rækkefølge. Fremstillingen er holdt i et enkelt og præcist

sprog, og selve opstillingen er overordentlig klar og overskuelig, med overskrifter og stikord i marginen, og med sideindhold angivet forneden. Det er en sand fornøjelse at læse denne vejledning.

Og fornøjelsen fortsætter, for herefter følger et kapitel om ordbogens metoder, principper og kilder. Her kan den særligt interesserede læser få et indblik i, hvordan man har benyttet det elektroniske tekstkorpus ved redigeringen, hvilke hjælpemidler man har haft ved udvælgelsen af opslagsord, og hvilke principper man har fulgt mht. præskription og deskription. Dette kapitel ligger smukt i forlængelse af den praksis, man har fulgt gennem årene. For DDO har fremlagt sine metoder og principper til diskussion lige fra planlægningsfasen til udgivelsen. (Se listen over redaktørernes mange artikler og conferencebidrag på ordbogens hjemmeside).

Det samlede værk vil blive på 62.000 artikler. (Tallet fremgår ikke af ordbogen, men blev oplyst ved et foredrag i LEDA april 2004). Til sammenligning indeholder Retskrivningsordbogen 64.000 opslagsord, Ordbog over det Danske Sprog (ODS) mindst 250.000, og Oxford English Dictionary 600.000. Disse tal siger naturligvis intet om ordforrådets størrelse i de sprog, ordbøgerne beskriver, men de afspejler, at mål og midler (herunder økonomiske midler) har været forskellige (jf. Erik Hansen 1994).

For DDO var omfanget fastlagt forud, ligesom det var fastlagt, at ordbogen skulle rumme bestemte oplysningstyper (bøjning, udtale, betydning m.m.). For redaktionen har opgaven derfor bestået i at prioritere og at vælge, fx mellem (1) flere opslagsord med korte artikler, eller færre opslagsord med længere artikler, (2) flere eller færre fagord, fremmedord, gammeldags ord og nye ord, og (3) et mere eller mindre kompakt layout, med flere eller færre forkortelser. Valgene kan ikke have været lette, men opgaven er løst godt. I en stram og overskuelig struktur indeholder hver artikel en række af oplysninger, som hver for sig og tilsammen er nyttige for brugeren – både for den bruger, der vil benytte ordbogen som produktions- og receptionsordbog, og for den, der er alment interesseret i det danske sprog. Der er koncentreret indhold i artiklerne, og man ville nødig have set dem kortere.

Udvælgelsen af opslagsord kan altid diskuteres. Skal man fx medtage nye ord som *blandingsmisbrug* og *citrongræs*, fremmedord som *benchmarking* og *downloade*, gammeldags ord som *annamme* og *besvangre*, og fagord som *cæsium*, *cæsur* og *çoliaki*? Alle disse ord findes i ordbogen, mens *børnemeny* (nyt), *cheerleader* (fremmed), *geburtsdag* (gammeldags) og *aktionsart* (fagord) ikke findes. DDO vil givetvis blive udsat for kritik af sin udvælgelse. Det bliver ordbøger som regel, selv ODS. Især kan man forvente, at sprogrøgttere vil mene, at ordbogen har medtaget for mange engelske lån, mens andre vil mene, at den har for få. Men kritikken kan tilbagevises dels med henvisning til, at ordbogen er deskriptiv, ikke normativ (jf. ndf.), og dels med henvisning til, at udvælgelsen er sket på baggrund af ordbogens store tekstkorpus og af andre tekstkorpora som fx Infomedia (tidligere Polinfo), samt af Sprognævnets seddelsamling m.m. Udvælgelsen har således hvilet mindre på skøn og mere på viden end udvælgelsen i de fleste andre ordbøger.

Man kan hævde, at de engelske låneord kan slås op i engelsk-danske ordbøger

og derfor ikke behøver at optage plads i DDO. Men de engelske ordbøger fortæller ikke, om et ord er etableret som låneord i dansk eller ej, det gør DDO indirekte ved at medtage ordet. Når sprog- og litteraturforskere i dag arbejder med danske tekster fra 1700-tallet, kan de slå de franske ord op i ODS og Holberg-Ordbog og se, at ordene hørte til tidens (overklasse)sprog. På samme måde vil fremtidens forskere kunne slå engelske ord op i DDO, når de arbejder med danske tekster fra vore dage.

I øvrigt kan man på det danske sprogs vegne glæde sig over, at så mange gammeldags ord – som fx *aflægs*, *blu*, *blues*, *erholde*, *folkemål*, *forne*, *hvo* – stadig er så livskraftige, at de har passeret ordbogens »bagatelgrænse«. Og på sine egne vegne kan man glæde sig over, at man nu endelig kan blive oplyst om, hvad *benchmarking* er – nemlig »systematisk undersøgelse og vurdering af en eller flere virksomheders produktionsmetoder, effektivitet m.m. ved sammenligning med en standard« – når éns egen gamle engelsk-danske ordbog ikke har ordet med, og de nye kun har *benchmark* vb., der kun i én ordbog er udførligt forklaret.

Hvad fagordene angår, så er det interessant at sammenligne forkortelseslisten i ODS med den tilsvarende liste i DDO. ODS's kog. (= udtryk fra kogekunst) er udskiftet med det mere jordnære madl. (= madlavning); ODS's telef. og telegr. er erstattet af det mere overordnede og omfattende komm. (= kommunikation); og alle ODS's mere eller mindre eksotiske håndværk (fx bødsk., glarm., kurv., naal., pott., ur.) er slået sammen i håndv. Til gengæld er der kommet en række nye fag til i DDO, fx adm., antrop., arkit., astrol., auto., byg., elektron., psyk., pæd., samf., statist., tekn., traf. og økon. Listen over nytilkomne forkortelser viser et lille stykke kulturhistorie, og set sammen med de gamle, fælles forkortelser (fx arkæol., biol., fisk., forsikr., fys., geogr., jur., kem., landbr., med., mil., mus., rel., theat.) viser den spændvidden i ordbogen. En imponerende spændvidde, især da ordbogen ikke kun medtager alment kendte fagord, men også faglige betydninger, der er »almindelig kendt og brugt inden for det nævnte fag, men betydelig mindre kendt og brugt uden for faget«.

Opslagsordenes udtale angives med lydskriften Dania. Valget begrundes med, at Dania er mere tilgængelig for danske ordbogsbrugere end den internationale lydskrift IPA, fordi Dania er skabt til at gengive dansk og derfor anvender tegn, der afviger så lidt som muligt fra almindelig dansk skrift. Det er et godt og vægtigt argument. Man kan tilføje, at dette valg vil bidrage til at fastholde og styrke Dania-traditionen, til glæde for redaktørerne af Den Store Danske Udtaleordbog, Den Store Danske Encyklopædi, Nudansk Ordbog, Ømålsordbogen og Jysk Ordbog, der alle anvender Dania, og til gavn for brugerne af alle disse værker.

Lydskriften præsenteres forrest i hvert bind af ordbogen, i en liste over Dania-tegn og tilsvarende IPA-tegn. Dania-tegnes lydverdi er illustreret ved ord-eksempler, fx *å lunde*, *å låne*. Det er her underforstået, at eksemplerne viser rigsmålsudtalen, ligesom ordbogen gør det. Hensigten med listen må være at oplyse læseren om lyd kvaliteten: *å* er den lyd, man har i rigsdansk *låne*. Men det forudsætter, at brugeren kender rigsmålsudtalen af det pågældende eksempelord, og det kan langtfra tages som givet. Mht. ordet *lunde* gælder det således, at et meget stort antal mennesker med jysk eller fynsk substrat har en udtale med *o*, og at de opfatter denne udtale som rigsdansk. Tilsvarende vil *α* i eksempelordet *maj*

være fremmed for et stort antal gamle mennesker, *æ* i *rinde* og *æ*· i *rene* være fremmed for mange jyske og fynske rigsmålstalende, og *ä* i *træffe* for mange yngre mennesker i hele landet. Man burde have valgt *trække* i stedet for *træffe*, idet udviklingen *rä* > *ræ* ikke omfatter ord som *trække* og *dreng* (eller if. Gregersen og Pedersen 1991 kun gør det sjældent). Og man burde have udeladt *rinde* og *rene* som eksempel på *æ* og *æ*·. Listens formål kan ikke være at demonstrere, at der til én lyd kan svare flere bogstaver; det må være at hjælpe læseren til at bestemme lyden. Mht. lyden *å* kan det være svært at finde et egnet eksempelord, fordi *o*-lyd er forholdsvis resistent vest for Storebælt. Men *lunde* er et decideret dårligt valg, for *o* holder sig bedst foran nasal og velær, i ord som *lunde*, *kun*, *lukke*. (I mange dialektal har disse ord endda *u*-lyd). Måske ville *nul* være det bedste valg, fordi dette ord er indlært i skolen.

I listen finder man ingen eksempler på vokaler og konsonanter med stød, fx i rækken *å*, *å*·, *å*' og *n*, *n*' med tilhørende ordeksampler, som man finder det i Brink og Lund (1974). Stødet er kun repræsenteret i en lille liste sidst på siden over tegnene for tryk, stød og længde. Herved har man opnået, at oversigten over lydskrift kan være på én side, hvad der er en klar fordel, men man har svigtet de almindelige brugere, der har svært ved at forestille sig stød. Man kunne i stedet have valgt en trespaltet opstilling for at få stødformerne med, men så havde man været nødt til at flytte IPA-oversigten til et andet sted. Den ideelle løsning findes ikke. Men det gør det ikke nemmere for brugeren, at man har anbragt ordet *frø* som eksempel på *ö*·, samtidig med at man nederst på siden præsenterer stød og længde som to forskellige størrelser.

Om den udtale af ordene, som ordbogen gengiver, står der i brugervejledningen, at det er distinkt rigsmålsudtale. »Udtaler på dialekt eller regionalsprog anføres ikke, heller ikke udtaler bestemt af et særligt socialt miljø, en særlig aldersgruppe eller et særligt stilpræg«. Nu er der bare det problem, at der ikke eksisterer et rigsmål, som ikke er bestemt af alder og lokalt substrat. Som påvist af Brink og Lund (1975) sker der i perioden 1840-1975 en række lydudviklinger i københavnsk, der resulterer i, at ældre og yngre former findes side om side, korreleret med de talendes alder, ofte i samspil med deres socialgruppe og geografiske tilhørsforhold. Her skal kun nævnes nogle udvalgte eksempler.

Variationen *rä*/*ræ* (i ord som *træffe* og *græs*), *æ*·/*ä*· (i ord som *bære*) og *æ**η*/*e**η* (i ord som *enge*) forekommer i hele landet, med *rä*, *æ*· og *æ**η* som almindelige former hos ældre mennesker, og *ræ*, *ä*· og *e**η* som almindelige former hos yngre (jf. fx Brink og Lund 1975, Gregersen og Pedersen 1991, Jul Nielsen og Nyberg 1993, Jørgensen og Kristensen 1994). I alle disse tilfælde har DDO valgt at bringe den ældre variant.

Varianterne *re*/*ræ* (i ord som *rinde*) og *re*·/*ræ*· (i ord som *rene*) har en anden fordeling. Her er de yngre varianter *ræ* og *ræ*· næsten enerådende i københavnsk rigsmål, både hos yngre og ældre københavnere, og DDO bringer da også kun disse varianter. Men hvis man inddrager provinsielt rigsmål, bliver forholdene igen komplicerede. For der er mange ældre, rigsmålstalende personer med jysk eller fynsk baggrund – inklusive denne anmelder – der stadig har de ældre varianter.

Det er beklageligt, at DDO kun bringer én form i disse og lignende tilfælde. Hvis man havde medtaget flere former, kunne man have bidraget til en større for-

ståelse for og accept af den sproglige variation i Danmark. Nu risikerer man at bidrage til intolerancen. Det er formentlig pladshensyn, der har bestemt, at der kun medtages én form, men spørgsmålet er, om det danske sprogholdningsklima så ikke havde været bedre tjent med, at man helt havde udeladt udtaleangivelser.

Endelig må man sige, at brugervejledningen er højst ufuldkommen, når den oplyser, at formerne gengiver »distinkt rigsmålsudtale«. Der burde have stået »distinkt rigsmålsudtale, således som distinkt rigsmål typisk udtales af ældre københavnere tilhørende middelklassen«. Og så måtte man meget gerne have oplyst eksplicit, at der findes yngre københavnske rigsmålsformer samt provinsielle rigsmålsformer, der er udeladt af pladshensyn.

At begrebet rigsmål i øvrigt er et flertydigt og kontroversielt begreb, fremgår af en artikel af Hans Jürgen Ladegaard: »Dansk rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv: en diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet« (Ladegaard 1999).

DDO opererer med flere typer af betydningsangivelser: genus proximum-definitioner, funktions-definitioner og synonym-definitioner. De forskellige typer er eksemplificeret i brugervejledningen, og valget afhænger naturligt af, hvad det er for et ord og en betydning, der defineres. Definitionerne er ikke altid helt adækvate. Som eksempel kan nævnes verbet *byde*, der i betydning 1 defineres »opfordre nogen til at tage imod noget«. Denne definition gælder strengt taget ikke *byde*, men *byde ngn ngt*, og definitionen burde derfor have lydt »bruges om at opfordre nogen til at tage imod noget«. Det er dog nok de færreste brugere, der vil bemærke denne uoverensstemmelse, og for nogle kan det formentlig være en fordel, at »bruges om at« er udeladt. I hvert fald er det pladsbesparende.

Hvad stil og detaljeringsgrad angår, så har man valgt en enkel og klar stil og en forholdsvis kort form. Den korte form fungerer godt, fordi man ofte supplerer den egentlige definition med en række ekstra informationer, og fordi man ofte illustrerer betydningen med kollokationer og citater.

De ekstra informationer kan være tilføjelser til definitionen, encyklopædiske oplysninger, samt henvisninger til synonymer og betydningsbeslægtede ord. Tilføjelserne er som regel præciserende eller eksemplificerende; fx er *adgang* i betydning 2 defineret som »sted hvorfra det er muligt at komme til et andet sted«, og hertil er tilføjet »fx en vej el. indgang«. De encyklopædiske oplysninger, betegnet ENC, kan være af forskellig karakter. De kan for eksempel kaste lys over ordets historie, som under *almenskole*: »ENC betegn. afløste ca. 1900 *almueskole* og blev selv afløst af *folkeskole* i 1937«. Eller de kan vise ordets motivation, som under *afsyre* »fjerne gammel maling el. fernis fra en genstand ved at behandle den med base; ENC maling og fernis indeholder syre som bestanddel«. I nogle tilfælde kan ENC dog forekomme overflødig, som under *hvid* adj. »af farve som fx sne el. salt; ENC den hvide farve opstår når en genstand tilbagekaster alt lys«. Her er der snarere tale om en anden definition af ordet, hentet fra faget fysik.

Betydningsangivelserne er ofte ledsaget af brugsbestemmelser, dels af typen *slang*, *jargon* eller *håndv.*, *astron.*, og dels af typen *især unge*, *især Jylland*, *især talesprog*, *især i juridiske tekster* eller *uformelt*, *højtideligt*, *ironisk* o.l. Listen over brugsbestemmelser er lang og lovende, og det er tilsyneladende ikke en lukket liste. Man må blot undre sig over, at fagbestemmelser (*håndv.*, *astron.* osv.)

kun optræder, hvis et ord har flere betydninger, hvoraf nogle er faglige, men ikke, hvis ordet i sig selv er et fagord. Her må ordbogen være tænkt som en recepti-
onsordbog, en hjælp til den bruger, der sidder med en fagbog og let skal kunne
finde den faglige betydning blandt flere andre. Men ordbogen er også en doku-
mentationsordbog, og som sådan burde den altid markere fagsprog. Så ville det
måske også være muligt for redaktionen at udtrække små fagordbøger maskinelt?

Man leder forgæves efter en brugsbestemmelse *især gamle*, svarende til *især
unge*. Ifølge indledningen side 32 og 56 ser det ud til, at man i stedet skriver *gl*.
Denne forkortelse forklares imidlertid som »gammeldags sprog«. Ord, der især
anvendes af gamle, kan selvfølgelig kaldes gammeldags, men betegnelsen gam-
meldags må også kunne gælde ord, der bruges af alle aldersgrupper, fx ord, der
har overlevet i idiomatiske udtryk (som *hvo i hvo intet vover, intet vinder*), eller
ord, der har overlevet i salmer og fædrelandssange. Man skulle måske have skel-
net mellem *især gamle* og *gldgs.* (som det rettelig burde forkortes, for *gl.* betyder
normalt gammel), eller man skulle i det mindste have eksemplificeret gammel-
dags sprog med flere typer af eksempler.

Betydningerne er som nævnt ofte illustreret af kollokationer og citater. Kollo-
kationerne, samforekomsterne, er ifølge brugervejledningen udvalgt efter hyp-
pighed. De bringes i en form, der er delvis leksikalsk, det vil sige med verberne i
infinitiv (*danse rundt, synge og danse*), men med nominalerne i forskellige for-
mer (*asfalteret vej, brun konvolut, brune øjne, hvide duge, den våde asfalt, en
god far, sin gamle far*). Brugeren skal her holde sig for øje, at der kun er tale om
eksempler, en slags citater i kortform, og ordbogen har markeret dette ved at skri-
ve kollokationerne med samme typografi og samme indledende symbol som cita-
terne.

Kollokationerne omfatter imidlertid både friere og fastere forbindelser. En
særlig type af faste forbindelser udgøres af tryktabsforbindelser som *vaske guly,*
vaske hænder, danse om juletræ. Det er etablerede udtryk, der alle betegner kon-
ventionelle aktiviteter. Man kan fx sige *vaske hænder og vaske hår*, men ikke *va-
ske hals* – i det mindste ikke, uden at det vil blive opfattet som leg med sproget.
Ordbogen bringer som regel disse forbindelser frem for de tilsvarende, friere for-
bindelser *vaske gulvet, vaske hænderne, danse om juletræet* osv. Formentlig (og
forhåbentlig) har man her foretaget et bevidst valg, således at hyppighed ikke er
eneste kriterium for udvælgelsen.

Citaterne er hentet fra ordbogens korpus. De viser det levende sprog, den kon-
krete sprogbrug, og bringer dermed liv ind i de ellers så abstrakte ordbogsartikler.
Nogle ordbogsbrugere vil nok savne de mange skønlitterære citater, som man er
vant til fra ODS. Der er langt mellem citater af denne type, og man skal huske, at
det kun er værker fra korpussets periode 1983-1992, der citeres. Det oplyses ikke,
om korpusset omfatter nye udgaver af ældre tekster, eller om det er begrænset
til nye tekster, men man kan konstatere, at hverken Den Danske Salmebog 2. udg.
1988 eller Folkehøjskolens Sangbog 17. udg. 1989 er på kildelisten. I øvrigt er
citaterne hentet fra mange forskellige teksttyper – offentlige og private, skrevne
og talte – og det er en fornøjelse at se denne mangfoldighed.

Til sidst i betydningsafsnittet bringes de faste udtryk, i fed skrift. Ved faste ud-
tryk forstås først og fremmest leksikaliserede udtryk, herunder fagtermer (fx *be-
stemt artikel*), men også refleksive forbindelser og deponente former behandles

her (jf. ndf.). De faste udtryk er redigeret som en art artikler i artiklen, med betydningsangivelser, kollokationer, citater m.m. Ordbøger kan vælge mellem at bringe de faste udtryk under de betydninger, de hører til – med de vanskeligheder, det indebærer, når betydningen er leksikaliseret – eller at bringe dem samlet til sidst. Den første løsning vælges typisk af dokumentationsordbøger, fordi den tilgodeser beskrivelsen af ordets semantiske felter og viser de betydningsudviklinger, der har fundet sted i og med leksikaliseringen. Den anden løsning vælges derimod ofte af receptionsordbøger, fordi den gør det lettere for brugerne at finde et givet udtryk. DDO har valgt den sidste løsning og har dermed imødekommet brugernes behov for overskuelighed. ODS har som bekendt en dobbeltløsning: Man sætter visse typer af faste forbindelser til sidst, især under de store verber, men samtidig anfører man, hvilken betydning forbindelserne hører til. Det er fuldt ud forståeligt, at DDO ikke har valgt denne løsning, for der ville ikke være et rimeligt forhold mellem den arbejdsbyrde, det ville være at tilføje betydningshenvisninger, og det antal brugere, der ville benytte sig af henvisningerne.

En nyskabelse – og en stor og glædelig nyskabelse – er de konstruktionsoplysninger, der er knyttet til de fleste verbalbetydninger og til en del substantiver og adjektiver. Fra ODS er man vant til oplysninger af typen *trans.*, *intrans.*, *abs.*, i forb. m. *adv.*, *m.h.t. legemsdele*, om *vind* osv. DDO bringer de samme oplysninger, men mere konsekvent og systematisk og i en form, der er mere gennemskuelig for lægfolk. Fx beskrives *brække* vb. med følgende konstruktioner, fordelt på forskellige betydninger:

[NGN brækker NGT (i_stykker/over/løs/..)]
 [NGT brækker (over/..)]
 [NGN brækker NGT]
 [NGN brækker NGT på NGN]

Med disse korte formler er verbets valensalternationer beskrevet, og det er angivet, om subjekt og objekt er animat eller inanimat. De semantiske begrænsninger kan endda være specificeret yderligere, som fx under *blæse* vb. [det blæser, VIND blæser].

I betragtning af, at valensalternationer er så hyppige i dansk, og at de er knyttet til betydning, så må konstruktionsoplysningerne siges at være både nyttige og relevante.

I nogle tilfælde slår man flere konstruktionstyper sammen i én parentes. Det gælder fx alternationer som [NGN bygger NGT, NGN bygger på NGT], hvor den transitive og den intransitive konstruktion er behandlet under ét, selv om de betegner forskellig aktionsart, henholdsvis overgang og durativ aktivitet (jf. Durst-Andersen og Herslund 1996). Der er således en betydningsforskel på de to konstruktioner, men denne type betydningsforskel bringes traditionelt ikke i ordbøger, ligesom betydningsforskellen mellem præsens og præteritum heller ikke gør. Den bringes i en grammatik.

I konstruktionsparentesen oplyses det også, om verbet tager *have* eller *være* som hjælpesverbum. Betydningsforskellen forklares i brugervejledningen, men den burde også have været forklaret i den oversigt over »Udtryk der bruges i op-

lysninger om konstruktion«, der findes bag i hvert bind. I det mindste burde man have henvist fra oversigten til brugervejledningen.

Endelig indeholder parentesens oplysninger om de begrænsninger mht. modalitet, som visse verber er underlagt. Fx under *behøve* [NGN behøver (at)+INF; især i nægtende, begrænsende el. spørgende udtryk]. Udtrykket »begrænsende udtryk« er vagt, og man kunne have ønsket, at det var blevet forklaret eller eksemplificeret i brugervejledningen og medtaget i oversigten bag i bøgerne.

Refleksive konstruktioner som *brække sig*, *bedre sig*, *glæde sig* er behandlet som faste udtryk og ledsages af konstruktionsoplysninger, fx [NGT bedrer sig].

Deponente konstruktioner behandles på samme måde som refleksive. Fx findes *glædes* som »fast udtryk« under *glæde* vb., med konstruktionsoplysningen [NGN glædes (over NGT/at+SÆTN), NGN glædes ved NGT)]. Disse konstruktioner er ikke omtalt i brugervejledningen, hvor man burde have nævnt dem efter de egentlige faste udtryk (s. 45).

Problematiske er behandlingen af det deponente *behøves* (i sætninger som *du behøves ikke at forklare det*). Formen behandles som et fast udtryk *nogen behøves*, der først afslører sig som deponent og transitivt, når man læser konstruktionsoplysningerne og citaterne. Man kunne have ophøjet formen *behøves* til sideform til opslagsordet, selv om sprogrøgterne nok ville protestere. På den måde ville *behøves* komme på linje med deponente verber som *dages* og *flokkes*, der har s-formen som opslagsform, og det ville vise det forhold, at *behøves* hos nogle sprogbrugere er blevet et deponent verbum.

Det falder uden for brugervejledningens rammer at oplyse, hvilke forbilleder eller inspirationskilder man har haft mht. konstruktionsoplysningerne, men uanset hvad, så ligger der en stor arbejdspræstation i disse oplysninger. Det gælder både for konciperingen af formelsystemet og for analysen af de enkelte ord. Og det er utvivlsomt et arbejde, der vil blive til gavn for mange brugere. For sprogforskere vil det være særlig interessant, hvis det bliver muligt at søge på dette oplysningsfelt, når ordbogen engang udkommer i digital form. Så kan man måske finde de verber, der er underlagt begrænsninger mht. modalitet ved at søge på »i begrænsende udtryk«?

Det fremgår af brugervejledningen (s. 32), at DDO medtager ord, der især eller næsten kun er udbredt i visse aldersgrupper eller i visse geografiske områder. Som eksempel nævnes »*chick* sb. .. smart pige (*især unge*)« og »*skave* vb. .. gni-de el. skrabe mod noget så det slides el. beskadiges (*især Jylland*)«. Man må formode, at det ikke kun er ord, men også eventuelle betydninger, konstruktioner m.m. fra ungdomssprog og regionalsprog, der medtages, og formodningen bekræftes af, at man under *glad* adj. finder [glad for NGT/NGN/at ..., Jylland og Fyn: glad ved NGT/NGN]. At disse varieteter af dansk medtages, er en naturlig konsekvens af, at ordbogen ønsker at være deskriptiv, ikke normativ.

Man skal imidlertid lede længe for at finde ord eller udtryk fra regionalsprogene. Det kan have den gode grund, at regionale ord og udtryk er sjældne i nutidsdansk, hvad de vitterligt er, men det må også skyldes, at ordbogens kilder til regionalsprog har været for begrænsede. Man leder fx forgæves efter det provinsielle udtryk *den anden dag* 'forleden dag' og efter det sjællandske udtryk *det er meget* (el. *lidt*) *med forskel*. Og slår man op under *fryse* vb., finder man kun konstruktio-

onen [NGN fryser (OM LEGEMSDDEL)], ikke den fynske konstruktion [NGN fryser (på LEGEMSDDEL)], eller den jyske [NGN fryser (LEGEMSDDEL)]. Den fynske eller jyske ordbogsbruger må enten tolke konstruktionsoplysningen sådan, at deres egen *fryse*-konstruktion er ukorrekt, eller de må tolke den som udtryk for københavnsk hegemoni.

Dækningen af regionalsprogene er med andre ord mangelfuld, men om ikke andet, så har redaktionen dog sendt et signal om, at man mener, at provinsielle ord og udtryk hører hjemme i en ordbog over moderne dansk.

Et lignende signal har man ikke sendt mht. indvandrerdanske ord og udtryk. Igangværende forskning har vist, at der blandt unge nydanskere og deres gammeldanske kammerater tales en særlig varietet af dansk, som blandt andet er karakteriseret ved at indeholde en række fremmedord, lånt fra forskellige indvandrersprog, fx *ew* udråbsord af kurdisk oprindelse, der bruges til påkaldelse af opmærksomhed, *aghas* sb. af arabisk oprindelse, der bruges om en person, der kontrollerer og holder øje med de unge, og *cadre* vb. 'stjæle, hugge' af tyrkisk oprindelse, men med dansk bøjning: *cadrede*, *cadret* (jf. Quist 2000, med ordliste s. 208 f.). Ordene kan betegnes som etablerede i de pågældende ungdomsgrupper, og de kan ligesom *chick* betegnes som (*jargon*) og (*især unge*), men hertil må føjes (*især nydanskere*). Ingen af ordene er med i DDO. Måske har man ikke kendt til dem, og måske vil man også opfatte dem som for marginale.

Indvandrerord som *bulgur*, *falafel*, *halal* og *hummus* findes alle i ordbogen. De er kommet ind i dansk efter 1980 via etniske butikker, restauranter og kagebøger, og de har en helt anden udbredelse og status end ungdomsgruppernes ord.

DDO hjælper sine brugere til at finde de ord, de eftersøger. Det sker ved henvisning til opslagsformerne, fx ved henvisning fra *faldbyde* til *falbyde*, fra *accordeon* til *akkordeon*, og fra *grundliggende* til *grundlæggende*. Disse variantformer behandles forskelligt. Formen *faldbyde* beskrives som »alm. stavfejl for *falbyde*«, og stavfejlen nævnes ikke under *falbyde*; *accordeon* beskrives som »uofficiel, men alm. stavemåde af *akkordeon*«, og formen nævnes som uofficiel form under *akkordeon*; fra *grundliggende* henvises blot til *grundlæggende*, hvor *grundliggende* anføres som sideform til opslagsordet. Brugernes bliver således ikke alene ledt på vej; de bliver også oplyst om de pågældende formers status. Hvis en bruger skriver *faldbyde*, begår han en stavfejl; hvis han skriver *accordeon* benytter han en uofficiel form, der dog bruges af mange andre; og hvis han skriver *grundliggende* har han blot valgt én af to officielle former.

Kriterierne for at skelne mellem stavfejl og uofficielle former fremlægges ikke eksplicit, men det fremgår af brugervejledningen og af Trap-Jensen (2002), at de uofficielle former især udgøres af fremmedord, der i strid med normen er fastholdt i en ikke-fordansket form af mange gode sprogbrugere, enten i almindelighed eller inden for visse fag.

Som sideformer behandles de former, der i Retskrivningsordbogen er anført som dobbeltformer. Det kan være rent ortografiske varianter som *astringerende* og *adstringerende*. Eller det kan være ordvarianter som *grundliggende* og *grundlæggende*, der strengt taget er to forskellige ord, der burde behandles i hver sin artikel. Det anføres undertiden, hvilken af sideformerne der er den mest almindelige, men langt fra altid. Den bruger, der ikke ved, om han skal vælge *grundlig-*

gende eller *grundlæggende*, skal enten læse i brugervejledningen, at den forreste form, hovedopslagsformen, er den mest almindelige, eller han skal slutte sig til det. Det må bemærkes, at det netop er muligt at slutte sig til det, fordi *grundliggende* henvises til behandling under *grundlæggende*. Dette i modsætning til i Retskrivningsordbogen, hvor der henvises gensidigt mellem de to ord, der derfor fremtræder som ligestillede (jf. Bundgaard Pedersen 2003).

Svarende til at man medtager uofficielle staveformer, medtager man også uofficielle, men almindelige bøjningsformer.

Denne praksis mht. staveformer og bøjningsformer er yderst prisværdig. Man har på én gang oplyst om den gældende norm og om den faktiske variation i sprogbrugen. Eller med andre ord: Man har kombineret det præsriptive med det deskriptive. Henrik Andersson (1996) kalder det et traditionsbrud, men man kunne med lige så stor ret kalde det en tilbagevenden til traditionen fra ODS. For ODS indeholder mange ikke-autoriserede former, præsenteret i artiklernes hoved og citeret i kroppen. Men ODS omfatter en lang periode, hvor der ikke fandtes en egentlig kodificeret norm, kun konventioner for stavning og bøjning, så opgaven har ikke været helt den samme for DDO som for ODS.

Et virkeligt traditionsbrud finder man derimod, når DDO også vejleder i betydningers korrekthed. Det sker med formlen »denne brug regnes af mange / af nogle for ukorrekt«. Som eksempel kan nævnes *dufte* vb., hvor betydning 1 »udsende behagelig lugt« er umarkeret, mens betydning 2 »lugte til en (behagelig) lugt« er markeret som ukorrekt for nogle. Og *bjørnetjeneste*, hvor den gamle betydning »handling som er velment, men som gør mere skade end gavn« er umarkeret, mens den nye »handling som er til stor hjælp for nogen; stor tjeneste« er markeret som ukorrekt for mange. Markeringen er uproblematisk under *dufte*, hvor alle sprogbrugere er enige om betydning 1, men det er problematisk, at man under *bjørnetjeneste* (og andre pendulord) kun anfører den nye betydning som ukorrekt for mange, selv om der heller ikke er enighed blandt sprogbrugere om den gamle betydning. Her burde oplysningen stå begge steder. I øvrigt kan man spekulere på, om der mon er tilfælde, hvor det er den gamle betydning, der regnes for ukorrekt af nogle, mens den nye er fælles?

DDO er overraskende rig på oplysninger om orddannelse. De findes dels i en række udførlige artikler om morfemer som *be-*, *for-*, *-agtig*, *-en* og *-er*, og dels i et særligt orddannelsesfelt i slutningen af de almindelige ordartikler, fx under *gople*: *brænde-*, *ribbe-*, *stor-*, *øregople*.

Orddannelsesfeltet er opdelt i sammensætninger, afledninger og diverse andre dannelser, og disse er videre inddelt efter betydning (til bet. 1: ..., til bet. 2: ... osv.). Sammensætningerne er igen opdelt efter første- og andetled, og afledningerne i præfiks-, suffiks- og rodafledninger, og herunder efter ordklasse. Der er kort sagt tale om en kompliceret taksonomi, der godt kan virke lidt overvældende i forhold til det antal ordeksampler, der bringes.

De ord, der nævnes i orddannelsesfeltet, er if. brugervejledningen normalt udvalgt efter deres hyppighed. Formentlig har man også taget hensyn til, at forskellige orddannelsestyper skulle være repræsenteret. Ellers ville man næppe finde *admiralinde* under *admiral*, og *begribelse* under *begribe*. Taksonomien har haft indflydelse på udvælgelsen – og bør have indflydelse, når feltet handler om ord-

dannelse. Som eksempel på udvælgelse kan nævnes *grine* vb. Herunder finder man suffiksafledningerne *grinen* sb., *griner* sb., *grineri* sb., *grinagtig* adj., rodafledningen *grin* sb., sammensætninger med *grine* som første- og andetled, og »diverse-dannelsen« *forgrint*. Man savner kun *grinebider*, der dog findes lige efter i en selvstændig artikel.

Antallet af eksempler, der bringes under hver type, er begrænset af pladshensynet. Det betyder, at antallet ikke kan tolkes som udtryk for graden af produktivitet. For eksempel er den højproduktive type *rode-*, *sludrehoved* kun repræsenteret af disse to ord. I Ømålsordbogen fylder typen mere end en spalte og er opdelt i semantiske kategorier.

Blandt de selvstændige morfemartikler finder man både gamle, i rigsmålet uproduktive suffikser som *-ende* (i ord som *forehavende*, *forlydende*, *udseende*), gamle, men stadig produktive suffikser som *-agtig* og *-bar*, og nye, produktive suffikser som *-er³* (i ord som *kigger*, *griner*, *lytter* (være med på en lytter) og *fjerner*, *døgner*, *fritter*). Også en stor del af de »kryptorødder« og »skabsaffikser«, som Pia Jarvad har beskrevet, kan man finde i ordbogen, dog uden Jarvads betegnelser. Det drejer sig fx om *etno-*, *-arium*, *budget-* og *-bank* (jf. Jarvad 1996).

Morfemartiklerne har samme struktur som andre artikler. Det betyder, at de dannelser, morfemet indgår i, er eksemplificeret i et orddannelsesfelt til sidst. Under hver af de to betydninger på *-er³* er der anført to eksempler: [fx *kigger*, *griner*] og [fx *vugger*, *fjerner*]. Resten af eksemplerne skal findes i orddannelsesfeltet under AFL til bet. 1 og til bet. 2. Da det nu er orddannelse, det handler om, så havde det været mere praktisk at have eksemplerne samlet.

Morfemartikler er vanskelige at redigere, fordi de omfatter en ret abstrakt grammatik og semantik, og fordi der savnes en udførlig Dansk Orddannelseslære. Inden for de senere år er der dog skrevet en del om orddannelse, men desværre ser det ud til, at redaktørerne af DDO kun har haft begrænset kendskab hertil. Der er derfor nogle artikler, der indeholder fejl og uøjagtigheder:

-fuld betegnes som sidsteled i sb. fk. Man har her overset, at genus retter sig efter førsteleddets genus: *en håndfuld*, men *et fadfuld*. Ordene er oprindelig dannet ved sammentrækning (*en hånd fuld* til *håndfuld*), ikke ved sammensætning (jf. K.M. Pedersen 1996).

-en siges at »bruges til at danne substantiver der betegner en handling el. en proces«, men Hansen og Heltoft (1994) har vist, at det med få undtagelser er substantiver, der betegner en durativ aktivitet, og at de især bruges nedsættende. Substantiverne er endvidere interessante ved at kunne indgå i »kentaurnominaler« af typen *hans faren omkring*, *hans plagen om is*. Disse konstruktionstyper burde have været nævnt i ordbogen, men de har formentlig manglet i korpusset, fordi de især tilhører talesproget.

-et har betydningsangivelsen »forsynet med; med et bestemt, karakteristisk præg«. Gudiksen (1996 og 1997) skelner her mere præcist mellem de to betydninger: »forsynet med, fuld af« og »som har lighed med«. Til den sidste betydning hører fx *fjoget*, *klodset*, *tosset*, *tumpet*. DDO skriver [med sb. som første led], mens Gudiksen har vist, at også vb. kan være førsteled, således fx i *pibet*, *pjanket*, *vrøvlet*. Og DDO anfører kun afledninger på *-et*, mens Gudiksen også har samannelser, fx *bararmet*, *firkantet*, *fummelfingret*.

Ordbøger må gerne skrive af efter hinanden, når blot de gør det med omtanke,

og i disse tilfælde havde det ikke gjort noget, om DDO's redaktører havde kigget lidt i Ømålsordbogen.

Til sidst skal det siges, at det er en skam, at man ikke henviser fra ordartikler til morfemartikler. Det havde fx været nyttigt med en henvisning fra *griner* sb. til *-er³* suffiks.

De etymologiske oplysninger, der bringes sidst i artiklerne i afsnittet HIST, udmærker sig ved at være korte og klare. Denne klarhed har man opnået ved at give afkald på de fællesgermanske og indoeuropæiske stjerneformer, som findes i etymologiske ordbøger, men som kun er til glæde for specialister. Under *blad* kan man således læse: »HIST oldn. *blað*, ty. *Blatt*, til en rod med betydningen 'svulme, bryde frem'«, uden at man belemres med denne rod. Enkeltheden er også opnået, ved at man kun bringer parallelformer fra andre nordiske sprog, fra andre germanske sprog og fra latin og græsk, men ikke fra mindre kendte sprog som fx gælisk og russisk. Og endelig har man udeladt oplysninger af typen æda. *blath*; særligt interesserede må her gå til ODS.

For nye ord og betydninger oplyses årstallet for den tidligst kendte forekomst, fx *citrongræs* HIST 1991.

I Sprog- og Litteraturselskabets forord til DDO luftes den tanke, at ODS og DDO på længere sigt kan samredigeres i en digital udgave, der løbende kan opdateres. Det er en oplagt ide, fordi de to værker ligger i forlængelse af hinanden periode-mæssigt, og fordi de indeholder tilnærmelsesvis de samme oplysningstyper. Men som ordbøgerne fremtræder nu, er de ret forskellige. ODS har ikke kun flere artikler end DDO, men også længere og mere indholdsrige og detaljerede artikler. I ODS fylder verbet *gå* således 38 sider, i DDO knap 4, og denne forskel kan ikke kun forklares med, at ODS dækker 250 år mod DDO's 50. Omvendt har DDO en klarere struktur og et mere overskueligt layout end ODS. Man ville nødig se DDO omsat til ODS-struktur, mens det er fascinerende at forestille sig ODS omsat til DDO-struktur. Men det er uretfærdigt over for begge ordbøger at måle den ene med den anden. De tilhører hver sin tid og har haft forskellige arbejdsbetingelser, forskellige idealer og forskellige målgrupper. Bedømmer man DDO på dens egne betingelser: som en ordbog, der er blevet til inden for en kort årrække, og som henvender sig til en bred kreds af brugere, så kan man kun udtale sin respekt og anerkendelse.

Litteratur

- Andersson, Henrik 1996: Ny ordbog med fejl, i *Mål & Måle* 19/1.
 Brink, Lars og Jørn Lund 1974: *Udtaleforskelle i Danmark*. Gjellerup.
 Brink, Lars og Jørn Lund 1975: *Dansk Rigsmål 1-2. Lyudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. Gyldendal.
 Bundgaard Pedersen, Jette 2003: Danske produktionsordbøger, i Peter Widel og Mette Kunøe (udg.): *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* s. 231-238. Institut for Nordisk Sprog og Litteratur. Aarhus Universitet.

- Gregersen, Frans og Inge Lise Pedersen 1991 (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. C.A. Reitzel.
- Gudiksen, Asgerd 1996: -et adj.-suff, i *Ømålsordbogen* bd. 3.
- Gudiksen, Asgerd 1997: -et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske øsmål (utrykt ph.d.-afhandling).
- Hansen, Erik 1994: Det danske sprogs ringhed, i *Mål & Mæle* 17/2.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft 1994: Kentaurnominaller i Dansk, i Irene Barón (udg.): *Nordlex-Projektet. Sammensatte substantiver i dansk*. (Lambda nr. 20).
- Jarvad, Pia 1995: Kryptosammensætninger og skabsafledninger i virkeligheden og i ordbøgerne, i *Nordiska studier i Leksikografi*. 3. Reykjavik.
- Jul Nielsen, Bent og Magda Nyberg 1993: Talesprogsvariationen i Odder kommune. II. Yngre og ældre rigsmålsformer i sociolingvistisk belysning, i *Danske Folkemål* bd. 35 s. 249-348.
- Jørgensen, J. Normann og Kjeld Kristensen 1994: *Moderne sjællandsk. En undersøgelse af unge sjællænderes talesprog*. C.A. Reitzel.
- Ladegaard, Hans Jørgen 1999: Dansk Rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv: en diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet, i *Rask*. Vol. 11. s. 3-43.
- Pedersen, Karen Margrethe 1996: Substantiver på -fuld, i *Danske Folkemål* bd. 38. C.A. Reitzel.
- Quist, Pia 2000: Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer, i *Danske Talesprog* bd. 1. s. 143-210. C.A. Reitzel.
- Trap-Jensen, Lars 2002: Normering og deskription i Den Danske Ordbog – mere eller mindre?, i *LexicoNordica* nr. 9. s. 63-78.

Karen Margrethe Pedersen

Vibeke Sandersen: »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«. *Skrivefærdighed og skriftsprog i treårskrigen 1848-50. Bind 1-2, 713 + 273 sider. København 2003. Universitets-Jubilæets danske Samfunds skriftserie nr. 558. ISBN I-II 87-7876-335-5. Pris 600 kr.*

Det har i det lingvistiske miljø længe været kendt at Vibeke Sandersen (VS) arbejdede på en større afhandling med udgangspunkt i et meget spændende materiale, nemlig breve skrevet af soldater der deltog i treårskrigen, som fandt sted i perioden fra 1848 til lige efter nytår 1851.

VS har fra tid til anden givet os et lille indblik i materialet og i mindre afhandlinger delagtiggjort os i nogle af de problemstillinger der har optaget hende i forbindelse med brevene, fx »Om den faktiske skrivefærdighed i Danmark i det 19. århundrede« (i: *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet*. Nordisk Språksekretariats Rapporter 4, Oslo 1984), »Skrivefærdighed og skriftsprog hos danske soldater i treårskrigen 1848-50« (i: *Selskab for Nordisk Filologi, København årsberetning 1985-1986*, København 1986) og »Om attraktion belyst ved nogle breveksempler fra treårskrigen 1848-50« (i: *Sproglige åbnin-*

ger. E som Erik. H som 70. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001, København 2001). Disse indblik har forøget nysgerrigheden og forventningen til afhandlingen.

Nu ligger den samlede fremstilling der. To vægtige bind i stift omslag, bind 1 på 713 sider og bind 2, der rummer bilag, på 273 sider, og afhandlingen, der har titlen »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«. *Skrivefærdighed og skriftsprog i træårskrigen 1848-50*, har bibragt VS den filosofiske doktorgrad. Forsvaret fandt sted den 4. december 2003.

Begge bindene er prydet af en tegning af Hedvig Collin (1880-1965). Tegningen forestiller et geled marcherende soldater på vej i krig gennem et dansk sommerlandskab med blå himmel, drivende skyer og vajende dannebrog. I baggrunden ses Dybbøl Mølle, og i forgrunden står grædende piger og vinker til afsked med hvide lommelærklæder – »eller er det mon ikke soldaterbreve?« som VS spøgende har spurgt. Samme billede illustrerede Peter Fabers *Den tapre Landsoldat* i min barndoms bedste sang- og spillebog, *Vore gamle Børnesange. Melodier og Billeder. 2^{den} Samling* (udgivet af Wilhelm Hansen Musikforlag, København u.å.). Peter Fabers sang er trykt 10.4.1848, og selv om illustrationen af gode grunde ikke oprindeligt er skabt til *Den gang jeg drog af sted*, er den velvalgt og sjov om end dens naivitet kan siges at udtrykke et brud med konventioner vedrørende disputatsgenren. Mon forfatteren og jeg her har fælles barndomserindring?

Afhandlingens genstand er en samling af ca. 3000 breve fra den første slesvigske krig, skrevet af menige soldater. Samlingen er tilvejebragt af den danske nationalliberale historiker C.F. Allen, og brevene og dokumenter vedrørende indsamlingen opbevares på Det Kongelige Bibliotek i København i Ny Kgl. Samling 4° 1123zm. De 3000 breve er bevaret dels i original, dels i afskrift. Langt de fleste breve er sendt til modtageren i sammenfoldet form uden konvolut. Derfor er brevene forsynet både med nøjagtig modtager og afsender. Denne brevsamling er det empiriske grundlag for forfatterens behandling af landbefolkningens skrivekyndighed i midten af 1800-tallet.

Afhandlingen består af 15 kapitler. Kapitel 1 beskriver hvordan indsamlingen af brevene er foregået, og hvem der har været mellemmand mellem soldaterne eller deres familier og C.F. Allen.

I kapitel 2 redegør forfatteren for hvorledes identifikationen af den enkelte brevskriver har kunnet foretages ved hjælp af de to demografiske hovedkilder, kirkebøger og folketællinger. Også militære stambøger og soldaternes ansøgninger om erindringsmedalje i 25-året for begyndelsen af den første slesvigske krig har været benyttet ved personidentifikationen. Kirkebøgerne og folketællingerne er også blevet benyttet til at beskrive landbefolkningens sociale gruppering i midten af 1800-tallet og udskille de tre sociale grupper afhandlingen opererer med, nemlig gårdmænd, husmænd og inderster. Samtidig med identifikationen af de enkelte brevskrivere er også disses aldersmæssige og geografiske fordeling afdækket.

Kapitel 3 indeholder en beskrivelse af andre undersøgelser af stave- og skrivefærdighed hos danske soldater i 1800-tallet. Her introduceres literacy-begrebet, og målene for faget skrivning i den danske almueskole på landet afdækkes ved hjælp af bl.a. lærerinstruktionen og J. Werfel: *Brevbog for Skolerne paa Landet og i Provindsen* (1806).

I kapitel 4 gives der eksempler på enkelte skribenters skrivefærdighed, og skrivefærdighedens generelle udbredelse overvejes. Særlig opmærksomhed vis Ole Hansen Frølund, som indgår i stavefærdighedsundersøgelsen i indsiddergruppen. Fra Ole Hansen Frølundens hånd er der ud over brevene bevaret dels en erindringsbog, dels en beskrivelse af krigen for årene 1848 og 49. Erindringsbogen indeholder oplysninger om hans opvækst og sociale tilhørsforhold. Moderen døde da Ole var tre dage gammel, og Ole kom i pleje hos bedsteforældrene. Desværre var bedstefaderen »Hvedebrødsmand og havde Brænderien tillige«, så den lille gut beskriver sig selv som drønk fra sit ottende år. Han fortæller hvordan han modtog undervisning om vinteren og glemte det hele igen om sommeren. Trods sin ringe læsefærdighed blev han dog konfirmeret. Han fører et udsvævende liv, men bliver til sidst underofficer. Hans første brev fra 1848 viser et meget lavt udgangsniveau, men han bliver bedre til at skrive i løbet af krigen, og hans levnedsbog er if. VS »om end ikke fejlfri hverken i ortografisk eller anden henseende, dog udmærket skrevet« (s. 78). Ole Hansen Frølundens historie demonstrerer at kravet om læsefærdighed og andre skolekundskaber som forudsætning for at kunne blive konfirmeret, på trods af skoleloven af 1814, kunne være et stort set tomt krav. Men historien viser samtidig at medfødte anlæg, viljestyrke og lidt held kan rette op på en mand både med hensyn til den ringe skrivefærdighed og med hensyn til den sociale placering.

Der redegøres i kapitel 5 for udvælgelsen til den statistiske undersøgelse af stavefærdigheden. Der er i denne udvælgelse taget hensyn til at brevskriveren skulle kunne identificeres sikkert, at hans sociale tilhørsforhold lå klart, og at de udvalgte brevskrivere dækkede de enkelte landsdele på en passende måde. Der argumenteres for at det er den udvalgte brevskrivners første brev der indgår i den statistiske undersøgelse, og det besluttes kun at inddrage løbende tekst, altså at udelade overskrifter og underskrifter, stedsangivelser og dateringer m.m. Den statistiske undersøgelse bygger efter denne udvælgelse på 150 breve, 50 fra hver af de tre socialgrupper, gårdmænd, husmænd og inderster.

I det for afhandlingens synsvinkel meget vigtige kapitel 6 (jeg vender tilbage til dette kapitel nedenfor) beskæftiger forfatteren sig med tidens ortografiske norm, og hun overvejer hvilke ortografiske momenter der har været tilstrækkelig enighed om til at de kan danne grundlaget for en undersøgelse af stavefærdigheden, og hvilke ortografiske momenter der har måttet udelades i en undersøgelse der drejer sig om så elementære stavefærdigheder som der er tale om i materialet. Disse overvejelser kan se således ud: På spørgsmålet om <ed> eller kun <et> kan anerkendes som perfektum participiums-morfem i 1. svage klasse, svarer forfatteren – efter en grundig beskrivelse af forholdene hos Baden og Molbech, i Danske Lov, i biberne og hos Høysgaard – at brug af <ed> regnes for en fejl. Ved vurderingen af om <te> var eneherskende som præteritums-morfem i 2. svage bøjning, eller om varianten <de> har været anerkendt, vælger hun – efter en lige så grundig undersøgelse af opfattelserne hos Langebek, Schytte, Mallings,

Videnskabernes Selskabs Ordbog og af brugen hos Oehlenschläger, Grundtvig og Hohlenberg i 6. udgave af Malling – at udelade brugen af <de> som præteritums morfem i 2. svage verbalbøjning af fejlstatistikken. Det kan nemlig formodes at der har hersket usikkerhed på dette punkt under en del af soldaternes skolegang.

Kapitel 7 indeholder en redegørelse for de fejltyper og -grupper der indgår i vurderingen af stavefærdigheden, og fejltyperne og -grupperne eksemplificeres fra materialet.

I kapitel 8 drøftes metoder til udregning af fejlprocenter, og kapitel 9 bringer resultaterne af den statistiske undersøgelse af de udvalgte skribenters stavefærdighed.

I kapitel 10 er fordelingen af de fundne fejl på fejltyper og på skribenter fra de geografiske hovedområder beskrevet, og i kapitel 11 fremlægges fejltypenes fordeling på de 10 % bedste og de 10 % svageste stavere: blandt de 10 % bedste stavere er fejlprocenten på under 1, og blandt de 10 % dårligst stavede breve er der en fejlprocent på mellem 12,75 og 22,04.

Den statistiske stavekyndighedsundersøgelse er dermed fuldført.

I kapitel 12 diskuteres sproghistoriske konsekvenser af stavemåder og ordformer der kan være nedslag af talesprog. Dette kapitel sætter stoffet i forhold til Lars Brinks og Jørn Lunds opfattelse i *Dansk Rigsmål. Lydudviklinger siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København 1-2* (1975).

Brugen af stort begyndelsesbogstav hos de 10 % bedste og de 10 % svageste stavere behandles i kapitel 13, og i kapitel 14 beskrives syntaktiske og stilistiske momenter hos de samme skribenter. De syntaktiske og stilistiske træk hos ydergrupperne sættes i forhold til tidens normer, som man kan finde beskrevet i samtidige brevbøger.

Til slut undersøges brevstilen i 15 breve fra den bedste og i 16 fra den svageste gruppe i deres individuelle snævre kontekst som udgøres af det enkelte brev. Herefter følger to afsnit med generelle og individuelle noter. De generelle noter er ordnet alfabetisk efter emneord, og heri behandles ord, bøjningsformer og syntaktiske forhold som er af principiel karakter, og som vedrører flere brevskrivere. I det individuelle noteapparat er samlet noter der vedrører den enkelte udvalgte afsender og det brev der er udvalgt til stavefærdighedsundersøgelsen.

Bind 1 afsluttes med et tysk og et engelsk resumé, en kildeoversigt, en litteraturliste og en forkortelsesliste.

Bind 2 indeholder, ud over indholdsfortegnelse for begge bind, 2 appendikser, 35 bilag, 12 tekstbilag plus et antal figurer fordelt over hele bindet.

Hovedkonklusionerne i VS's afhandling er følgende:

Med hensyn til stavefærdighed:

- Brevskrivere fra Sjælland og Jylland staver i en vis grad ringere end dem fra Fyn og Sydøerne (Lolland-Falster).
- Der kan ikke påvises nogen forskel på stavefærdigheden i de tre socialgrupper, gårdmænd, husmænd og inderster.
- De ældre brevskrivere hører gennemgående til blandt de bedre stavere, mens der blandt de yngre er både meget fremragende og særdeles svage stavere.

- Blandt de korte breve findes der både breve med ekstremt høj fejlprocent og meget gode breve med lav fejlprocent. De lange breve er aldrig rigtig dårligt stavede.
- De 10 % bedste stavere (15 skribenter) har en fejlprocent på under 1. De 10 % dårligste stavere (16 skribenter) udviser større variationsbredde. Deres fejlprocent ligger mellem 22,04 og 12,75.
- Den dominerende konsonantfejl er fejl i enkeltskrivning/dobbeltskrivning af konsonant i trykstærk stavelse.
- Der er mange fejlstavninger af højfrekvente ord som *det*, *de* og *vi*.

Med hensyn til forholdet mellem stavefærdighed og syntaks/stilistik:

- Den gennemsnitlige ytringslængde for de 10 % bedste stavere er 15,92 ord, for de 10 % dårligste stavere 13,08 ord.
- Der kan ikke påvises nogen signifikant forskel på de 10 % svageste stavere og de 10 % bedste stavere med hensyn til fordeling af ledsætningerne på ytringer.
- Der er forskel på de to grupper med hensyn til det totale antal af ledsætninger og med hensyn til ledsætninger af 1. grad. Der er ikke påvist forskelle på de to grupper med hensyn til ledsætninger af 2. og 3. grad.
- Årsagsforhold udtrykkes i den bedste gruppe i ledsætninger, i den svageste gruppe i samordnede ledsætninger, og andelen af udsagns- og spørgeledsætninger for svageste gruppes vedkommende ligger ca. 12 % over bedste gruppes.
- Den bedste gruppe opererer med 69 indlederord i ledsætninger, mens den svageste gruppe kun når op på 48.
- Det pleonastiske *at* forekommer kun i den svageste gruppe.
- Procentdelen af foranstillede ledsætninger er en del større blandt de bedste stavere end blandt de svage stavere. Udsagnssætninger, som de svage stavere benytter oftere end de gode, placeres kun foranstillt hos de gode stavere.
- Fremskudt adverbial forekommer kun i den svageste gruppe, og sav-ledstillingen i ledsætning må anses for gennemført i midten af 1800-tallet.
- De to grupper behandler de overleverede brevformler forskelligt. Den svageste gruppe anvender formlerne i stereotyp form, og de indgår ikke som integreret del af brevstilen, mens den bedste gruppe håndterer formlerne langt mere suverænt.

Dertil kommer at VS diskuterer og korrigerer visse af Lars Brinks og Jørn Lunds resultater i *Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København 1-2* (1975).

Jeg har i det foregående efter bedste evne givet en oversigt over strukturen i VS's disputats, og jeg har ligeledes forsøgt at fremdrage de væsentligste konklusioner. Det er mit håb at gennemgangen af struktur og konklusioner får disputatsen til at virke lettilgængelig og hensigtsmæssigt opbygget. Men det er den ikke. Til gengæld er det umagen værd at bakke med den.

Det skal være sagt straks at disputatsen på en lang række punkter til fulde lever op til de forventninger vi havde til behandlingen af soldaterbrevene, dette ekstremt spændende stof der udgør et enestående empirisk materiale der er tilveje-

bragt på sine helt egne præmisser, og som ikke har haft interviewerens eller forskerens ånde i nakken. De mange brevskrivende soldater har kun sjældent skænket en rød blyant en tanke mens de skrev. De har ikke frygtet lærerens repressalier eller hånende bemærkninger eller iagttagers løftede øjenbryn, men de har bare skrevet hjem. Hvilke omstændigheder der har været gældende for soldaten mens han skrev, melder disputatsen ikke meget om, men man kan sagtens forestille sig at han til tider har været rystende bange, dødelig træt, snavset, våd eller småsyg, alt sammen faktorer som nemt kan have påvirket hans mulighed for og tilskyndelse til at lægge vægt på en korrekt stavemåde i negativ retning. Dette unikke materiale, som er en guldgrube for mange forskningsgrene, først og fremmest dog for studiet af det folkelige skriftsprog i overgangen mellem et dialektsprog og et skrivende samfund, har VS været så heldig at få lov til at kaste sig over. Hun er gået til materialet med alle sine fortrin, som tydeligt fremgår af disputatsen: med sin akribi og omhyggelighed, med sin lærde ræsonneren og sit sikre jugement, med sin syntaktiske og stilistiske indsigt, med sit kendskab til den traditionelle filologiske metode, med sin seje vilje til at beskrive selv de mest indviklede ting i ord og med en begejstring for og kærlighed til stoffet som behandlingen af de vanskelige problemstillinger og indviklede statistikker ikke har kunnet tilsløre.

Jeg vil anbefale læseren at unde sig selv den fornøjelse det er at læse en af de 31 karakteristikker af enkeltbreve i deres egen snævre kontekst. Tag fx beskrivelsen af topscoreren blandt de udvalgte skribenter, Peder Pedersen Grødde, og nyd den lethed i fremstillingen hvormed soldaten identificeres ved hjælp af kirkebog, folketællingsliste og stambog for 2. reservebataljon, 2. kompagni. De demografiske oplysninger kombineres med brevenes indhold og form, og således oprulles et billede for os af en social opstigning med baggrund i boglige færdigheder.

Men prøv også at læse forfatterens beskrivelse af hvordan brevene foldes før de forsegles og afsendes ukuverterede (s. 21-22):

De fleste af originalerne har været foldet og forseglet, således at brevarkets ene side har været forbeholdt udskriften. I de tilfælde, hvor foldningen er udført korrekt, er arket først foldet indad to steder på den lange led, således at de to indadbukkede felters rande mødes på midten og felterne således er lige brede og hvert felt halvt så bredt som midterfeltet, der vender opad. Brevarket deles med andre ord op i tre felter, hvoraf midterfeltet udgør halvdelen af arkets fulde bredde, mens hvert af sidefelternes udgør en fjerdedel. Udskriften placeres i midterfeltet, idet arket først foldes i to dele på tværs. Den bagoverbøjede del, der er lidt kortere end forsiden, er forbeholdt afsenderangivelsen. Denne placeres ligesom på en konvolut øverst i feltet lige under foldningslinjen og består, hvis den er fuldstændig, af soldatens navn (fornavn plus soldaternavn, evt. også patronymikon eller slægtsnavn foran fødestedsbetegnelsen (..), militær identitet (i reglen bataljon, kompagni og soldatens nummer). Der er altså ingen angivelse af, hvorfra brevet er afsendt, hvilket formentlig skyldes militærstrategiske hensyn. Det meste af forsiden af det foldede midterfelt udgør adressat-

feltet. Hvor dette er forskriftmæssigt udfyldt, er foruden navnet modtagerens titel angivet, evt. med tilføjlet attribut og stillingsbetegnelse. På en ny linje modtagerens hjemsted, nedenunder evt. en nøjagtig angivelse af en adresse, hvor brevet skal afleveres. Neden for adressen foldes forsiden indad og stikkes ind under den bagoverbøjede afsenderdel. Der hvor de to udskriftsdele mødes, sker forseglingen.

Jeg er ikke i tvivl om at denne beskrivelse er helt i overensstemmelse med sandheden, men på trods af at jeg har læst den mange gange, må jeg tilstå at jeg kun hænger med den første tredjedel af beskrivelsen. Det er simpelthen for svært. Her ville et par billeder efter min mening have gjort underværker. På tilsvarende måde kunne en del beskrivelser undervejs have været enklere. Der er ikke tvivl om at enhver problemstilling beskrives korrekt og eksemplificeres hensigtsmæssigt. Det sker blot ofte på en meget sværttilgængelig måde, og det kan med værket opbygning ofte være svært at finde hvor den relevante dokumentation er placeret.

Jeg skrev tidligere at valg af omslagsillustration kunne være genren disputats fremmed. På samme måde kan man undre sig over at disputatsen ikke er bygget op som en traditionel disputats. Der er ikke indledningsvis formuleret nogen opgavebeskrivelse, og der mangler en hypotese, ligesom også metodeovervejelser er fraværende. VS har valgt at opstille en norm for skrivefærdigheden for derefter at relatere soldaterbrevene til denne norm. Hun kunne have valgt den modsatte fremgangsmåde, nemlig at lade analysen af brevene selv være udgangspunktet.

For mig at se er det problematiske i VS's fremgangsmåde for det første at der ikke på brevenes affattelsestidspunkt eksisterer en fast ortografisk norm, for det andet at det kan være usikkert i hvilken grad de indkaldte soldater – på trods af skoleloven af 1814 – er blevet undervist og efter hvilken norm.

VS vurderer brevskrivernes stavemåder i relation til den ortografiske konvention der »må anses for at have været datidens dominerende anerkendte« (s. 91). VS er på dette sted i disputatsen selv inde på at man – fordi der ikke dengang eksisterede en officiel retskrivningsnorm – »nøjedes med at beskrive, hvorledes materialets skribenter faktisk skrev« (s. 91). Denne metode ville VS have valgt hvis »brevene var blevet til inden for et tidsrum med stor ortografisk usikkerhed. Det er imidlertid ikke tilfældet« (s. 91). Med denne opfattelse som udgangspunkt fastlægger VS så den ortografiske konvention hun vil bygge sin undersøgelse på. Hun lægger dels praksis hos »datidens »gode skribenter«« (s. 91), dels ordbøger og grammatikker til grund for konventionsfastsættelsen. Inden for den højere uddannelse blev Ove Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* mønsterdanner for ortografien selv om hans ortografi ikke var konsekvent. Blandt ordbøgerne er det Jacob Badens *Dansk ortografisk Ordbog* fra 1799 og Chr. Molbechs *Dansk Haand-Ordbog til Retkskrivnings og Sprogriktigheds Fremme* fra 1813 der lægges til grund for VS's norm. Dertil kommer C.F. Dichmans *Forsøg til en dansk Sproglære I-II* fra 1800. I de tilfælde hvor Baden og Molbech ikke er enige om en bestemt ortografisk form, lader VS dette træk ude af betragtning i sin undersøgelse af soldaternes skrivefærdighed. VS's grundsynspunkt er altså at denne norm eller konvention har været så tilstrækkelig udbredt at det er rimeligt at lægge den til grund for undersøgelsen. Det kan godt

være at VS afdækker tidens ortografiske konvention på en rimelig måde ved at inddrage tidens 'gode skribenter', eksisterende ordbøger og grammatikker, men det er ikke ensbetydende med at det er den norm landbefolkningens børn er blevet undervist efter. Hvis de da overhovedet er blevet undervist. Det er en kendsgerning at mange af lærerne der underviste efter indførelsen af skoleloven af 1814, ikke var seminarieuddannede eller havde nogen pædagogisk uddannelse. Det kunne fx være tidligere officerer eller fallerede studerende, og man kan være stærkt i tvivl om disse læreres faglige kvalifikationer (læs fx herom i Aksel H. Nellemann: *Den danske skoles historie* (1966) s. 111 ff.). Dertil kommer at det var svært at få undervisningsforpligtelsen gennemført. Der er vidnesbyrd om at mange forældre – på trods af mulktssystemet – ikke sendte deres børn i skolen sådan som loven foreskrev, men holdt dem hjemme som arbejdskraft (se fx Finn Held: *Undervisningspligten* (1983) s. 159). Det er derfor et spørgsmål om ikke den ortografiske usikkerhed blandt soldaterne alligevel har været så stor at VS burde have valgt den beskrivende metode. Skrev soldaterne ikke snarere ud fra en regional talesprogsnorm eller ud fra en lokal dialektal norm end ud fra en fastlagt skriftsprogsnorm?

VS har valgt at skrive sin analyse af skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater før hun lægger materialet frem i en udgave. Andre forskere har valgt at fremlægge materialet først og derefter skrive disputatsen (fx *Karl Magnus' Krønike* udgivet af Poul Lindegård Hjorth 1960 og *Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike* af Poul Lindegård Hjorth 1965). Atter andre har besørget udgaven og skrevet disputatsen i samme ombæring (fx Marita Akhøj Nielsen: *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder I-II* (2004), hvor bind II indeholder en udgave af Vedels vigtigste filologiske optegnelser). Ganske vist er en del længere udsnit og en del hele breve gengivet rundt omkring i disputatsen, men med de begrænsninger disputatsen naturligvis hele tiden har måttet foretage, og med de spændende resultater der er fremlagt – er det udgaven vi vil have! Vi vil som sproghistorikere, syntaktikere, semantikere, fonetikere, dialektforskere kigge VS i kortene, og vi vil vende de sten som VS, trods sit store og kvalificerede arbejde, endnu ikke har vendt. Soldaterbrevene er et unikt materiale, som VS nu nærmest har forpligtet sig til at lægge frem i en udgave så hurtigt som muligt, ikke kun af hensyn til sprogfolkene, men også af hensyn til folk som interesserer sig bredt for historie, for identitetshistorie, folkekultur, krigshistorie, skolehistorie, personallhistorie. Der var fem år mellem Poul Lindegård Hjorths udgave af *Karl Magnus' Krønike* og hans disputats. Det ene er gået, Vibeke Sandersen har fire tilbage! Vi glæder os.

Ebba Hjorth

Beverly Driver Eddy: Karin Michaëlis. Kaleidoskop des Herzens. Eine Biographie. Deutsche Übersetzung von Vibeke Munk und Jörg Zeller. Edition Praesens, Wien 2003 (Wiener Studien zur Skandinavistik (WSS), Band 7)

Merete von Eyben: Karin Michaëlis. Incest as Metaphor and the Illusion of Romantic Love. Peter Lang, New York et al., 2003 (Studies on Themes and Motifs in Literature, Vol. 65)

Birgit S. Nielsen: Karin Michaëlis. En europæisk humanist. Et portræt i lyset af hendes utopiske roman Den lysegrønne Ø. Museum Tusulanums Forlag, København 2004 (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, nr. 338)

For trekvart århundrede siden var Karin Michaëlis et forfatternavn som var i vælten både her hjemme og på den europæiske scene. Sit efternavn skyldte hun et for længst opløst ægteskab med den kendte forfatterkollega Sophus Michaëlis, men berømmelsen tilkom fruens takket være egen indsats. En række værker om unge og ældre kvinders seksualitet og prekære situation i det patriarkalske familie- og samfundsliv vakte betydelig international opsigt fra århundredets begyndelse og blev fra sidst i 1920'erne fulgt op af den meget omtalte og oversatte børnebogs-serie om pigen Bibi.

Da havde forfatterinden både giftet og skilt sig igen, og med sin nye mand, en amerikansk diplomat, været bosat både i London og Berlin. Til det stormfulde privatliv kom hendes konstante rejser og offentlige fremtræden, først i Centraleuropa, siden i Amerika, med foredrag, avisskriverier og anden virksomhed til støtte for nødlidende efter første verdenskrig – og sidst, fra hendes nye domicil på Thurø, med hjælp til ofre for og flygtninge fra den voksende tyske nazisme og antisemitisme. Efter anden verdenskrig rundedes så det rige forfatterliv af med en stor og ufuldendt selvbiografi, og endelig i 1950 døde ildsjælen bag det hele på et beskedent pensionat på Nørrevold i København.

Karin Michaëlis havde uselvisk ofret sig selv og sine beskedne midler for mere eller mindre værdigt trængende – kvinder, børn, kolleger – og hendes ydmyge endeligt syntes længe egnet til at bekræfte at utak er verdens løn. Da hendes indsats både som menneske og digter ebbede ud, gled der en sky for hendes eftermæle, som det har taget en menneskealder at trænge igennem.

Når undtages de respektive oversigtskapitler ved Ulla Albeck og Niels Birger Wamberg i de to første udgaver af *Danske digtere i det 20. århundrede*, begyndte genopdagelsen med Inger Nordentofts (upublicerede) bibliografi fra Danmarks Biblioteksskole i 1976, og den fortsatte i 1985 med Hanne Jespersens (og Peter Bondesens) registrant over Michaëlis' arkivalier i Det Kongelige Bibliotek (Håndskriftafdelingen og Billedsamlingen) og Randers Lokalhistoriske Arkiv. Siden er drypvist kommet en række kvindelige forskeres mere indgående behandlinger af værker og indsatser – Susanne Fabricius, Mette Iversen, Beth Juncker, Karen Klitgaard Povlsen, Birgit S. Nielsen og Karin Sanders har her markeret sig – og nu efter århundredskiftet omsider også bøger, hele tre, om emnet Karin Michaëlis. Det begynder at ligne en mindre renæssance. Men hvad går den ud på?

Birgit S. Nielsen, som er lektor i tysk ved Københavns Universitet, var først på banen med sin dansksprogede *Karin Michaëlis: En europæisk humanist* i 2002. Den er nu genudsendt i 2. oplag og med nyt omslag på Museum Tusulanums Forlag (2004) og er, som nok en undertitel lover, »Et portræt i lyset af hendes utopiske roman *Den grønne Ø*«. Hvad tekster angår, er accenten generelt på Michaëlis' »børne- og ungdomsbøger«, og forholdet mellem biografi og værkanalyse, specielt analysen af *Den grønne Ø*, er som mellem periferi og centrum. I rammen begyndes der med et oversigtskapitel om forfatterindens liv og værk og et andet om hendes berømte Bibi-bøger, mens der sluttes med et kapitel om den anti-antisemitisme som var symptomatisk for hendes livssyn og i øvrigt udgør et vigtigt og usædvanligt tema i den utopiske ungdomsbog som de centrale kapitler i Nielsens fremstilling drejer sig om. Først følger vi her romanens tilblivelse, skridt for skridt, derpå analyseres selve teksten med særligt perspektiv på dens jordemoderskikkelse, der til slut tydes »som selvportræt af Karin Michaëlis«, hvad der jo dels knytter forbindelsen tilbage til Nielsens rammebeskrivelse af sin digterpersonligheds biografi, dels giver belæg for at denne digter og dette menneske mødes netop i en humanisme med europæisk horisont.

Mellem 1. og 2. oplag af denne bog udkom, i 2003, både den dansk-amerikanske skandinavist Merete von Eybens engelsksprogede *Karin Michaëlis: Incest as Metaphor and the Illusion of Romantic Love* (i forlaget Peter Langs serie af Studies on Themes and Motifs in Literature) og den amerikanske germanist Beverly Driver Eddys tysksprogede *Kaleidoskop des Herzens: Eine Biographie* (i forlaget Edition Praesens' serie Wiener Studien zur Skandinavistik). Hvor den første på baggrund af et rids af Michaëlis' kritiske modtagelse i Danmark, hendes indflydelsessfære og tematiske valglægtsskaber, leverer en fortælleteknisk undersøgelse af den særlige køns- og kvindeproblematik i et mindre udvalg af digterens fiktion for voksne, går den anden omvendt hele forfatterlivet kronologisk efter i sømme, men lægger mindre vægt på egentlige værkfortolkninger end på »Karin Michaëlis' tid som immigrant i USA« og på »hidtil upubliceret materiale«.

De to citater er fra von Eybens Michaëlis-kronik, »En glemt verdensberømt-hed«, i *Politiken*, 23. december 2002, hvori man dels kan læse en synopsis over hendes egen bog, dels altså bliver oplyst om de andre nyere udgivelser og igangværende projekter om dette forfatterskab, inkl. ét i Kina, hvor to kritikere skriver om Michaëlis og den radikale amerikanske feminist Agnes Smedley, og ét i Wien, »hvor en Ph.D. studerende skriver afhandling om Bibi-bøgerne«. Jeg nævner denne kronik, både fordi den i sit sammendrag af von Eybens bog er klarere end bogen selv, og fordi den tilbyder et signalement af Eddys værk som jeg selv er afskåret fra at give, da jeg dels står anført som en af Wiener-seriens medudgivere, dels på et indledende stadium har læst og vurderet en engelsksproget version af manuskriptet for den østrigske udgiver.

Med tanke på Karin Michaëlis' udpræget internationale orientering menneskeligt såvel som kunstnerisk – specielt mod tysktalende lande og deres kulturliv og med så forskellige tyske ånder som Rilke og Brecht i skaren af beundrere – er det umiddelbart betryggende at germanister har blandet sig i nordisk litteraturforskning, og at biografer og kulturhistorikere har suppleret tekstanalytikerne. Det virker videre tilforladeligt at kvindeproblematikken hos Michaëlis, både i hendes voksen- og børnebogssammenhæng og både langs værkernes utopiske og kritiske

akser, står forrest på forskernes dagsorden, uden at de alment humanistiske perspektiver i forfatterindens tematisering af kønskampen derfor forties. Lægger man dertil balancen mellem analytiske og syntetiske tilgange til stoffet, fremstår en rummelighed i helhedsbilledet som tjener dets genstand vel og i lige grad tilgodeser Michaëlis' markante profil og generøse omgang med tilværelsen og dens mennesker, høj som lav. Ja, tilgodeser selv læserne og deres reaktioner – i samtid som eftertid – ved stedvis at sætte de sidste i forbindelse med forfatteren og hendes anliggende. Så vidt, så godt!

Med en bestemt roman som omdrejningspunkt er det Birgit Nielsens ambition at komme omkring et forfatterportræt. Når hun betoner at hendes bog ikke prætenderer at være en biografi (7), kunne helheden måske i stedet kaldes en skitse af et forfatterliv, og det er da spørgsmålet hvor mange ingredienser af dette hun har magtet at samle, hvor typiske eller repræsentative de er, hvad de er typiske eller repræsentative for, og hvor godt og overbevisende hendes portrætskitse holder dem sammen eller holdes sammen af dem.

Som både børne- og voksenforfatter må Michaëlis i Nielsens optik fx forventes at opvise sider af sit fysiognomi i særlig tankevækkende brydning i en utopisk ungdomsroman. Det var Michaëlis' overbevisning »at hun i modsætning til de fleste andre voksne havde bevaret en meget autentisk erindring om sin egen barndom[,] både dens glæder og smerter«, og de to selvbiografiske romaner for voksne, *Pigen med Glasskaarene* og *Lille Løgnerne*, er da også »skrevet for børnenes skyld for at erindre de voksne om, hvordan barnet oplever verden«, mens omvendt børnebøgerne om Bibi henvender sig »også til voksne« (46). Men ikke blot var forfatteren generationsoverskridende; med drengebogen *Den grønne Ø* har hun tilmed (dog for en sjælden gangs skyld) overskredet kønsgrænserne, idet mænd på den tid, if. »Mette Wings analyse af datidens børnebøger« ... »skrev normalt drengebøger og kvinder pigebøger« (60), hvad der får Michaëlis' danske forlægger til bekymret at tilråde at bogens »Forfatterindenavn« skjules bag et (mandligt) pseudonym (60).

Kærligheden til børn, indfølelsen i deres lidelser og respekten for deres integritet, var Karin Michaëlis beskåret i sjældent mål. Men især besad hun evnen til, selv i voksenbøgerne, at lade den voksnes (over)blik vige til fordel for »Øjebliksbilleder af et Barns kaotiske Forestillingskreds«, som Henrik Pontoppidan, bysbarnet fra Randers, udtrykte det (46). Det var med denne evne, som modsvarede den østrigske pædagog Genia Schwarzwalds opdragelsesidealer (hvad også Mette Winge har påvist (49)), at hun genoplevede barndommen i flere af sine romanfigurer og i børnebøgenes Bibi. Men også på anden vis deler teksterne fremtoningspræg hen over generationsskel. Brevfiktionen, dannelses- og rejsemotivet (51), indslag af internationalt samvær og pacifisme (cf. også Ellen Key), for ikke at tale om en efterhånden udbredt socialkritisk tendens (52), er nogenlunde fast inventar i værkerne uanset deres målgruppers alderstrin. Et ukueligt anarkistisk-optimistisk frihedsevangelium (à la den senere Pippi Langstrømpes (50)) forbindes med en udtalt ømhed for og medfølelse med livets og samfundets svage og understøtte. Når Schopenhauer optræder i denne sammenhæng, er det betegnende nok ikke for sin pessimisme og misantropi, men for sin kærlighed til dyr (53).

Med alle sine humanistiske attributter løb et så ambitiøst og anderledes børne-

bogskoncept ikke af stablen uden omkostninger. Birgit Nielsen forlader sig igen på Mette Winge og hendes karakteristik af Bibi-bøgernes barnlige fortællemåde som »opremsende og digressionsfyldt og ofte snørklet«, mens »andre passager er fortalt af en voksen fortæller« og »omhandler historiske og geografiske forhold« (56). Alt i alt en umage blanding af barnlighed og voksenoplysning som er svær at tilegne sig, specielt på baggrund af »den herskende børnebogstradition« (56). Når misfostret overlever, er det især takket være de udenlandske oversættelser og eksporten til en verden hvorfra det nordiske miljø tager sig tiltrækkende eksotisk ud, og hvorfra forfatteren var kendt som en agtet kulturambassadør.

Det var under arbejdet med Bibi-serien at *Den grønne Ø* blev færdiggjort, med de samme voksne problemstillinger, »både af pædagogisk, psykologisk, social, politisk og filosofisk art«, og de samme indslag af forfatterens »internationale og pacifistiske humanisme« (56), og dermed også underlagt de samme søgte former for fortælleteknisk kompromis: »Men den fantastiske handling synes at være en drøm, sandsynligvis for at bevare romanens realisme, hvilket dog var problematisk og senere blev ændret« (60). Som romanen konciperedes, var Michaëlis optaget af anarkisten Alexander Berkman, hvis biografi hun oversatte og søgte udgivet, og både han og Emma Goldman var hendes venner. Men som hendes anden gode ven på venstrefløj, den amerikanske socialist Agnes Smedley, i 30'erne lagde afstand til anarkisternes kritik af undertrykkelsen i Sovjet, forskød også Michaëlis' sympatier sig fra anarkisme mod kommunisme, måske takket være påvirkning fra Brecht, givetvis fra en flere måneders vellykket rejse til Sovjet i 1934 (62). Birgit Nielsen formoder at netop dette åndsklima har inspireret den »utopiske grundidé« i *Den grønne Ø*.

Med nazisternes magtovertagelse i Berlin i 1933 kom en bog med slige inspirationskilder selvsagt i fare på det tyske marked, som var Michaëlis' største. Hendes tyske forlægger, Stuffer, griber frygtsomt ind i teksten bag hendes ryg (67 f., 71, 97), og illustratoren Hedvig Collin, som deler hans ængstelse og taler hans sag mod Michaëlis, maler klart fanden på væggen for sidstnævnte (69-70). Men lige lidt hjalp det. Med en utvetydig rustale i Studentersamfundet 1933 brænder Michaëlis bevidst sine broer til det nye Tyskland (104), samtidig med at hun skærper den politiske og prosemitiske tone i den danske udgave af sin tekst (72) – og dertil leger med tanken om en Bibi-bog med russisk miljø (70).

Birgit Nielsen giver med tekstkritiske oplysninger og overvejelser belæg for disse ydre forhold som hun efterfølgende bestyrker med sin analyse af *Den grønne Ø* som roman (72-80). Den katastroferamte ø er nemlig en utopisk dansk provinsidyl med konstante internationale islæt. Dens lag af socialgrupper og outsiders anskues i den biculturelle hovedperson Torbens perspektiv, som forlener realismen med fiktion og fiktionen med nøgleromanens genkendelighed, idet dækningens episke formsprog blander identifikation med distance, lokal forankring med rejsende bevægelighed. Gennem alle omskiftelserne holdes vandene åbne af en teknisk og fremskridtsbetonet optimisme hvis hovedaktører er børnene, og hvis bud til den store verden er bogstaveligt uden at være finalt eller sluttet.

Den utopiske karakter bestemmer Nielsen nærmere som en art robinsonade mellem Machiavellis og Hobbes' pessimisme på den ene side og Rousseaus optimisme på den anden. Konflikten mellem holdningerne stiller de voksnes egoisme mod børnenes – og jordemoderens – samarbejdsvilje og -evne. Resultatet bliver

en afskaffelse af ejendomsretten og en indførelse af nye samarbejdsformer og straffelove i anarkismens, Emma Goldmans og Genia Schwarzwalds ånd (80-87).

Det almentgyldige i de utopiske løsninger understreges med symbolske midler og referencer, det være sig syndfloden eller Paradis, den bibelske Josef, den jordemoderlige Demeter eller Torben som en blanding af Messias og Faust (87-90). Men som fællesskabsfølelsens harmoni fortrænger alles kamp mod alle, flyder også rester af gammeldags borgerlighed og bohemeliv i ét med gode, ubrudte ægteskaber. I Torbens regi betvinger en hellig alliance af børnenes livstro og al- og jordemoderens frugtbarheds- og visdomskraft tidens truende katastrofer (90-93). En gennemgående syltningsmetafor er her if. Birgit Niensens tekstkritiske dokumentation Michaëlis' gradvis udviklede vision og utopi af en jødisk udfrielse af den ulykke der nu truede Europas jøder overalt. Og romanens Syltesørine er Karin Michaëlis selv i minimal æstetisk forklædning (93-105). Både i og uden for den utopiske roman var jødisk kultur »jordens salt« (108) eller kernen i al »etisk humanisme« (cf. 90).

Med bogens blanding af national forankring og urkristen kollektivism, anarkisme eller kommunisme – Birgit Nielsen er ikke de knivskarpe distinktioners mester, og man kan vist samle de fleste af hendes forsøg i den retning under det løse begreb om en 'følelæssocialisme' som Ejgil Søholm i sin tid lancerede om Sjöwall/Wahlöö – er Michaëlis' mange harmoniseringer især bemærkelsesværdige ved deres karakter af midlertidige og åbne fællesskaber inden for fiktionens univers. Det er den vigtige pointe i Niensens konklusion (110-113) at de egentlige fikspunkter i *Den grønne Ø* er dens karakter af seriøs ungdoms- og kvindebog og dens brod mod mandlig pessimisme og national isolationisme og selvtilstrækkelighed som svar på en kriseram verdens udfordringer.

I en note fastslår Nielsen at »den kvindelige vagabond i alle aldre er i det hele taget en stadigt tilbagevendende figur i Karin Michaëlis' romaner« (126). En af hendes romaner, omtalt (38) af Nielsen, bærer direkte titlen *Hjertets Vagabond*, og som samlende figur for den flygtige stabilitet eller stabile flygtighed i digtrens utopiske fiktion(er) er vagabonden nyttig fordi den fastholder hvad der dybest set ikke er for fastholdere. Den skrøbelige, næsten ustabile balance mellem centripetale og centrifugale kræfter i forfatterskabet, på alle niveauer fra det ideologiske til det sprogligt og stilistisk formelle, både sætter og afsætter den tekstlige identitet i én og samme gestus. Her er det næppe tilfældigt at det var skikkelser som Colette og Rilke der fandt valgslægtskab med Michaëlis (cf. 115), som hun selv fandt det hos Bang og Klaus Mann (cf. 15, 122, 116), eller at hun, som sagt i nok en note, lå i forlængelse af Ellen Key med det syn at fx moderlighed ikke var et biologisk træk, men et spørgsmål om »livssynet og omsorgsevnerne« (126). Essentialismens inhumane fiktion var ikke Michaëlis', der snarere lod sin humanitet bevæge sig vedholdent søgende omkring.

For så vidt som hun var en konstruktivist der ikke tog meget ud over de elementæreste livsytringer – som nu børnenes – for givne, kan hun godt kaldes foregribende. Hendes begrænsning lå i at hun ikke indreflekterede i sine ambitiøse konstruktioner – eller utopier – de dekonstruktioner, eller mulighedsbetingelser, disse ufravigeligt hvilede på. Hendes etiske humanisme kom aldrig rigtigt ud over det følelsesbetonede, hvad der ikke gjorde den ringere eller mindre handlekraftig i sig selv, men meget mindre modstandsdygtig, både formelt og reelt, i

en verden som i stigende grad anfægtede dens handlingsgrundlag. Distinktionen mellem fiktion og virkelighed er her en umuligt flydende grænsemarkering.

Birgit Nielsen har gjort sit emne en tjeneste ved at være lydhør over for de konstruktioner forfatteren Karin Michaëlis har afstedkommet. Men hun har svigtet det ved at overse nogle begrænsninger i værkkonstruktionernes rækkevidde som kunne have blottet deres iboende dekonstruktion. Vagabondens færd(en) er befriende i forhold til en ellers fastlåst verden; men som en (delvis ureflekteret) livsform i sig selv kan den være lige så fastlåst og indbildsk som sine mest benhårde alternativer.

Man kunne også sige at Michaëlis i forhold til europæisk humanismes forløb gennem historien befinder sig hvor det sene 19. årh.s humanisme begynder at skride ud i det tidlige 20. årh.s anti-humanismer, og hvor humanismen som livsfilosofi er på nedtur, mens antihumanismerne som lurer bag horisonten, if. Kate Soper, som gengivet i Tony Davies' bog *Humanism* (London/New York, 1997), udskiller en »humanist rhetoric that betrays their 'hidden affinity' with what they deny«. Hvad dette konkret indebærer, er en forsinket italesættelse af hidtil uudtalte mulighedsbetingelser, der har det tvivlsomme fortrin at få en række ellers stiltiende humanistiske banaliteter til at lyde støjende kontroversielle. Til den principielle kritik af Nielsens bog, at denne konsekvens er gået hen over hovedet på forfatteren, skal kun føjes den praktiske at Ellen Keys brev i note 13 (117) må være læst også med øjet og øret for det svenske halvt lukket i!

Den sidste form for døv- og blindhed angår isolerede detaljer i Nielsens bog, men skæmmer i utilgivelig grad Merete von Eybens. Det er ikke ukendt at bøger fra forlaget Peter Lang viser sørgelig lemfældighed i omgangen med faktuelle forhold, sproglig korrekthed, korrekturlæsning og andre af bogproduktionens prosaiske led, men von Eybens værk er alligevel i særklasse hvad sjuskeri angår. Intet er mindre opløftende end at påvise den slags underlødighed, og var det ikke fordi der trods alt er værdier skjult på bunden af den foreliggende rodekasse, gjorde jeg gerne kort proces med hele molevitten. Nu forudsætter et rimeligt udbytte af denne bog om Michaëlis desværre at de urimeligste omkostninger først skilles ud.

De er svære at kategorisere, for de melder sig overalt og på så mange niveauer. Syntaksen er ét problem, og det spænder fra det øjensynligt forkerte over det sært ubehjælpsomme til det totalt uforståelige (fx 3, 6, 7, 33, 70 f., 88, 91, 107). Forskellige former for stedord som 'she', 'her', 'him', 'this', 'that', 'these' eller 'whose' viser ofte ingen steder eller de forkerte steder eller ukendte steder hen (fx 22, 27, 29, 33, 84, 87). Trættende eller rent ud forvirrende gentagelser floterer i den grad at bogen med fordel kunne have været reduceret til den halve længde. Introduktionen og konklusionen træder i særlig grad vande og hinanden over tærne, men derudover gentages der unødigt med ganske korte mellemrum, evt. helt inden for den enkelte sætnings grænser (fx 6 og 110; 8 og 109; 16 og 40, 111; 20; 39 f. og 38, 25, 35, 37, 16; 42-43 og 23 f., 25, 26, 29-30, 35-36, 39, 44; 46 og 30; 47 og 28; 51 og 52; 56 og 52 f., 61, 63; 60 og 57; 92 f. og 77; 95 f. og 79). Ved enkelte lejligheder indrømmes en (overflødig) repetition med udtryk 'som allerede nævnt' (81), der selv gentages med stor frekvens! – mens der andre steder optræder helt identiske gentagelser af en længere ordfølge på én og samme side (fx 74). Hvortil kommer en ufrivilligt komisk brug af varierede gentagelser, som fx en »unreliable person who is not to be relied upon« (86).

Tyrkfejlene er for mange til at lade sig anføre, alene i noterne er der omkring femogtyve. Tit er de ikke engang til at gennemskue, som fx i »Freud's influence in Denmark in the 30's and 30's« (23). Tekster hvortil der henvises med forkortelser i noterne, fx af Roith og Still, er ikke altid med i bibliografien, og i flere tilfælde hvor et værk citeres fra en anden forfatter, er både den citerede tekst og forfatter fejlgengivet og/eller fejloversat, fx Bredsdorffs *Great Nordic Morality* (120)! Det samme citat kan optræde med forskellig ordlyd eller interpunktion på to forskellige steder (fx 9 og 11); en titel som *Lillemor* oversættes *Little Mother* (2), men *Lillemor* (6), en anden, *Den farlige Alder*, har oversættelsen i kursiv (6), men ikke (2). Hele serier af korrekturfejl dukker af og til op på samme side, (fx 45 og 70), og på (69) er der ikke blot gået kuk i enkelte ord (som 'peronalitis') men i en hel sætning der ender med 'an attempt that'?!

En hel række andre tvivlsspørgsmål kunne rejses til bogen – om titeloversættelser og besynderlige valg af sprogbrug og deslige – men tiden er inde til at nærme sig indholdsproblemerne i stedet. Ulykkeligvis viser disse sig umiddelbart ikke mindre graverende end de bekymrende formalia. Den indledende forskningshistorik er både mekanisk opremsende og uklar og perspektivløs, og en sammenligning mellem Michaëlis og Carl Th. Dreyer fortaber sig urimeligt i den sidste, som dog ikke er hovedsagen. Desuden er den selvmodsigende, idet karakteristiken af Dreyer siges at gælde også Michaëlis, som dog angiveligt afstedkom noget helt andet (4 f.). En del handlingsreferater er underligt rodede, og hvor sekundærlitteratur inddrages, er det ofte med beskedent udbytte, om det så skyldes von Eyben eller de hjemmelsmænd/-kvinder hun benytter (fx 12).

Mest foruroligende er dog en række oplagte fortolkningsvildskud. I begyndelsen sammelignes således Andersens grimme ælling og Skyggen med disse ord: »The duckling did indeed become a swan, just as the shadow usurped its master's identity, but that was not the end of the story for Andersen.« (3). Hvad enden så var, melder Eyben intet om, selv om hun tilføjer en note. Og det er ikke mærkeligt, for hele sammenligningen er bygget på sand. Ællingen *blev* som bekendt ikke en svane, det *var* den fra starten, blot tog det en hel historie for den at indse det og tro på det. Det er pointen, og en helt anden pointe end den der følger af identitetsproblematikken i »Skyggen«. Så ikke blot står det uklart hvad sagen har med Michaëlis at gøre, det står grundlæggende uklart hvad sagen selv går ud på.

På lignende vis lades man i stikken af andre udsagn i von Eybens bog. På samme side (3) hører vi som indledning til Dreyer-afsnittet hvordan denne mand »twenty years after Michaëlis' death... would die under similarly tragic circumstances, having been treated just as indifferently by the Danish government«. Hvis det skulle være en særlig menneskelig tragedie, endda med dødelig udgang, at blive ligegyldigt behandlet af sin regering, ville der vist ikke være meget livsmod tilbage i denne verden. Hvordan en regering sådan opnår æren af eller pligten til at opretholde en kunstners liv, er ikke umiddelbart begribeligt, men må i det mindste bero på en uheldig alliance af kunstsnobberi og mistillid til kunstens egenverdi.

Som med de bristende formalia kunne man umiddelbart håbe at den slags slinger i valsen begrænsede sig til indholdssidens udenværker, men det er (igen) et forfængeligt håb. Rene selvmodsigelser følger forfatterens pen ind i kernen af hendes tematiske undersøgelser. I forbindelse med romanen *30 Daages Laan*

[sic!], som er emnet for kapitel 4, hedder det (67) at Kolja, en russisk revolutionær, er uvidende om elskerinden Hela-Madame Colberts dobbelt-identitet, mens der få sider længere fremme står at »Kolja has been aware all the time of the duality of Hela's identity« (70). Da splittet identitet, mellem horen og madonnaen i mandens bevidsthed og mellem kønnet og karrieren i kvindens, er den sidstes akilleshæl, og identitetens integritet omvendt nøglen til hendes uafhængighed og til ligevægten mellem kønnene, er en fortolkningsmæssig selvmodsigelse på netop dette punkt selvsagt fatal for det pågældende kapitels bærekraft.

Samtidig er det synd for bogens helhed, hvis centrale idé nok kunne fortjene opbakning. Som konklusionen (104-107) gør rimeligt klar, tjener forbudt sex i en række af Michaëlis' værker som metafor og struktur, mens handlingen i de samme tekster undermineres af såvel deres subtekster som upålidelige fortællere, hvis afsløring det er fortolkerens opgave at gennemføre. I en roman som *Lillemor* er hele registret af ulovlig seksualitet tematiseret, mens andre romaner fuldbyrder listen af kønslige genvordigheder og selvmodsigende former for kvindelige seksualforhold under patriarkatet, som i sidste instans destruerer både mænd og kvinder, hvis man skal tro den køns- og åndsbeslægtede Amalie Skram (103).

Som i så mange andre henseender er udlægningen hos von Eyben af spillet i Michaëlis' regi mellem tekst og subtekst, og mellem begges forskellige fortællerinstanser, mere mekanisk end systematisk, og tydingerne lider derunder, hvad de også gør hvor incestmotivet og metaforikken er direkte i fokus. Det hindrer dog ikke fortolkeren i at påpege en række væsentlige dikotomier, fx selvmodsigelser, selvfornegetelser og andet dobbelt bogholderi i forbindelse med den seksuelle frihed (19, 24-25).

Eksempelvis i romanen *Justine*, hvor titelfiguren er på en rejse mod selvindsigt, kommer disse dobbeltspill til udtryk på forskellige bevidsthedsniveauer. Rejsen vækker sin egen modstand mod indsigt og selvrealisation, Justine kan bedre se funktionsproblemer hos andre end sig selv, og bedre endnu ses problemerne af den (delvis) udenforstående læser (26-31, 86, 90). Som tekstens struktur blotter mere selvvidenhed end den selverkendelse der angiveligt er dens mål (cf. 47), ser man Justine gå helt dræbende til værks, i det mindste fiktivt og i egen fantasi (mens det henstår i von Eybens uvisse formulering om det samme sker i realiteten, cf. 32, i hvert fald indtil senere, cf. 45 ff.). Hvad der er ganske vist, er til gengæld selvmodsigelsen i selve det episke synspunkt – og i romancegenren som den her stryges mod hårene og har titelfigurens midaldrende umodenhed som del af sin selv-dekonstruktion. Ikke tilfældigt er incest katastrofens symbol, for når tre romance-helte kæmper om denne kvinde, er det udslag af blind patriarkalsk magt (cf. 46, 49) og bevidner kvindens (umulige) mulighedsbetingelser for at overleve denne (33-37). Det er if. von Eyben ingen tilfældighed at den eneste (om)vej til kvindefrigørelse i denne sæbeopera af en roman går gennem manden (Eigil), for Justines utilstrækkelige selvindsigt er typisk for Michaëlis' kvinder.

Roman[c]ens selvdestruktive form består da i en blottelse af falske myter om romantisk kærlighed og hellig moderkærlighed, og dens heltinde er en selvdestruktiv rebel. Og ikke blot adlyder incest mellem far og datter patriarkatets love, men køns- og familieroller vendes om, så brødre kan træde i incestuøse fædres sted som ødipale overmennesker, og søstre, som Justine, i deres moders rolle. Til dette maskespil hører så yderligere en usynlig fortællers demaskering af Justines

fortælling, mens læseren sågar må spørge, i von Eybens egen ånd (cf. 22), om ikke den usynlige fortæller og den subtekst denne fremkalder, også bør sættes under mistanke. Ja, om ikke incesttabuet kan have andre formål end den uafhængighed som von Eyben tilskriver det (115), fx en stammegarant mod indavl, som Tony Liversage har påpeget? For nok er det sandt (cf. 21) at incestrelationer er destruktive, men er det sandt (alene?) fordi de bryder et tabu? (38-47)

Masochistiske madonnaer som får deres vaklende identitet forstærket af at underkaste sig magtfulde Don Juaner, alle forviklede i eventyrlige fortælleformer og med utilforladelige fortællere som vejvisere gennem identitetsforviklingernes selvbedrag, er da hyppigt det arrangement Michaëlis benytter til at iscenesætte og 'ifrågasætta' patriarkatets magtudfoldelser. Allusioner til Faust og Gretchen er nærliggende, men som von Eyben rigtigt påpeger er Louise Stefan i Michaëlis' *Bogen om Kærlighed* uvidende om sin selvudslettelse og en fortabt sjæl i sammenligning med Goethes heltinde. For Louise er der ingen guddommelig frelse, hendes hjerte brister, og også Hans Stefan dør – endda blandt de rigtigt gale og selvbedrageriske (50-65).

Som i *Justine* – og den tidligere *30 Dages Laan* – blotter von Eybens analyser af tematik og fortælle teknik i *Lillemor*, den tidligste af de værker hun grundigt behandler, en række ømme punkter i misbrugte kvinders selvforståelse – fra incestoplevelser til masochistisk passivitet og romantiske ugebladsdrømme. Romanen viser en iskold madamme drive sin mand i døden og sin ældste datter Marthe i armene på en 50 år ældre følelseskold hustyrant, moderens fætter og ungdomstilbeder, mens det står til en yngre datter, Anina, at vende moderen ryggen og frigøre sig fra hendes undertrykkelse. Om den eftergivende Marthe skriver von Eyben at hun er lige efter titlen på *The Illusion of Love: Why Battered Women Do Not Leave Their Abusers*, en ti år gammel bog af David P. Celani, baseret på W.R.D. Fairbairns studier af misbrugte skotske forældreløse i 1930'erne og 1940'erne.

Michaëlis' roman og disse forskere mødes, if. von Eyben, i den erfaring at børn med dårlige forældre hellere tilskriver sig selv dårligdommene end løber den risiko at måtte afskrive forældrene, hvis nærvær de netop i særlig grad søger, fordi de aldrig fik deres tryghedsbehov opfyldt af disse voksne. Fairbairn så i børnenes indstilling et 'moralisk forsvar' mod far og mors unndladelssynder og et sidste håb for deres eget voksenliv.

Men også et andet forsvar mobiliserede de mod forældrenes forsømmelser og misbrug, og det bestod i at splitte sig selv i to, det misbrugte selv og ét der endnu var håb for. På den måde kunne børnene også splitte en gennemgående dårlig forælder i to, så den ene halvdel store usselhed blev forhindret i helt at overskygge den andens små glimt af godhed. Prisen for denne overlevelsestrategi er til gengæld at den ved at splitte børnenes eget jeg generelt svækker deres selvfølelse og selvværd.

Fra første færd viser Karin Michaëlis sig da i Merete von Eybens gengivelse optaget af kvindens til selvmord grænsende selvundertrykkelse i mandssamfundet – og af dødsmotivet som strukturel krumtap i den kunstneriske gestaltning af kønnenes kamp, som gerne antager incestuøse former og enten lammer eller perverterer seksualiteten yderligere (96). Inderlig afpersonalisering udspringer af disse udsigtsløse samlivsformer – incest til døden os skiller, kunne man billedligt

talt sige – og accepteres af de implicerede takket være en (i nogen grad selvfor-skyldt) svigtende (kvinde)bevidsthed. Betegnende for forholdet er den internaliserede og fraværende moders forret over den reelt nærværende, som Marthe nok kritiserer ud af den ene mundvig, men så undskylder ud af den anden (91-93). Med en vis logisk konsekvens afdækkes en sådan duplicitet fra digterens side ud fra mere eller mindre fordækte fortællesynspunkter og ud fra subtekstuelle strata bag overfladens romancer. Er dette eventyr, så er det fortalt med den gotiske fortællings sorte humor (97-99).

I von Eybens bog er det humanistiske subjekt hos den europæiske humanist Karin Michaëlis, som Birgit Nielsen kaldte den portrætterede, altså i største vildrede, om ikke reduceret til en (u)ren fiktion. Når man betænker, som sagt indledningsvist, hvor meget Michaëlis' uadventede liv spillede en rolle ved siden af hendes mange tekster, er det humanismen i videste forstand som er på operationsbordet, og hvor patienten er i fare for at dø, selv om operationen skulle lykkes. Et spørgsmål er derfor om livet i forfatterens tekster, og forfatterens liv som tekst, overhovedet kan gestaltes på sammenhængende vis, altså i den genre vi er vant til at kalde en biografi. Det foreliggende mulige svar på dette spørgsmål – Beverly Eddys biografi – må blæse i vinden, idet denne bog som sagt ikke skal anmeldes. I stedet for en anmeldelse skal der imidlertid voves et hypotetisk svar, ud fra den i skrivende stund verserende diskussion mellem Peter Tudvad og Joachim Garff omkring en større nutidig dansk biografi, sidstnævntes *SAK* (se fx *Politikens* kronik 7. og 14. august 2004).

Af Peter Tudvads angreb på denne bog fremgår et syn på biografien som kildekritik, og af Garffs forsvar et syn på samme som fortælling (idet der her for enkelthed skyld bortses fra begges småindrømmelser til modpartens synspunkt). Væbnet med den distinktion kan man om Niensens og von Eybens 'portrætskitser' sige at den første ligger den kildekritiske og traditionsformidlende opfattelse nærmest og bl.a. forudsætter det alment humanistiske subjekt som den anden, med ringere kildekritisk præcision, i høj grad problematiserer (eller kunne have problematiseret). Birgit Niensens sobre, men noget overfladiske sammenføjning af liv og (udvalgt) værk antyder muligheder for en biografisk syntese som von Eybens mere usikre dybdeboring i et (større) værkudvalg i det mindste sår tvivl om. For en helt upartisk betragtning er der ingen tvivl om at Eddy står den kildekritiske holdning nærmest, mens der fortsat må stilles spørgsmål ved om de mange kilder – og hendes behandling deraf – kan fjerne eller blot adressere den tvivl som bøger a la von Eybens grundlæggende må rejse om det biografiske projekt og dets gennemførlighed.

Det er jo ikke en tvivl som er opstået i danske aviser i sommeren 2004, men som har gennemsyret den faglige debat om biografien det sidste par tiår, alt imens biografier i hobetal er væltet frem på populærkulturens markedsplads som vor tids romaner. På den hjemlige front gjorde Hans Hauge for ti år siden med vanlig polemisk tæft opmærksom på hvordan både Foucault og Barthes erklærede forfatteren for død for så selv at blive biograferet da de var døde. Sådan går biografien igen, som Hauge annoncerer det i sin titel (i *Kritik*, 112 (1994)), uanfægtet af nykritikkens og modernismens syn på digtning som en aktivitet der ikke vil give udtryk for personligheden, men slippe for den. I den situation må man

besinde sig og i det mindste basere biografier på tekstfortolkning, når nu ikke tekstanalyse alene kan nære de nysgerrige læseres behov.

Men hvis mennesket reelt er på vej ud af historien, hvordan, kan man undre sig, skal selv en tekstfortolkende genre da kunne genindsætte det og dets selv uden at fortabe sig i en fiktion så fiktiv som den der skal fortolkes? Her svarer Keld Zeruneith med at undfly dilemmaet mellem hornene og finde det »særligt magtpåliggende at få koblet den fiktive og ikke-fiktive biografi sammen« (Zeruneith (ed.), *Livsformer: Otte bidrag om biografi* (København, 1988), 10). En måde det kan ske på, sporer fx Olof Lagercrantz hos Strindberg, der »formede sit liv, så det tjente hans digtning« (ibid., 82). Sådan kan løgn blive til forbandet digt, hvad Leon Edel ud fra Byron tolker derhen at biografen må gennemskue digterens selvbedrag og selvforsvar og bygge sit værk på dette indblik i mysteriet. »That is its fascination« (Edel, *Writing Lives: Principia Biographia* (New York/London, 1984), 17).

Men det er også essentialisme og hviler, som Edel andetsteds skriver, på den tro at som biografen arbejder, »the mountains of trivia will melt away, and essences will emerge« (Stephen B. Oates (ed.), *Biography as High Adventure: Life Writers Speak on Their Art* (Amherst, 1986), 24). Frank E. Vandiver går i et nabokapitel, »Biography as an Agent of Humanism«, så langt som til at se biografien som en egen kunstform og humanismen som »the character of being human« (ibid., 50). Også denne biograf ønsker »to evoke from the past the essence of a subject« (ibid., 63) og på den måde »offer a glimpse of humanity in microcosm« (ibid., 64). Humanismen fremstår som vejen til et selvportræt gennem portrættet af en anden, og som én tidsalders vej til forståelse af en anden. Sådan fastholdes den menneskelige og historiske dimension inden for samme essentielle greb (ibid.).

Som denne kæde af biografiske refleksioner antyder, kunne man forestille sig elementerne i Birgit Nielsens og Merete von Eybens bøger om Karin Michaëlis samlet lidt nærmere tyngdepunktet i Nielsens end von Eybens fremstilling. Men

biography can also lead us to examine the sense in which we really do live after the subject. The old subject was constructed through a narrative of internal homogeneity and cross-temporal consistency, and with a Cartesian self-transparency; all this fails to fit the experiences of many of us. All this we must indeed live after. But the selves with which we now live, in the challenging circumstances of our postmodernity, are not the less real for being fragmented, internally conflicted, multiple, and conscious as much of their temporal mutations as of their continuities. The old subject did not understand itself as the social construct that it was, and thus took itself and its solid essence more seriously than it was entitled to; but it was also, perhaps, at least in its manifestation in the novel and the late nineteenth- and early twentieth-century biography, a fiction well-suited to the old circumstances of bourgeois life.

Sådan skriver K. Anthony Appiah (i Mary Rhiel og David Suchoff (eds.), *The Seductions of Biography* (New York/London, 1996), 10 f.) og træffer med sine ord præcist Karin Michaëlis' placering mellem det 19. og 20. årh. og mellem en

humanisme og essentialisme som er på vej ud, og en postmodernisme som er på vej ind, men stadig har fortidens dyder og lyder på slæb, sprogligt og kunstnerisk, ideologisk og filosofisk. Michaëlis' halvt gammeldags, halvt foregribende modus indbyder i Appiah's parlando til en biografisk behandling som i højere grad end Leon Edels & Co. har affinitet til von Eybens – ikke til Birgit Niensens – studie. Uden ganske at besvare hvordan digteren Michaëlis og hendes værk hænger sammen, aner vi et perspektiv på de afgørende (u)mulighedsbetingelser for sammenhængen som hendes forskellige aktuelle fortolkere, deres indbyrdes forskelle ufortalt, vel har kredset om, men kun ufuldstændigt fået indkredset.

Poul Houe

Janne Jarlby: H.C. Branner – Splittelse og kontinuitet. Syddansk Universitetsforlag 2003. 129 s.

Forfatterskaber har som bekendt deres op- og nedture. For det første undervejs, mens de successivt fremkommer: De enkelte værker er mere eller mindre vellykkede og træffer en mere eller mindre gunstig konjunktur i det samtidige litterære, ideologiske og alamodiske åndsliv. Altså op og ned her – for H.C. Branners vedkommende som oftest op, med hans dårligste roman, *Rytteren* (1949), som den største succes, både hjemme og udenlands; det havde han ikke ventet, men Tom Kristensens monumentale fejlurdering (synes vi nu) slog an. Branners senere bøger mødtes til dels med en vis mistænksomhed (han var en slags fredsdue i Koreakrigens år), og til dels med en mere bovlam respekt; dog også allerede af den akademiske og pædagogiske aktive brugsinteresse som undervisningstekster og demonstrationseksempler.

Men der er jo også op- og nedture bagefter: for et afsluttet forfatterskab. Det vil for de flestes vedkommende ret hurtigt sige nedtur. Enten aktivt ved respektløshedens kritiske nedrivning af de ældres favoritter. Eller, nok så hyppigt, den stille glemsel, snart udbredt til såvel (mangel på) kritiske referencer som det danske bogmarked. I sommeren 2004 oplyser boghandelen således at kun én Brannertitel kan fås; det er debutromanen *Legetøj*.

Nogle forfatterskaber får, om man så må sige, en begravelse i storhed – med (ikke tekstkritisk) udgivelse af Samlede Værker. Således Kaj Munk, Martin A. Hansen, Karen Blixen, men ikke Branner. I de fleste tilfælde kan bindene opsamles prisbilligt i restsalg og antikvaritater få år senere, hvor tavsheden har afløst ovationerne omkring forfatterskabet. Karen Blixen er en markant undtagelse fra denne regel som fra så mange andre regler.

Om Branners ry, eftermæle og interesse i kritikken kan dog tilføjes at han et stykke vej har haft den litteraturhistoriske og analytiske kritiks bevågenhed. Der er mange gode og tætte enkeltanalyser, som Sven Møller Kristensens af romanen *Ingen kender natten*, i *Digtning og livssyn* (1959), og Finn Stein Larsens af novellen »Den første Morgen«, i *Prosaens mønstre* (1971). Og monografier af Henning Fønsmark (1951), Jørn Vosmar (1959), Emil Frederiksen (1966), Erik Skyum-Nielsen (1980), altså både før og efter digterens død i 1966. Seneste skud på stammen er Janne Jarlby *H.C. Branner – Splittelse og kontinuitet*, udgivet ved

digterens hundredårsdag 2003, men if. forordet bygget på et speciale hos Aage Henriksen tilbage i 1990.

Ligesom Skyum-Nielsen fokuserer Janne Jarlby i sin afhandling på den sene Branner, nærmere bestemt novellesamlingen *Ariel* fra 1963. Men idet hun opfatter den som en art statusopgørelse af digteren over et livs spændinger og digtninger, trækker hun linjer gennem forfatterskabet, helt fra debutromanen 1936 til den sene fortællingssamling.

At der er en tematisk sammenhæng, medgiver man gerne. Stilistisk er der derimod betydelig forskel mellem de tidlige og sene prosaarbejder fra digterens hånd. Branner blev med årene mere og mere virtuos, men ligesom ved nogle store maleres aldersværk kan man midt i sin beundring for den artistiske sikkerhed føle det som mindre interessant, ligesom for tyndt, stofløst. Den rytmisering og det *flow* der altid har karakteriseret hans prosa, taber i semantisk prægnans, mens han udvikler en mere og mere musikalsk flerstemmighed. Janne Jarlby har ret i at Branners tekster nærmer sig lyrik. Hun hæfter sig derfor også mere ved de symbolske træk (som personnavnene) og billedmønstre (fx akvariet!), der for så vidt altid har været at finde i hans bøger, men nu ligesom runger mere.

Janne Jarlby trækker altså især tematiske linjer gennem forfatterskabet. De er ikke vældig mange; men så kan man jo også sige at digteren ikke hørte til de meget frodige eller mangfoldigt fiktionsskabende. Hans forestillingsverden, persongalleri, konflikter udgør en begrænset kreds, og han var tydeligvis blandt de digtere der trækker meget på egne, begrænsede livserfaringer. Dette gør jo ikke afbræk i den litterære kvalitet – det er ikke bedre at være broget end at være dyb; men Janne Jarlby slår vistnok cirklen snævrere end den var. Hvad angår *det biografiske*, er det sikkert nok og oftere udtalt af forfatteren selv at faderens død da drengen var 4 år, var en omvæltning i hans tilværelse og følsomhed (og hans mor døde først i 1962!). Men han havde dog søskende og en varm og kærlig morfar, der sagtens har afbalanceret noget af den ængstelige enspændermelankoli Branner selekterede til sine drengeskildringer. – For resten kender jeg ikke andet til Branners biografi end hvad der oplyses i diverse håndbøger, hvad der sløret og suggestivt fortælles i hans prosabog *Vandring langs floden* (1953) samt et par andetsteds trykte antologibidrag af forfatteren, samt hvad sønnen Jens Branner meddeler mest fra senere år i sin selv- og far-biografiske bog *Opbrud* (1999).

Hvad angår *det bibliografiske*, dvs. forfatterskabets omfang, er Janne Jarlbys negligering af Branners arbejder i de dramatiske genrer diskutabel. Han begyndte og endte som hørespilforfatter; og både af de seneste af hans radiospil og af hans tre teateropførte skuespil fra 1940'erne kan man læse andre historier end dem eller den Janne Jarlby aflytter.

I sine simpleste træk er den jo ikke ukendt af Brannerlæsere. Vi véd alle at Branner er en stor skildrer af børn og deres drømme/løgne og deres sårbarhed, og at han kredser om forholdet mellem kønnene: Han er som Paludan-Müller og Holger Drachmann en utrættelig, men også ambivalent kvindedyrker; og som D.H. Lawrence – måske en af de forfattere der, næst efter Hamsun, har betydet mest for Branner? – digtede han på en mystisk dyrkelse af seksualiteten, i sidste instans akten, som livets (nb: åndelige!) mening. Og ikke tilfældigt minder den Jarlbyske familiehistorie om den Freudske ditto: Vi starter (altid) i en borgerlig verden. Den lille dreng gør tidligt bekendtskab med døden og kommer tidligt i

hænderne på én af sine forældre – moderen – og har svært ved at få sin drømmeverden forligt med og derpå adskilt fra den moderlige omsorg. Han er ængstelig, ikke mindst bange for piger, hvoraf der gerne såvel før som efter puberteten fremtræder en *femme fatale*, en uvorn og oprørske drengepige (Jarlby har et fint blik for de stereotype træk), senere undertiden i en mere frodig (moderlig?) skikkelse. Der er så en dobbelthed af møde og flugt; til sidstnævnte slutter sig også fortrængning, virkelighedstab, hallucinationer, endende i en slags gentagelse af dødsdriften og dødsangsten.

I fire kapitler gennemløber Janne Jarlby nu forfatterskabet for disse emner: »Barnets møde med døden«, »Den voksnes møde med døden«, »Barnets møde med kærligheden« og »Den voksnes møde med kærligheden«. Det lyder lovlig mekanisk, men dokumenterer meget vigtige træk i den Brannerske oplevelsesverden (og udgrænser andre: »samfundet«, magtforhold, krigen, det mellem-menneskelige ansvar m.v.).

Den *kontinuitet* Janne Jarlby signalerer i titlen på afhandlingen, er da givet med dette tematiske felt. *Splittelsen* er at forstå som en ødipal beskadigelse: Forsøget (mandens!) på at forene sex og ømhed/omsorg forekommer altid at balancere usikkert og viser sig til sidst at være bristet: splittelsen mellem eros og agape (A. Nygren afløser punktvis S. Freud) bliver definitivt.

Dette læser Janne Jarlby ud af samlingen *Ariel*, hvis fire noveller hun opfatter som ét eksistentielt udviklingsforløb.

Her lidt anmelder-knur: Ligesom ideen om at Thomas og Simon, de kontrasterende hovedpersoner i *Ingen kender natten*, er hinandens »alter ego« (s.63), ligner det den noget hårdhændede fortolkningsmåde som Villy Sørensen vist blev en inspirator for herhjemme. De forskellige figurer i en fiktion er ganske rigtigt momenter i én bevidsthed, nemlig læserens, men at de i øvrigt altid skulle være »sider« eller egenskaber ligesom i middelalderlige moraliteter, turde være en overspilning. På lignende vis kan man reservere sig når det om de to brødre og antagonistier i novellen »Puritaneren« hedder: »mens der i overfladestrukturen er to hovedpersoner, så er der i dybdestrukturen kun én« (s.110): som mangeårig gæst i strukturalistiske, marxistiske og freudianske træningslejre mobiliserer anmelderen ikke lutter lykkefølelse ved den autoritative angivelse af hvad der kun er overflade, og hvad der er den dybere egentlighed; det er igen den allegoriske forkærlighed som kan være farlig. Branners symbolisme, især i personnavngivning, blev ganske vist endnu mere fed i hans sene værker, og Janne Jarlby er for sensitiv en læser til at give det mere vægt end de genkommende forestillingsbilleder (fx hvide ansigter).

Sin opfattelse af de fire noveller som én og samme persons udviklingsforløb støtter Janne Jarlby på at hovedpersonerne placerer sig på successive aldersstadier. Men at noveller i en samling opmarcheres efter livsalder eller anden kronologi, er forholdsvis trivielt. Hun nævner Klaus Rifbjergs *Og andre historier* (1964) som et parallelt tilfælde. Denne støtte for påstanden om person-identitet igennem *Ariel* er svag. Det er fristende at ville se de fire noveller som livsbilleder med en vis sammenhæng, men den behøver måske ikke at være én livshistorie, som denne analyse vil.

Den første novelle, »Leg ved stranden«, genspiller pubertetshistorien om den fortrykte drengs møde med den »vilde« og initiativtagende pige. Hun hedder

Helle, og mere end et helle kan deres undvigelse fra hjemmene ikke blive – undtagen i drengens sjæl.

De to midterste noveller adlyder Janne Jarlby's splittelsestese: I »Ariel« kan manden ikke forene det stærke seksuelle forhold (til elskerinden) med ømheden (for den invalide hustru). Og i »Puritaneren« har den noget spradebasseagtige skribent der er novellens hovedperson, hugget kæresten fra sin teologiske bror (2 mænd = 2 sider af 1), men denne vinder i og med døden.

I samlingens – og Branners – sidste novelle, »Skrevet i vand«, tager et ægtepar til Rom. Konen er døende. Manden opfatter det ikke eller vil ikke opfatte det. De er bestandig på flugt gennem byen, men manden, der er synsvinkelbærer, er især både på en turistindtryks- og tankeflugt, med Branners karakteristiske symptomer eller symboler på fortrængning. Han ender således med at have tabt det hele.

Dette er naturligvis også en digters selvdøm, en af de mange i forfatterskaber hvor mand, drømmer og digter har en tendens til overlappelse hinanden. At udlede dette af moderdominans og *boy-afraid-of-girl* er der if. Janne Jarlby's læsning af forfatterskabet god grund til. Anmelderen ville gerne åbne for flere aspekter og perspektiver. Men det er selvfølgelig en typisk og tvivlsom tilbøjelighed hos akademiske anmeldere og opponenter at forestille sig en anden bog end den de har foran sig. Janne Jarlby er læseværdig nok.

Lars Peter Rømhild

Fra Redaktionen

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for kr. 210,- årligt inkl. moms. Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis sekretær er ph.d. Marita Akhøj Nielsen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 200,-, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition).

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid Danske Studier, medens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2004 består af Danske Studier 2004 (nr. 563) og – efter bestilling – Ømålsordbogen bind 7 (nr. 561) og Marita Akhøj Nielsen: Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder (nr. 562).

To our members abroad: You are kindly requested to pay your membership fee for 2004, DKK 265,- (inclusive of postage and packing) either to the Giro account of UJDS, SWIFT-BIC: DABADKKK, IBAN: DK93 3000 0005 0277 64, or by cheque in DKK. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30,- that is a total of DKK 295,-.

Bidrag til tidsskriftet (gerne på diskette) bedes sendt til docent Flemming Lundgreen-Nielsen, Upsalagade 22, 1. tv., 2100 København Ø eller til ledende redaktør Merete K. Jørgensen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K, bøger eller andet materiale til redaktionen bedes sendt til Merete K. Jørgensen. Der henvises til »Redaktionel vejledning til forfatterne«, *Danske Studier* 1998.

Tilsendte publikationer

Gunnstein *Akselberg*, Anne Marit Bødal og Helge Sandøy (red.): Nordisk dialektologi. Oslo 2003. – Anders Thyrring *Andersen* (udg.): Kættrebrev. Martin A. Hansens korrespondance med kredsen omkring Heretica, 1-3. Kbh. 2004. – Poul *Bager*: Om Johannes V. Jensens »Wombwell« < Rotunden, nr. 20, 2004. – Bergljot *Behrens* og Bente Christensen (red.): Oversættelse i teori og praksis (ANLAs skriftserie, nr. 1). Oslo 2003. – Wolfgang *Behschnitt*: Die Entdeckung der Regionen im Zeichen des nationalen Denkens. Eine Untersuchung an deutschen und dänischen Landesbeschreibungen des 19. Jahrhunderts < Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen, Bd. 34, 2002. – Michael *Chesnutt* (ed.): The Medieval Danish Liturgy of St Knud Lavard. Kbh. 2003. – Jan Terje *Faarlund* (red.): Språk i endring. Indre norsk språkhistorie. Oslo 2003. – Martine Cardel *Gertsen*: Gustafs ansigter. Selvfremstilling i Gustaf-Munch-Petersens forfatterskab. Kbh. 2004. – Annelies van *Hees*: Fiction and Reality in Smilla's Sense of Snow < European Studies, vol. 18, 2002. – Flemming *Hemmersam*: Folkloristik 2003 – Fire folkloristiske essays. Pamflet. Albertslund 2003. – Aage *Jørgensen*: »Bedre er Sjæl end Sol«. Romansk kultur i Johannes V. Jensens optik < Rotunden, nr. 20, 2004. – Aage *Jørgensen*: Danske kandidater til den litterære Nobelpris < Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, bind 80, 2004. – Aage *Jørgensen*: Johannes V. Jensens Danmarkssang – en teksthistorie < Rotunden, nr. 20, 2004. – Aage *Jørgensen*: Noble tabere? < Studier i Nordisk 2002-2003, red: Dorthe Duncker. Kbh. 2004. – Aage *Jørgensen*: Vilhelm Andersen og Johannes V. Jensen < Nordica, bind 20, 2003. – Aage *Jørgensen*: What Would the Children Say ...? »The Marsh King's Daughter« Revisited < H.C. Andersen. Old Problems and New Readings. Provo 2004. – Carl Henrik *Koch*: Den danske filosofis historie. Dansk oplysningsfilosofi 1700-1800. Kbh. 2003. – Lena *Kühne*: Ibsen im Spiegelkabinett (Wiener Studien zur Skandinavistik). Wien 2004. – Robert *Nedoma* und Nina v. Zimmermann (hrsg.): Einheit und Vielfalt der nordischen Literatur(en). Festschrift für Sven Hakon Rossel. Wien 2003. – Marita Akhøj *Nielsen*: Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder, 1.-2. Kbh. 2004. – Fritz *Paul*: Kleine Schriften zur nordischen Philologie. Herausgegeben von Joachim Grage, Heinrich Detering, Wilhem Heimann und Lutz Rühling. Wiener Studien zur Skandinavistik (WSS) Band 9. Wien 2003. – Einheit und Vielfalt der nordischen Literatur(en). Festschrift für Sven Hakon *Rossel* zum 60. Geburtstag. Her-

ausgegeben von Robert Nedoma und Nina v. Zimmermann. Wiener Studien zur Skandinavistik (WSS) Band 8. Wien 2003. – Helge *Sandøy* (red.): Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord. Oslo 2003. – Leif *Stedstrup* (udg.): Tre skolekomedier. Fra tiden omkring 1530. En diplomatarisk udgave af håndskriftet Thott 780 fol. Kbh. 2004. – Peter Christensen *Teilmann* og Gunnar Sivertsen (red.): Ind i Holbergs fjerde århundrede. Det faglige og det kulturelle grundlag for en nykommenteret udgivelse af Ludvig Holbergs samlede værker – i bogligt og digitalt medie. Kbh. 2004. – Gunnar *Tingbjörn*: Engelskt lån i svenskt idrottspråk (Maijerbergs Arkiv för svensk ordforskning 30), Göteborg 2003. – Eivind *Tjønneland*: Ironie als Symptom. Eine kritische Auseinandersetzung mit Søren Kierkegaards Über den Begriff der Ironie. Frankfurt am Main 2004 – *Varianter* och bibliografisk beskrivning. Nordisk Nätverk för Editionsfilologi. Skrifter 5. Helsingfors 2003. – Peter *Zeeberg*: Heinrich Rantau. A Bibliography. Kbh. 2004. – Keld *Zeruneith*: Kedelhat. På rejse i sagaernes land. Kbh. 2003.

Tidsskrifter

Etudes Germaniques, 58e année 3-4, 2003, 59e année 1-3, 2004. – Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes, Band 52, Wien 2003. – *Namn och Bygd*. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning, 91, 2003. – *Nordica*, bind 20, Odense 2003. – *Nordisk tidskrift*, Stockholm, årg. 79, 2003:4; årg. 80, 2004:1. – *Ord & Sag* 23, udg. Institut for jysk sprog- og kulturforskning, Aarhus 2003. – *Saga och Sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2003. – *Språk & Stil*. Tidskrift för svensk språkforskning, ny följd 13, 2003. – *Studia Anthroponymica Scandinavica*. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning 21, 2003. – *Svenska Landsmål och svenskt folkliv*, 2003. – *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, jaargang 24, nummer 1-2, Amsterdam 2003, jaargang 25, nummer 1, Amsterdam 2004. – *Zeitschrift für Volkskunde*, 99. Jahrgang 2003/I-II, 100. Jahrgang, 2004/I.